T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NİN YIKILMASINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN ETKİLERİ (1839 - 1923)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mustafa AKYUL

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. H. Ahmet SEZİKLİ

Ankara- 2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
ANKARA

Mustafa AKYUL tarafından hazırlanan *"Osmanlı Devletinin Yıkılmasında Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri (1839 -1923)"* başlıklı bu çalışma, *30.07.2007* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından *İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim* Dalı'nda, *Yüksek Lisans Tezi* olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

…………...
Unvanı, Adı ve Soyadı (Başkan)

…………………………………..

(İmza)

…………...
Unvanı, Adı ve Soyadı

…………………………………..

(İmza)

…………...
Unvanı, Adı ve Soyadı

…………………………………..

ÖNSÖZ

Evrensellik iddiasında bulunan her inanç sistemi, kendi inanç ve öğretisini, kendisi gibi inanmayan diğer insanlara ulaştırarak onları kurtuluşa kavuşturmayı, kendi mensupları üzerine bir görev ve sorumluluk olarak yüklemiştir.

Hıristiyanlığı yayma, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırma faaliyetleri olarak ele alacağımız misyonerlik konusu ; bugün de gündemdeki yerini koruyan, Türkiye üzerindeki etkileri tartışılan bir husustur. Bir tarafta meseleyi "dinlerarası diyalog" , "kültürlerin tanışması ve kaynaşması" tarzında iyi niyetli olarak ele alan bir kesim varken, diğer tarafta ise misyonerlik faaliyetlerini iyi niyetli bir din propagandası olmaktan öte, sistemli ve organize bir şekilde "dış güçlerin, devletin altını oyma ve devleti çökertme çabası" olarak algılayan diğer bir kesim vardır. Bu çalışmamızdaki temel amaçlardan biri de ; "yukarıdaki iki farklı bakış açısından hangisi daha haklıdır?" sorusunun cevabını bulmaya katkı sağlayabilmektir. "Geçmiş geleceğin aynasıdır" düşüncesinden hareketle; misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini ortaya koyduğumuz takdirde bugün tartışılan bazı hususların daha rahat açıklığa kavuşabileceği kanaatindeyim.

Misyonerlik faaliyetleri ülkemiz için yeni değildir. Osmanlı 'nın güçlü olduğu dönemlerde, masum amaçlarla, din ve ibadet özgürlüğünü kullanma görüntüsüyle hareket eden ve sadece kendi cemaatlerine din eğitimi veren misyonerler, daha sonra kapitülasyonlardaki bazı izin ve imtiyazları fırsat bilerek amaçlarını ve hedeflerini değiştirmişlerdir. Özellikle

Osmanlı Devleti'nin Batı ülkeleri karşısında zayıflamaya başlaması ve Batılı emperyalist güçlerin Osmanlı'ya karşı hemen her alanda üstünlüğü ele geçirmesine paralel olarak ülke topraklarındaki misyonerlik çalışmaları artmış ve XIX. yüzyıl' da zirveye ulaşmıştır. Çünkü bu yüzyılda bir taraftan Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni, Rum, Süryani ve Nasturi gibi Hıristiyan azınlıklara yönelik yapılan çalışmalar, diğer taraftan da ülkenin her köşesine açılan misyoner okullar yoluyla halk inançlarından, geleneklerinden, örf ve âdetlerinden uzaklaştırılmaya ve böylelikle Hıristiyan propagandasına hazır hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamızda misyonerlik faaliyetlerinin, Osmanlı Devleti'nin yıkılması sürecine olan etkilerini ele aldık. Ayrıca; tezimizin ana konusu ekseninden ayrılmamaya özen göstererek, misyonerlik hakkında genel bilgiler verdik. Misyonerlik ile ilgili kavramları açıklayarak konunun daha iyi anlaşılmasına gayret ettik. Misyonerlik faaliyetlerinin azınlıklar üzerindeki etkilerinden, yabancı okulların misyonerlik faaliyetlerindeki rolünden ve öneminden bahsettik. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde yürütülen misyonerlik faaliyetleri konusunda genel bir çerçeve ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmanın hazırlanışı sırasında, her türlü yardımı ve kolaylığı gösteren danışman hocam, sayın Yrd. Doç Dr. H. Ahmet SEZİKLİ Bey'e, değerli katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa AKYUL
Ankara–2007

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

İKİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN OSMANLI DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞ SÜRECİNİ HIZLANDIRMADAKİ ROLÜ

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tebliğ
a.g.müz.	:	Adı geçen müzakere
A.T.O.	:	Ankara Ticaret Odası
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
D.İ.B.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	:	Fakültesi
Haz.	:	Hazırlayan
M.E.B.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
Neş.	:	Neşriyat
OSAV.	:	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
T.D.V.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu
trc.	:	Tercüme eden
t.y.	:	tarih yok
Üniv.	:	Üniversitesi
v.b.	:	ve benzeri
Yay.	:	Yayınları
y.y.	:	yayım yeri yok

GİRİŞ

Tarihî olayları bilmek, geçmişi anlayarak geleceğe yön vermede önemli bir adımdır. Bu açıdan bugün tartışılan birtakım hususları daha iyi anlayabilmemiz için, geçmişte yaşanılan örnekleri iyi incelememiz gerekir.

"Misyonerler geldiğinde İncil onların, topraklar Afrikalıların elindeydi. Bize gözlerimizi kapayarak dua etmesini öğrettiler. Neden sonra gözlerimizi açtığımızda, İncil bizim, topraklar onların olmuştu."[1]

Bu sözler Afrikalı lider Kenyatta' ya ait…

Afrika'nın keşfinden sonra bu kıtaya ilk yayılanlar misyonerler olmuştur. Misyonerlerin amacı, sadece insanları Hıristiyanlaştırmak değil, aynı zamanda onları sömürge hâkimiyetine hazır hale getirmekti. Böylece Avrupa'nın, Afrika üzerindeki hâkimiyeti daha da kuvvet kazanacaktı. Buradan anlıyoruz ki misyonerlik; özü itibariyle dinî bir kavram olmasına rağmen, başka amaçlara da hizmet etmektedir.

Misyonerlik ve misyonerlerin Türkiye'de yapmış olduğu faaliyetler son yıllarda artan oranda Türkiye kamuoyunda tartışılmaktadır. Tarihi XVI. yüzyıla kadar uzanan, XIX. yüzyılda ise had safhaya ulaşan Anadolu topraklarındaki organize ve yoğun misyonerlik faaliyetlerine yönelik eleştiri ve tartışmalar son dönemlerde hızlanmakta ve yeni boyutlar kazanmaktadır.

---

[1] Barış KERİMOĞLU: **"Zehirli Sarmaşık Misyonerler"** , Ulus Yay., (İstanbul, 2004), s. 11.
* Kamau Kenyatta 1963'te bağımsızlığına kavuşan Kenya'nın ilk başbakanıdır.

Bilindiği gibi Hıristiyanlık, İslamiyet ve Budizm gibi evrensel dinler, kendi mensuplarının sayılarını artırmak için diğer insanlara, dinlerinin mesajlarını ulaştırma yollarını ararlar. Hıristiyanlık dini mensupları da bu çerçevede misyonerlik çalışmalarında bulunmaktadırlar. Misyonerlik, Hıristiyan geleneğinden kaynaklanan ve belirli metotlar kullanarak Hıristiyan dinsel değerlerinin yayılması ve diğer insanların Hıristiyan olması için yapılan organize faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.

Kuruluşlarından itibaren gerek Katolik, gerekse Protestan Hıristiyanlık'ta misyonerlik teşkilatları sadece dinî amaçlı müesseseler olmamıştır. Misyonerlik faaliyetlerinin doğrudan veya dolaylı tesirleri, dinin kapsama alanının dışına taşmış; siyasi, coğrafi, kültürel, sosyal ve ekonomik bakımlardan geldikleri ülkelerin lehine, Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile cemaatlerin kazandığı haklar misyonerler tarafından sonuna kadar kullanılmıştır. Misyonerliğin en önemli unsurlarından biri olan okullar, başlangıçta dinsel kaygılar ile açılırken, sonraları dünyevîleşerek sömürgeci devletlerin nüfuz etme aracı haline gelmiştir.

"Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri (1839–1923)" adlı tezimiz; giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; misyonerlik ile ilgili kısa bilgiler verilmiş, tezin amacı ve önemi ortaya konulmuştur. Daha sonra kavramsal çerçeve ele alınmış, "misyon", "misyoner", "misyonerlik" kavramları açıklanmış, misyonerlik ile ilgili olan bazı kavramlara değinilmiştir. Yine bu bölümde misyonerlik ile İslam dinindeki "tebliğ" kavramları karşılaştırılmış, misyonerlerin çalışma yöntemleri ve amaçları üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde; misyonerlik faaliyetlerinin tarihî süreci ele alınmış, Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetlerinden bahsedilmiştir. "Şark Meselesi" tabiri açıklanmış, bu terim ile misyonerlik faaliyetleri

arasındaki bağlantıya dikkat çekilmiştir. Yine bu bölümde, özellikle XIX. yüzyıl eksenli (Tanzimat'tan - Cumhuriyetin ilanına kadar) Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerine değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren "azınlık ve yabancı okullar" konusu üzerinde durulmuş, yabancı okulların ve misyonerlerin maddî kaynakları hakkında bilgi verilmiş, önemli misyoner teşkilatları açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise; misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran etkenler, misyonerlik çalışmalarının azınlıklara etkileri, eğitim kurumlarının misyonerlik faaliyetlerindeki rolü ve önemine değinilmiş, Osmanlı Devleti'nin misyonerlik faaliyetlerine karşı tedbir alma girişimleri ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamız "Hıristiyan misyonerliği"ni ele almaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerinden genel hatlarıyla bahsetmekle birlikte, tezimizi özellikle misyonerliğin zirveye çıktığı XIX. yüzyıl (Tanzimat'ın ilanından) ve XX. yüzyılın ilk çeyreği (Cumhuriyet'in ilanına kadar) ile sınırlı tutmaya çalıştık. Ancak konu bütünlüğünün sağlanması ve konunun daha iyi anlaşılması amacıyla, gerekli görülen yerlerde, diğer zaman dilimlerindeki misyonerlik faaliyetlerinden de bahsetme ihtiyacı duyduk.

1. TEZİN AMACI

Osmanlı Devleti; misyonerlik açısından Asya'nın anahtarı olarak görülmüş, özellikle XIX. Yüzyıl'da Osmanlı coğrafyasında misyonerlik faaliyetleri had safhaya ulaşmıştır. Bu çalışmamızda; Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler karşısında zayıfladığı ve gayr-ı Müslim azınlıkların birer birer merkezî otoriteye olan bağlılıklarını yitirdiği bu dönemde, "misyonerlik faaliyetleri bu tablonun ortaya çıkmasında ne kadar etkili olmuştur?" sorusuna cevap bulabilmeyi ve ulaşacağımız netice doğrultusunda, konuyla

ilgili bugün de tartışılan hususların aydınlanmasına katkı sağlayabilmeyi hedefliyoruz.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki sebepler sayılırken, misyonerlik konusuna, oynamış olduğu rol oranında vurgu yapılmadığı kanaatindeyiz. Bu çalışmamızdaki amaçlarımızdan biri de; bu kanaatimizin doğruluğunu nesnellik ilkesinden ayrılmadan, ilmî delilleriyle ortaya koyabilmektir.

2. TEZİN ÖNEMİ

Altı asrı aşkın bir süre tarih sahnesinde yer alan Osmanlı Devleti; bu sürenin büyük bir bölümünde dünya siyasetine yön vermiş, çok geniş bir coğrafyada, farklı din ve ırka mensup grupları bünyesinde, barış içinde barındırmış büyük bir devlettir. Bu nitelikte olan bir devletin yıkılma sürecini incelememiz, özellikle de bu sürecin hızlanmasına etki eden en önemli unsurlardan birisi olarak gördüğümüz misyonerlik faaliyetlerini ele almamız açısından bu çalışma önemlidir.

Misyonerlik faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki önemli halkalardan biridir. Bu çalışmamızda, misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına olan etkilerini ortaya koyarak, zaman ve şartlara göre metotlarında değişiklikler olsa da, bugün de aynı kararlılıkla yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin mahiyetini anlama ve bu konuda değerlendirme yapma sürecine önemli katkılar sağlayabileceğimiz kanaatindeyiz. Bu açıdan bakıldığında da, bu çalışmanın önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyoruz.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. "Misyon", "Misyoner" ve "Misyonerlik"

Misyon ve misyoner kelimeleri genel olarak bütün evrensel dinler için geçerli olmakla birlikte, Hıristiyanlık söz konusu olduğunda, tarihî süreç bakımından ve organize bir Kilise faaliyeti olması açısından daha özel bir anlama sahiptir.

Misyon; bir şahıs veya heyete verilen hususi görev, geçici ve belirli vazife, dinî, diplomatik vb. vazifelerin tamamı, heyet anlamlarında kullanılmaktadır. Misyoner; kendini bir fikrin yayılmasına adamış kimse, Hıristiyanlığı yaymayı vazife edinmiş kimse anlamında kullanılmaktadır. Misyonerlik ise; Hıristiyanlığı yayma yönündeki sistemli faaliyet ve teşkilat, misyonerin yaptığı iş anlamlarında kullanılmaktadır.[2]

Misyoner kelimesi Latince *missio* kelimesinden alınmış olup, İngilizce ve Fransızca da müşterek olarak *mission* ve *missionare* şeklinde kullanılmaktadır.[3] Misyon**;** bir kimseye verilen özel yükümlülük, özel görev, anlamına gelmektedir. Bir hükümetin bir kuruluşun, genellikle uzak bir bölgede ya da yabancı bir ülkede, bir topluluk ya da bir kimseye verdiği belirli ve geçici görevlere misyon, bu görevleri yerine getirmek üzere görevlendirilmiş kimselere de misyoner denilmektedir.[4]

Hıristiyan geleneğinde misyoner ifadesi, bir kavram olarak, resmî kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hıristiyan cemaat tarafından Hıristiyan

---

[2] Mehmet DOĞAN: **"Büyük Türkçe Sözlük"** , Gerçek Hayat Yay., (İstanbul, 2001), s. 923.
[3] Şaban KUZGUN: "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerliğin Doğuşu", **Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, No:1, (Kayseri,1983), s. 59.
[4] **"Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi"**, Milliyet Gazetecilik A.Ş. Yay., C.XVI, (İstanbul, 1986) , s. 8226.

mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve bu çerçevede, özellikle Hıristiyanlık dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir. Böylesi kişilerin oluşturduğu harekete ise misyonerlik adı verilmektedir.[5]

Misyoner sözcüğü, Latince *mittere* (göndermek) fiiliyle ilgilidir. XVI. yüzyıldan itibaren Hıristiyan inanışını vaaz etmek ve ayinleri yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının çevreye gönderilmesine misyon *(mission)*, bu gibi görevlilere de misyoner *(missionary)* denilmektedir. XVII. Yüzyıldan itibaren ise ticari ya da siyasi amaçlarla yabancı bir ülkeye özel görevliler gönderilmesine de misyon denilmiştir. Kısaca, özel bir görevle görevlendirilerek ve yetkili kılınarak, yabancı diyarlara gönderilmek olgusuna misyon dendiği anlaşılıyor.[6]

Hıristiyan misyonerliğinin teolojik dayanakları ve değerlendirilmesi bağlamındaki çalışmaları ele alan bilimsel disiplin "misyon teolojisi", genelde misyonerlikle ilgili bütün faaliyetleri inceleyen bilim dalı da "misyoloji" *(missiology)* olarak adlandırılmaktadır.[7]

İlk kez misyonerlik faaliyetleri anlamında "misyon" kelimesinin kullanılmasının, Cizvitlerin XVII. yy.' da tarikatın kuruluş tüzüğünde Türkleri Hıristiyanlaştırmak üzere Papa III. Paul'dan özel izin ve görevlendirme istekleri ile ortaya çıkmıştır. Bu da Türkler'in Hıristiyanlaştırılması projesinin, "misyonerlik" müessesesinin özel anlamda kurulmasının temelinde yer aldığını göstermektedir.[8]

---

[5] Şinasi GÜNDÜZ, Mahmut AYDIN: **"Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri"** , Kaknüs Yay., (İstanbul, 2002) , s.13.

[6] Uygur KOCABAŞOĞLU: **"Anadolu'daki Amerika (Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)"**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yay. , (Ankara, 2000), s. 13.

[7] Şinasi GÜNDÜZ: **"Misyonerlik"**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , 2. Baskı, (Ankara, 2006) , s.15.

[8] İsmail TAŞPINAR: "Misyonerlik Metotlarındaki Değişimler" (Müzakere),**Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, (Tartışmalı İlmi Toplantı,17-18 Nisan 2004), İslami İlimler Araştırma Vakfı, Ensar Neşriyat, (İstanbul, 2005), s. 90.

Dinsel anlamdaki misyon ve misyonerlik, ilk Havariler döneminden günümüze gelen evriminde, esas itibariyle İncil'i öğretmek, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırmak ya da belirli bir mezhepten olmayanları o mezhebe çevirmek şeklinde algılanmış ve matbaa, tıbbî bakım, okul gibi araçların yardımıyla uygulamaya konulmuştur. Misyonlar ve misyonerlik faaliyetleri dinsel anlamdaki varlığını günümüzde de korumakla birlikte, 1960'lardan bu yana; barış, toplumsal ahenk, endüstriyel ilişkilerin insancıllaştırılması, renkli ırkların özgürleştirilmesi, kırsal alanların geliştirilmesi, sınıf farklılıklarının giderilmesi gibi laik ve çağdaş amaçlar da misyoner faaliyetlerinin kapsamı içine alınmıştır.[9]

Hıristiyanlıkta "misyon" ve bu kökten türeyen kelimelere yüklenen anlamlar ve bazı Hıristiyan grupların misyonerliği "olmazsa olmaz görev" kabul etmeleri diğer din mensuplarının konuya ihtiyatla yaklaşmasına yol açmıştır. Çünkü Hıristiyanlıkla özdeşleşmiş bir hareket olarak algılanan misyonerlik; Hıristiyanlığı veya herhangi bir fikri, herhangi bir düşünceyi, herhangi bir gayeyi, Hıristiyan olmayan yerlere ve kişilere, çeşitli yol ve yöntemleri kullanarak yaymaktır. Misyonerliğe hizmet eden "misyoner kuruluşlar" ; her çeşit yolu, imkânı, taktiği, "gizli ve kapalı bazı yöntemleri" devreye koyarak muhatabı, Hıristiyanlığa veya "istediği gaye"ye kazandırmaya, onu mensubu olduğu milletten uzaklaştırmaya, bölmeye hatta "ayrıştırdığı millet" e düşman yapmaya çalışmak şeklinde algılanmaktadır.[10]

Tarih boyunca misyonerliğin, Hıristiyanlığın ve Hıristiyan olan batılıların, sömürge politikalarının doğal sonucu olarak en fazla bu dinin mensupları tarafından kullanılması, "Misyonerlik = Hıristiyanlığı yayma faaliyetleri" gibi genel bir anlayışın doğmasına neden olmuştur.

---

[9] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.14.
[10] Abdurrahman KÜÇÜK: "Genel Olarak Misyonerlik", (Müzakere**), Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, (Tartışmalı İlmî Toplantı), s.42.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde, Hıristiyanlık propagandası yapan ve bu dini yayma gayesi ile başlayan misyonerlik hareketleri, daha sonra tarih içerisinde siyasi ve ekonomik amaçlar doğrultusunda da kullanılır hale gelmiştir. Böylece Hıristiyanlığı yaymak amacında olan ve bunun için finansman ve himaye ihtiyacı bulunan din adamları ile, ülkelerine siyasi ve ekonomik yönden menfaat sağlamak amacıyla, diğer devletlerde yürütecekleri faaliyetlere uygun bir maske ihtiyacı hisseden devlet yöneticileri arasında gizli bir menfaat birliği oluşmuş, bu da misyonerlik faaliyetlerinin bütün dünyada örgütlü ve yaygın bir hale gelmesinde önemli bir etken olmuştur. [11]

Özellikle Amerika ve Afrika kıtaları ile Pasifik Adalarındaki örneklerine baktığımız zaman dinî bir kurum olarak tanımlanmasına rağmen misyonerlik, emperyalizmin uygulama şekillerinden biri olarak belirginleşmektedir. Kuruluşlarından itibaren Katolik ve Protestan misyonerlik örgütleri hiçbir dönemde yalnızca dini amaçlı müesseseler olmamıştır. Tarihî süreçteki örnekler, amacın gidilen yerlerdeki insanların sadece Hıristiyan inanışına değil; zihnen, dinen, manen, maddeten ve kalben misyoner gönderen ülkeye bağlanmaları olduğunu göstermektedir.[12]

3.2. Misyonerlik İle İlgili Çeşitli Kavramlar

Son dönemlerde Hıristiyan misyonerliği bağlamında, misyon ve misyonerlik terimlerinden başka farklı terimler de kullanılmaktadır. Bu terimlerin kullanılışındaki en temel görünür gerekçe, misyon ve misyonerlik terimlerinin Hıristiyan olmayan halkların zihninde çağrıştırdığı olumsuz imajdır. Bu halkların tarihte yaşadıkları tecrübelerde misyonerlik, emperyalizm ve sömürgeyi, baskı ve zulmü ifade etmektedir. Günümüz Hıristiyan misyonerleri, terimin çağrıştırdığı bu olumsuz tavrın Hıristiyanlığın

[11] Kerimoğlu: **a.g.e.**, s.16.
[12] Kerimoğlu: **a.g.e.**, s.18.

yayılmasının önünde oluşturduğu engeli ortadan kaldırmak amacıyla, yine kaynağını Hıristiyan öğretisinden ve kutsal metninden alan çeşitli yeni terimler ortaya atmışlardır. Genelde bu terimlerin tamamı misyonerlik karşılığı olarak kullanılırken, bunlar arasında en sık kullanılanı olan "*evanjelizm*" ve "*evanjelizasyon*", özel anlamda Hıristiyan mesajının/öğretisinin insanlara ulaştırılmasını esas almaktadır.[13] Diğer insanları Hıristiyanlaştırma ya da Hıristiyan inancına ihtida ettirme bağlamında *christanization* ve *conversion* kavramları kullanılmaktadır. Bunlardan başka Hıristiyan mesajına şahitlik *(witness)*, mesajın ilanı *(proclamation)* ve şehadet *(martyria)* kavramları da misyonerlik ile ilgili olarak kullanılmaktadır.[14] Misyonerlikle ilgili olan bazı kavramları kısaca açıklayalım:

3.2.1. Evanjelizm *(Evangelism)* :

Grekçe *"Evangelismos"* isminden türeyen ve çoğunluğu Pavlus'un mektuplarında olmak üzere Yeni Ahit'te 72 kez geçen "evanjelizm" terimi, "iyi haberleri duyurmak ve paylaşmak" anlamına gelir. Özellikle misyonerlik teriminin Hıristiyan olmayan insanlar arasında oluşturduğu olumsuz imajı değiştirmek amacıyla kullanılmaya başlanmış bir terimdir. Misyonerlik terimi sömürgeci ve emperyalist bir anlam ihtiva ederken evanjelizasyon daha yumuşak bir kavramdır.[15] Evanjelizm teriminin kullanımı, özellikle Protestan çevrelerde tercih edilmekle birlikte Katolik kesimde de bu terimin kullanıldığı görülmektedir.[16]

---

[13] Gündüz: **a.g.e.**, s.15.
[14] Bayram KÜÇÜKOĞLU: **"Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri (Dünü, Bugünü ve Yarını)"**, 2. Baskı, IQ Kültür Sanat Yay. , (İstanbul, 2005), s.32.
[15] Süleyman TURAN: **"Misyonerliğin Kurucusu Pavlus"** , IQ Kültür Sanat Yay. , (İstanbul, 2006), s.36-37.
"Evanjelizm " hakkında daha geniş bilgi için bkz. Dursun Ali AYKIT: **"Misyon ve İnciller"** , Kesit Yay. , (İstanbul, 2006), s.22-43.
[16] Gündüz: "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", (Tebliğ), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, (Tartışmalı İlmi Toplantı), s.359.

Evanjelizmin muhatabı yalnızca Hıristiyanlık dışı diğer din mensupları değil, dine karşı ilgisiz kalan Hıristiyan halklar da dahil, tüm insanlar olarak görülür. Dolayısıyla evanjelizm, misyonerlikten farklı olarak hem Hıristiyanlara hem de Hıristiyan olmayanlara, İncil mesajının sunulması amacına yöneliktir.[17]

3.2.2. Proselytizm (Başka Bir Dine Veya Gruba Çekme) :

Proselytizm ; insanları Hıristiyanlığa ısındırmak için çeşitli maddî ve kültürel araçları devreye sokma anlamında kullanılmaktadır.[18]

Bu terim, İbranice "misafir" veya "bir yerde ziyaretçi" anlamında olan *"ger"* kelimesinin tercümesidir. *Proselyte* sözcüğü, Kitab-ı Mukaddes'te zikredilmiş ve Tevrat'ın tümüne ve Yahve'ye inanıp İsrail'e gelmiş olan yabancı kişiler ve ziyaretçiler için kullanılan bir Eski Ahit terimidir.[19]

İlk dönem Hıristiyanlarında olumlu bir anlamı çağrıştıran dine kazandırma, sonraki yüzyıllarda içeriğinin, motivasyonunun ve evanjelizm metotlarının değişmesi nedeniyle olumsuz bir anlam kazanmıştır. Günümüzde "bir kiliseye bağlı olan kişinin, bulunduğu kiliseyi değiştirmesine teşvik etmek" olarak anlaşılmaktadır.

Bizzat kendileri icra ettikleri için misyonerliği, din özgürlüğü olarak düşünen Hıristiyanlar, kendi aralarındaki misyonerlik faaliyetlerinden doğan sorunları çözebilmek için proselytizm kavramına başvurmak zorunda kalmışlardır. Misyonerliği yücelten Hıristiyanlar, proselytizmi de din ve düşünce özgürlüğünün sınırlarını aşan bir eylem olarak değerlendirmektedirler.

---

[17] Ş.Gündüz, M. Aydın: **a.g.e.** , s.43.
[18] Gündüz: **a.g.e.** , s.16.
[19] Aykıt: **a.g.e.** , s. 79-80.

Proselytizm, aslında bir din veya inanç mensubunun zaaflarını kullanarak veya ona karşı orantısız güç kullanarak, onun din ve düşüncesini değiştirmeye çalışmak, bu amaçla organize teşkilatlar kurmak demektir. Durumun böyle olmasına rağmen bu kavram, Hıristiyanlar tarafından daha çok, bir Hıristiyan mezhebine mensup kişi veya cemaat üzerinde çalışılarak, onlara başka bir Hıristiyan mezhebini kabul ettirme çabası olarak görülmektedir.[20]

Günümüz dünyasında dine kazandırma denilince, birtakım şikayetler gündeme gelmektedir. Bunlardan birincisi, kuzu hırsızlığı *(sheep-stealing)* olarak tanımlanan ve bir kiliseye bağlı olan bir kişinin başka bir kiliseye üye yapılmaya çalışılmasını ifade eden Hıristiyanlık'ın kendi içinden çıkan şikâyettir. Hıristiyan toplumların kendi şikâyetleri yanında, Hıristiyan olmayan toplumlar da durumdan şikâyetçidir. Hıristiyan olmayan toplulukların endişesi, kendi toplumsal kültürlerinin ve kişisel ilişkilerin, dine kazandırma faaliyetleri ile parçalanması olarak görülmektedir.

Hıristiyan gruplardan bir kısmı da; "bazı kiliselerin dine kazandırma faaliyetlerinde, genelde fakir, yalnız, genç ve aklı karışık kişilere, ihtiyaçlarını birtakım maddî ve manevi yollarla giderecekleri şeklinde vaatte bulunmalarının, kiliseler arasında diyalogun oluşmasının önündeki problemlerden biri olarak görmektedir.[21]

3.2.3. Dinlerarası Diyalog ve Misyonerlik :

Dinlerarası diyalog; "farklı dinlere mensup insanların inançlarını, düşüncelerini, birbirine zorla kabul ettirme yolunu seçmeksizin, eşitlik,

[20] Ahmet Hikmet EROĞLU:" Türkiye'de Ortodoks Misyonerliği", (Tebliğ), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, (Tartışmalı İlmî Toplantı), s.136.
[21] Aykıt: **a.g.e.**, s.83-85.

hoşgörü, doğruluk, samimiyet, sevgi ve saygılı bir iyi niyet içinde, ortak olan ve olmayan bir meselede, barış, hürriyet ve açıklık atmosferinde ötekini bilmek, tanımak, dinlemek ve anlamak maksadıyla karşılıklı konuşabilmelerini, işbirliğine gidebilmelerini, birlikte yaşayabilmelerini ve birbirini tecrübe edip hatta uzlaşabilmelerini sağlayan bir karşılaşmadır."[22]

Diyalogun misyonerlikle ilişkisi öteden beri tartışılmaktadır. 1960'lı yıllarda yapılan II. Vatikan Konsili'nde Katolik kilisesinin dışa açılma kararı alması ve bu bağlamda gerek diğer Hıristiyan gruplarıyla gerekse Müslümanlar da dahil diğer din bağlılarıyla diyalog arayışını vurgulaması, ilerleyen dönemde diyalog faaliyet ve tartışmalarını gündeme getirmiştir.

İlk başta, Kilisenin gittikçe artan sorunlar ve insanlığın geleceğini tehdit eden sıkıntılar karşısında Hıristiyan olmayanlarla iyi ilişkiler geliştirme söylemini vurgulayan diyalog anlayışı, daha sonraki belge ve dokümanlarda netleşmeye başlamış ve kilisenin temelde diyalogu bir misyon vasıtası olarak gördüğü açıkça ifade edilmiştir. Katolik kilisesi gibi Protestan evanjelik çevreler de diyalogun, Hıristiyanların kendi inanç ve öğretilerini diğer insanlara sunmaları açısından oldukça önemli ve etkili bir yöntem olduğu kanaatindedirler.[23]

Böyle bir metot değişikliği Hıristiyan dünyası için bir zorunluluk arz etmekteydi. Zira Hıristiyanlığı yayma çalışmaları Müslümanlar ve diğer din mensupları arasında rahatsızlık ve antipati meydana getirmiştir. Hıristiyanlar bu menfî durumu değiştirme ve asırlardır bütün gayretlerine rağmen elde edemedikleri başarıyı kazanma yolunu sıcak münasebetlerde görmüşlerdir. Bu yol, II. Vatikan Konsili'nde "diyalog" tarzında belirmiştir.[24]

---

[22] Mustafa ALICI: **"Müslüman- Hıristiyan Diyaloğu"**, İz Yay., (İstanbul, 2005) , s.19.
[23] Gündüz: a.g.t., **"Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri"**, s.370.
[24] Nasuh GÜNAY: **"Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri"**, Fakülte Kitabevi Yay., (Isparta, 2005) , s.179.

Her ne kadar kilise dinlerarası diyalogu, misyonerlik faaliyetleri için bir zemin kabul etse de diyalog süreci, diyalog kurulan toplumların ve dinsel geleneklerin de uygun şartlar oluştuğunda, kendilerini Hıristiyanlara anlatmaları ve kendi inançlarını Hıristiyan inançlarına karşı ifade etmeleri ortamını da oluşturmaktadır. Dolayısıyla diyalog, eşit şartlarda ve yetkin kişiler tarafından yürütüldüğünde, bu süreç, yalnızca bir tarafın hegemonyacı dayatmaları şeklinde gerçekleşmeyecek, farklı inançlar ve kültürlerin birbirlerini tanımaları ve birbirlerine karşı kendilerini ifade etmeleri şeklinde cereyan edecektir. Bu da diyalogu, yalnızca Hıristiyanlığın yayılmasının vazgeçilmez bir yolu olarak gören ve diyalog sürecini bu bağlamda oluşturmaya çalışan kilisenin plânını altüst edecektir.[25]

Bu noktada önemli olan kırmızı çizgilere dikkat etmek, dengeyi bozmamak, kâr- zarar hesabını iyi yapmaktır; eğer bu çeşit diyalog İslam'ın ve Müslümanların menfaatine değil zararına olursa ondan uzak durmaktır.

Müslümanlar, "Dinlerarası Diyalog için Papalık Konseyi misyonunun bir parçası olmak üzere" diyaloga girmezler, kendi davalarının şuurlu bir "davetçisi, tarafı" olarak diyaloga girerler.[26]

Sonuç olarak, Hıristiyan temsilcilerin anlayışı, beklentileri ve niyetleri ne olursa olsun, Hıristiyanlarla ve diğer inanç sahipleriyle diyalog kurmak, onlara ve inançlarına saygı göstermek, onları anlamaya ve tanımaya çalışmak, İslam'ın da öngördüğü barış ve huzur ortamının tesis edilmesi için zorunludur. Hıristiyanlar ya da başkalarıyla eşit şartlarda diyalog toplantılarını yürütecek yetkin/aydın kişilerin yetiştirilmesi, diyalogu misyonerliğin bir yolu olarak gören ve düzenledikleri diyalog toplantılarından bu gayeye yönelik sonuçlar elde etmeye çalışan kilisenin çabalarını boşa çıkaracaktır.[27]

---

25 Ş. Gündüz, M. Aydın: **a.g.e.**, s.41.
26 Hayreddin KARAMAN: **" Dinlerarası Diyalog Nedir?"** , Ufuk Kitapları (Da Yay.) , (İstanbul, 2005), s.25.
27 Ş. Gündüz, M. Aydın: **a.g.e.**, s.42.

4. “MİSYONERLİK” İLE “TEBLİĞ” ARASINDAKİ FARK

Dinler Tarihi açısından bakılınca evrensellik iddiasında olan hemen hemen bütün dinlerde şöyle veya böyle “Misyonerlik “ olduğu görülmektedir. Ancak bu genel anlamda bir dinin ilkelerinin o din mensuplarına veya o dinin dışında olanlara anlatılmasıdır. Bu anlatış tarzı misyonerlikten farklıdır. Çünkü misyonerlik,“misyon” kelimesine zaman içinde yüklenen özel anlamla farklılık kazanmıştır.

Misyonerlik konusunun tartışıldığı zeminlerde bazılarının misyonerliği, İslam’ın tebliğ anlayışıyla aynîleştirdikleri görülmekte, özellikle misyonerlerin kasıtlı olarak ikisini aynı göstermeye çalıştıkları bilinmektedir. Bu sebeple, İslam Dini’ndeki tebliğ anlayışıyla, misyonerliğin farkını, kısa da olsa ortaya koymanın gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Evrensel mesajlar taşıyan her inanç sistemi, öğretilerini bütün insanlara yayma isteğine sahip olmakla, hatta bunu inananlar açısından bir görev addetmekle birlikte, diğer dinsel geleneklerin tebliğ faaliyetlerinin, Hıristiyan kültürü ve geleneğiyle özdeşleşmiş olan misyonerlik kavramı ile ifade edilmesi yanlıştır. Zira misyonerlik, sıradan ya da rasgele bir tebliğ faaliyetinin ifadesi değildir. Misyonerlik Hıristiyan geleneğinden kaynaklanan belirli metotları kullanarak Hıristiyan dinsel değerlerinin yayılması ve diğer insanların Hıristiyanlaştırılması için yapılan sistematik aktiviteleri ifade etmektedir. Bu bağlamda misyonerlik, bir kurum olarak İslam’daki tebliğ ve irşat faaliyetlerinden de ayrılır.[28]

Misyonerliği, inanç özgürlüğü çerçevesinde değerlendirmek gerektiği iddiası zaman zaman dile getirilmektedir. Gerçekten de misyonerlik, din ve inanç özgürlüğü bağlamında yapılan ve dolayısıyla doğal karşılanması

---

[28] Gündüz: **a.g.e.**, s.20.

gereken bir durum mu? Misyonerliği bu şekilde ele alırsak; İslam dinindeki "tebliğ" anlayışıyla misyonerliği aynı paralelde değerlendirmek mümkün müdür?

İslam dinini Müslüman olmayan insanlara ulaştırma, bildirme anlamına gelen tebliğ ile misyonerlik, ihtiva ettikleri anlam itibariyle birbirlerinden farklıdır. Tebliğde baskı ve zorlama söz konusu değildir. Zaten İslam dinini tebliğ etmede baskı ve zorlama, İslam'ın prensiplerine aykırıdır.[29] İslam dinindeki tebliğin özü; İslamî öğretilerin insanlara duyurulmasıdır.[30]

Misyonerlik ile tebliğin farklı anlamlar içerdiğini ve tarihî süreç içerisinde farklı algılandığını daha iyi anlayabilmek için misyonerlik ile tebliğin özelliklerini ortaya koymamız gerekir.

Tebliğin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Tebliğ gönül işidir. "Resmî hiyerarşik bir yapılanma", kurum ve kuruluş yoktur; siyasi ve "ideolojik" bir amaç güdülmemektedir.
2. Tebliğde zorlama, baskı, hile yoktur.
3. Tebliğde bildirme, öğretme ve haberlendirme esastır.
4. Tebliğde sevgi ve şefkat söz konusudur.
5. İyilikle ve güzel öğütle anlatma temel yöntemdir.[31]
6. Tebliğde devletin siyasi kuruluşları, istihbarat birimleri ve "resmî kurumlar" devrede değildir, özel bir görev ve görevlendirme yoktur.
7. Tebliğde siyasi ve ideolojik bir gaye öne çıkarılmamaktadır. Tebliğde art niyet yoktur, ihlas ve samimiyet esastır.
8. Hastalık, deprem, yangın, sel, işsizlik, yokluk, açlık gibi sıkıntılı anları kullanma tebliğde yoktur. Böyle sıkıntılı anlarda; sadece

[29] **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali:** 2/256, Haz.: Heyet, T.D.V. Yay., (Ankara, 2003).
[30] **Kur'an-ı Kerim:** 88/21-22.
[31] **Kur'an-ı Kerim:** 16/125.

"Allah Rızası" gözetilerek, karşılık beklemeden, darda bulunanların yardımına koşmak esastır.[32]

Misyonerliğin temel özelliklerini sıralayacak olursak;

1. Misyonerlik; kurumsal, plânlı, programlı bir organizasyondur. Hiyerarşik bir yapılanma içinde, sadece dinî bir faaliyet değil, siyasi ve idari bir gücü olan, "ideolojisi" bulunan "özel bir teşkilat"tır.
2. Dönemlere, zamanlara ve şartlara göre taktik değiştiren bir faaliyettir.
3. Muhatabın zaaflarından yararlanma Misyonerliğin olmazsa olmazlarındandır.
4. Hastalık, deprem, yangın, sel, açlık, yokluk, işsizlik, geri kalmışlık ve bunların beslediği umut ticareti, misyonerlerin etkili olmak için bekledikleri ortamlardır.
5. Misyonerlikte, din değiştirme yanında kimlik ve kişilik değiştirmeye önem verilmektedir.
6. El attıkları kişileri dinine, devletine ve milletine düşman ederek toplumundan soyutlanmasına özen gösterilmektedir.
7. Misyonerlik günümüzde, "siyasi organizasyon" olarak faaliyet göstermektedir.
8. Misyonerler, kendilerini destekleyen devletlerin "öncü gücü" ve istihbarat elemanı olarak da görev ifa etmektedirler.
9. Misyonerlik; "Yeni Dünya Düzeni Oluşturmak", "tek kutuplu dünya oluşturup yetkiyi eline almak" ve "rejim değiştirmek" isteyen "Süper Güçler" e servis yapmakta kullanılan bir yöntem haline gelmiştir.[33]

---

[32] Abdurrahman KÜÇÜK : "Misyonerlik Nedir? Misyonerlik ile Tebliğ Arasındaki Fark" (Tebliğ), **Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik,** (Sempozyum), Yayına Hazırlayan: Asife Ünal, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., (Ankara, 2005) s. 31-32.
[33] Küçük: a.g.t., **"Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik"**, s.32.

Misyonerlik; dinin tebliği ve dine davetin çok ötesinde bir anlam ve özellik taşır. Misyonerliğin temel özelliği, amaca götüren hemen her yolun mubah sayılmasıdır. Misyonerliğin temel işlevi ise emperyalizm ile iç içe oluşudur.[34]

İslam dinindeki "tebliğ" kavramı ile Hıristiyanlık dinindeki "Misyonerlik" kavramı hem muhteva hem de tarih boyunca algılama ve uygulama farklılıkları sebebiyle birbirlerinden farklı kavramlardır.[35] Bu iki kavramın birbirinin benzeri olduğu iddiası; her şeyden önce tarihî süreçte yaşanılan gerçekleri görememek, ya da görmek istememek demektir.

5. MİSYONERLERİN ÇALIŞMA YÖNTEMLERİ VE AMAÇLARI

Dünya genelinde yayılmayı ve mesajını tüm insanlara ulaştırmayı hedefleyen bütün evrensel dinlerde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da dinî inanç ve öğretilerin diğer insanlara iletilmesinde temel referanslar, dinin kutsal metnine ve teolojik yapısına dayanmaktadır. Bu bağlamda Hıristiyanlıkta misyon ve misyonerlik, temel olarak Yeni Ahit metinleriyle Hıristiyanlık teolojisinin temelini oluşturan kurtarıcı tanrısal oğul İsa Mesih anlayışına dayanır.[36]

XIX. yüzyıl ve XX. Yüzyılın ilk çeyreği misyonerliğin altın çağıdır. Zira bu çağ aynı zamanda kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü çağdır. Misyonerliğin belki de en ironik ve paradoksal yanı, aslında kendisi başka şeylerin aracı olmasına karşın, önemli ve ulvî bir amaçmış gibi ortaya konmuş olmasıdır. Misyonerliğin yapısı ve işlevleri dikkate alındığında bunu

---

[34] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.35.
[35] bkz.N. Günay: **a.g.e.**, s.6-7.
[36] Gündüz: a.g.t., **"Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri"**, s.351.

anlamak mümkündür. Misyonerliğin özü dindir. Başlıca araçları ise okul, matbaa, kitap, hastane, vb. modern *(secular)* kurumlardır.[37]

Misyonerlerin çalışma yöntemlerinden bahsederken, tarihî süreç içerisinde zamana, muhataba ve çevresel şartlara göre şekillenen ve değişkenlik gösteren çok farklı metot ve uygulamalardan söz etmemiz gerekecektir. Misyoner James E. Dittes, "Hıristiyan Misyonu Ve Türk İslamı" başlıklı makalesinde Türklere yönelik uygulanan metotları üç grup altında toplamıştır. Dittes'in stratejik bilgiler verdiği bu üç metot şunlardır:

- Hıristiyanlığın doğrudan doğruya bildirilmesi
- Açık dinî katılım
- Gizli/Dolaylı Anlatım-Öğretim[38]

Misyonerlerin kullanmış olduğu yöntemler içerisinde en etkili yöntemin "halkın arasına karışmak" olduğu ifade edilebilir. Bu yöntemle misyonerler ; dinsel açıdan halkın durumu, din adamlarının durumu, ülkede eğitim ve öğretime ilişkin durum, halkın moral durumu v.b. konularda bilgi sahibi olacaklar ve misyonerlik faaliyetlerini en etkili şekilde yürütme adına bu bilgileri kullanacaklardır.[39]

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerlerin yaptığı ilk iş, Müslüman halka Hıristiyan inancını sunmaya başlamadan önce misyon çalışmalarının yürütüleceği yörelerin daha iyi tanınması için oralarda yaşayan insanların kültürleri ve yaşam tarzları ele alıp incelemek olmuştur.. Bu çalışmaları yapmak için Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerine seyahat yapan misyonerler, hazırladıkları raporları bağlı bulundukları misyon kuruluşlarına göndererek bunlar doğrultusunda stratejiler oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Müslüman Türk halkını Hıristiyanlaştıramayacaklarını

---

[37] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.14.
[38] Küçük : a.g.müz., **"Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri"**, s.54-55.
[39] bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.24-26.

anlayan bu misyon kuruluşları, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren çalışmalarını Osmanlı himayesi altında yaşayan azınlıklara yöneltmişlerdir. Bu bağlamda özellikle Rum, Ermeni, Süryani ve Yezidilere yönelik misyon çalışması yürütülen Katolik misyonerler açtıkları çeşitli eğitim, sağlık ve sosyal kurumlarla bu faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[40]

Osmanlı topraklarının egemen Avrupalı devletler tarafından hızla paylaşıldığı 1800'lü yıllarda da ilk Protestan misyonerler Osmanlı topraklarında boy göstererek misyonerlik çalışmalarına başlamışlardır. Bu bağlamda 1846 yılında İstanbul'da bir Protestan kilisesi açılmıştır. Buna müteakiben 1850 yılında dönemin Padişahının fermanıyla Osmanlı Devleti bünyesindeki Protestan Hıristiyanlara ayrı millet olma statüsü tanınmıştır. 1810 yılında Amerika'da kurulan *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM)[41] adlı misyonerlik teşkilatı Hıristiyanlığın üçüncü dünya ülkelerine yayılmasıyla ilgili hazırladığı raporlarda Türkiye'yi anahtar ülke olarak ilan etmiş ve bu çerçevede Osmanlı topraklarını Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye misyon bölgeleri olarak üçe ayırmıştır. Doğu bölgesinin merkezi Harput, Batı bölgesinin merkezi İstanbul ve Merkezi Türkiye bölgesinin merkezini de Antep olarak tayin edilmiştir. [42]

Yine bu yılarda 1822'de Malta'da kurulan bir misyonerlik matbaası "American Board" teşkilatı tarafından İzmir'e nakledilmiştir. Devletin hâkim unsuru olan Müslüman Türklerin bir matbaasının olmadığı yıllarda misyonerlerin sahip olduğu bu matbaada Yunanca bir gazete çıkarılmış, ayrıca bu matbaada 12 yıllık bir sürede basılan 40 bin adet İncil tıpkı günümüzde yapıldığı gibi ücretsiz olarak Müslüman halka dağıtılmıştır.[43] Bu bilgiler bize, misyonerlik faaliyetlerinin ne kadar düzenli ve ciddiyet

---

[40] bkz. Gündüz: **a.g.e.**, s.76.

[41] Bu teşkilattan bundan sonraki bölümlerde "Amerikan Board" olarak bahsedilecek olup, bu teşkilat hakkında,"Önemli Misyoner Kuruluşları" başlığı altında bilgi verilecektir.

[42] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.73-74.

[43] bkz. Ş. Gündüz, M. Aydın: **a.g.e.**, s.105-107.

içerisinde yürütüldüğünü, bu uğurda her türlü imkânın seferber edildiğini ortaya koymaktadır.

Eğitim-öğretim faaliyetleri misyonerlerin kullandığı en etkili yöntemlerden biridir. İleriki bölümlerde "Azınlık ve Yabancı Okullar" başlığı altında geniş bir şekilde değineceğimiz bu konuyu, misyonerlerin çalışma yöntemlerinden bahsederken de ele almamız gerekli bir husustur. Misyonerlik, Müslümanları doğrudan doğruya Hıristiyanlığa yaklaştıramamıştır. Bu yüzden misyonerler dolaylı yollarla Müslümanlara yaklaşma hususunda ittifak etmişlerdir. Bu dolaylı yolların en verimlisi eğitimdir. Misyonerler gayelerine erebilmek için milletler ve topluluklar arasındaki cehaleti istismar etmişlerdir.[44]

Okullar, eskiden beri misyonerlerin önem verdiği müesseselerdir. Bu yolla bir taraftan Hıristiyan çocukların kendi dinlerine bağlı olmaları sağlanırken diğer taraftan bu okullara devam eden Müslüman çocukları Hıristiyanlığa ısındırılmıştır. Bu okulların bir kesimi direkt misyonerler tarafından tesis edilmiştir. Onlar tarafından kurulmayan okullarda da misyonerler yabancı dil hocası olarak çalışmalar yapmışlardır.

Osmanlı Devleti topraklarında, varlıkları Ortaçağ'a kadar uzanan yabancı okullar, XIX. yy. 'ın ilk çeyreğinde başlayan ve hızlı bir şekilde gelişen modern misyoner hareketleri ile Osmanlı yöneticileri açısından bir olgu haline gelmiştir. Osmanlı Devletini mesken tutmuş olan Katolik misyonerlerinin ilk başarısı, 1830'larda Ermenileri ana kiliseden kopartarak ayrı bir cemaat oluşturmalarıdır. Osmanlı "Millet Sistemi" ikinci yarayı Katolik misyonerlere göre çok daha geç tarihlerde faaliyete başlayan Protestan misyonerler eliyle 1850'de Protestan Cemaati'nin oluşturulması ile almıştır.[45]

---

[44] Mustafa HALİDİ, Phil Ömer FERRUH: **"İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm"**, (Trc: Osman Şekerci), Kalem Yay., (y.y., 1968) , s.83.

[45] Şamil Mutlu: **"Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları"** , Gökkubbe Yay., (İstanbul, 2005), s.373.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile cemaatlerin kazandığı yeni haklar misyonerler tarafından da sonuna kadar kullanılmıştır. Misyonerliğin en önemli silahlarından biri olan okullar, başlangıçta dinsel kaygılarla açılırken, sonraları dünyevîleşerek sömürgeci devletlerin nüfuz etme aracı haline gelmiştir. Tarikatlar, kiliseler eliyle yürütülen okul faaliyetlerinin, XX. Yüzyıl başlarında nasıl dünyevîleştiğini, hemen her vilayette açılan atölyeler, sanayi ve ticaret okullarından anlamak mümkündür. XIX. Yüzyıl başlarında basit olarak okuma-yazma öğretilen bu mekânlar, XX. Yüzyıl başlarında "adeta bir kasaba" halini alan büyük üniversite kampüslerine dönüşmüştür.

Yabancı sefaretlerin güçlü himaye politikası nedeniyle, Osmanlı yöneticilerinin açılan okullara, işin siyasi bir renk alması endişesiyle müdahale etmemeleri yüzünden okulların sayısı hızla artmıştır. Yerli gayr-i Müslimler, açtıkları okulları, kapitülasyonların yabancılara sağladığı imkanlardan istifade etmeleri amacıyla, kolayca yabancı bir devletin himayesine terk etmişlerdir.[46]

Misyonerler, teşkilatlarının bulunduğu ülkelerin desteğini alarak, âdeta kendi devletlerinin Osmanlı ülkesine yönelik emelleri doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Fransa, İngiltere, Amerika, İtalya vb. devletler ve maddî bakımdan katkıda bulundukları misyonerler, Osmanlı devletinde sosyal ve kültürel görünümlü çok sayıda okul, hastane, kilise, yetimhane, darülaceze vb. müesseseler açmışlardır.

Yabancı okullar, buralarda öğrenim gören genç beyinlere, ayrılıkçı siyasi fikirlerin verildiği, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik faaliyetlerin organize edildiği birer komita merkezi hüviyeti kazanmışlardır. Merzifon'da Amerikan Protestan misyonerleri tarafından kurulan Amerikan Koleji, Merzifon Ermeni ayaklanmalarının tertiplendiği, yönetildiği bir merkez

[46] Mutlu: **a.g.e.**, s.373-374.

olmuştur. Yine 1863'te Amerikan Protestan misyonerler tarafından kurulan Robert Koleji Bulgarların bağımsızlığını kazanmasında adeta lokomotif görevini görmüştür. İngiliz ajan G. M. Fitzmaurice 1906-1907'de üstlerine yazdığı raporda; "Bulgaristan, doğuşunu ve mevcudiyetini Robert Kolej'e borçludur" ifadesini kullanmıştır.[47] Bu iki örnek; yabancı okulların iyi niyetle kurulmuş masum eğitim yuvaları olmaktan öte, Osmanlı Devleti'ni içten içe çökertmeye yönelik, dinî ve yıkıcı siyasi faaliyetlerin yapıldığı merkezler olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Misyonerler, faaliyetlerinde gayet dikkatli, titiz ve sinsi davranarak bulundukları ülke ve yörenin şartlarına göre hareket ederler. Ürkütücü ve usandırıcı olmamaya, bezginlik vermemeye büyük gayret gösterirler. Bu bakımdan gittikleri her memlekette önce o milletin kıymetler manzumesini iyice teşhis ve tespitle işe girişirler. Çünkü her ülkenin yöresel kültürü, gelenek ve görenekleri onlar için bir engel teşkil edecektir.[48]

Misyonerlerin en fazla ehemmiyet verdikleri propaganda müesseselerinden biri de hastanelerdir. "Tıbbî Misyon" denilen bu misyon türünde misyonerler bağlı oldukları teşkilatların kurmuş oldukları hastane, dispanser gibi sağlık kuruluşlarında mesleklerinin verdiği imkanla insanlarla yakın ilişki içerisine girerek, daha geniş kesimlere Hıristiyanlığın mesajını yayma fırsatını bulmuşlardır.[49]

Misyonerler, insanların acılarını fırsat bilerek, doktorluğu da amaçları doğrultusunda kullanmışlardır. Bir misyonerin; "İnsanın olduğu yerde, acılar da vardır. Acıların olduğu yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluğa ihtiyaç olan yerde de, misyonerlik için uygun bir fırsat vardır"

---

[47] bkz. Adnan ŞİŞMAN: " Misyonerlik Faaliyetleri ve Uşak'ta Montanizm'e Dair Çalışmalar", **Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, Sayı: 2, (Afyon, Aralık 2001), s.1-6.

[48] Osman CİLACI: **"Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik"**, 6. Baskı, D.İ.B. Yay., (Ankara, 2005), s.36.

[49] N. Günay: **a.g.e.**, s. 159; Ayrıca bkz. Erol GÜNGÖR: **"Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri"**, Ötüken Neş., (İstanbul, 1999), s.63-65.

ifadeleri misyonerlerin doktorluğu, amaçlarını gerçekleştirmek için bir vasıta olarak gördüklerinin delilidir.[50]

Tarih boyunca misyonerlik faaliyetleri dinî görünüşlerine rağmen dünyevî amaçlara alet edilmiştir. Pinkwy Johnston ve Benjamin Schneider isimli iki misyonere verilen 1 Aralık1833 tarihli talimat mektubunda aynen şu ifadeler kullanılmaktadır: "*Bir fetih savaşına girmiş askerler olduğunuzu unutmayın. Ve her ne kadar mücadele manevî alanda kafanın kafayla, kalbin kalple mücadelesi ve sizin silahınız Tanrı'nın inayeti ile güçlendirilmiş manevi bir silahsa da Napolyon'un askerî girişimlerindeki kadar araştırma, bilgi ve düşünmeye ihtiyaç gösterir. Bu mukaddes ve vaadedilmiş topraklar, silahsız bir haçlı seferiyle geri alınacaktır*".[51] Bu talimatnâme, misyonerlerin hedeflerinin dinî olmaktan çok dünyevî olduğunu, zaman ve zemine göre değişik metotların uygulandığını ortaya koymaktadır.

Misyonerlerin yapmış oldukları çalışmalara bakıldığı zaman misyonerliğin amacını, üç aşamalı olarak ele almak mümkündür;

1. Hıristiyanlığı yaymak, yani Hz. İsa'ya inananların sayısını arttırmak.
2. Bulundukları ülkelerde kiliseler dikmeden veya diktikten sonra, kiliseleri yaşatacak elemanlar bulmak ve bunun için o ülkenin aydınlarının eserlerine ve kültürlerine Hıristiyanlık unsurlarını sokmak.
3. Gelişmiş Batı Medeniyetini, Hıristiyanlıkla aynı göstermek.[52]

---

[50] Halidî, Ferruh: **a.g.e.**, 68-69; Tuncer GÜNAY: **"Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi"**, Berikan Yay., (Ankara, 2002), s.143.
[51] Kocabaşoğlu: **a.g.e.** , s.26.
[52] Mustafa ERDEM: " Misyonerlik ve Kırgızistan'da Misyoner Faaliyetler" , **Dini Araştırmalar**, Cilt: I, (Nisan,1999) , s.13.

Bu başlık altında misyonerlerin faaliyetlerini yürütmek için kullanmış oldukları yöntemlerden ve amaçlarından bahsettik. Şunu söylemekte fayda vardır ki; tarihî süreç içerisinde yeni ortaya çıkan sosyal durumlar, misyon anlayışının bazen bir önceki tarihî/sosyal durumdan tamamen farklı hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Bu adaptasyon yeteneği ve teknik dönüşüm gücü ile Hıristiyan misyon anlayışı, bugünkü pozisyona ulaşmıştır. Yeni şartlara uyma açısından Hıristiyan misyonerliğin geliştirdiği elastikiyet hiçbir dinin tebliğ mekanizmasında yoktur.

Hıristiyan misyonerlik anlayışındaki dönüm noktası olarak sayabileceğimiz değişimler, farklı kültürlerle karşılaşma, siyasi ilişkiler ve modernizmin getirdiği yeni dengelerle alakalıdır. Ayrıca Hıristiyan misyon anlayışındaki değişim, yöneldiği kitlelerin yapısına göre de değerlendirilmelidir. Her çevre ister istemez kendine uygun metot ve ilkelerin üretilmesini gerekli kılmıştır.[53]

Hıristiyan mezhepleri arasında da farklı misyon anlayışı geliştirilmiştir. Misyonerlik faaliyetlerini yürüten Katolik ve Protestan mezhepleri arasında ilke ve metot farklılığı bulunmaktadır. Katolik misyonerliği daha entellektüel bir boyutta ve daha resmî açıdan çalışmanın getirdiği zorluklarla mücadele ederken, Protestan misyonerlik anlayışı alt düzeyde ve birebir ilişkilerle daha rahat bir çalışma sistemi oturtmuştur.[54]

---

[53] Kürşad DEMİRCİ: " Misyonerlik Metotlarındaki Değişimler", (Tebliğ), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, (Tartışmalı İlmi Toplantı) , s.83.
[54] Demirci: a.g.t., **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, s.84.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

1. MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN TARİHÎ SÜRECİ

Konumuz Osmanlı Devleti'nde yürütülen misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına olan etkileri olmakla birlikte, misyonerlik faaliyetlerinin genel tarihî sürecine kısaca göz atmanın, konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacağı kanaatindeyim.

Misyonerliğin dayandığı temel felsefe; Hz. İsa'ya atfedilen Havarilere:

"Şimdi siz gidip bütün milletleri şahit edin, onları Baba ve oğul, Ruhu'l – Kudüs ismi ile vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin, ve işte ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar sizinle beraberim." [1] şeklindeki emridir. Bu emir onlar arasında, "gidin ve insanlar arasında Tanrı'nın âlemşümul (imparatorluk) hakimiyetini ve gerçeği tesis edin" şeklinde tefsir edilmesiyle Yahudilerden sonra ikinci bir "Arz-ı Mev'ud" ideali yaratılmış oldu. Misyonerliğin temelini teşkil eden bu düşünce tarzı egemen güçlerin emperyalist emelleri için de bir kılıf olmuştur.[2]

---

[1] **İnci**l: Matta;XXVIII. 19-20, Yeni Yaşam Yay., (İstanbul, 2002), s.65.
[2] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.33-34.

Hıristiyanlığın misyon anlayışının oluşumunda ve gelişiminde Pavlus'un önemli bir yeri vardır. Esasen Pavlus, bir bütün olarak Hıristiyan geleneğinde önemli bir şahsiyettir. Her ne kadar Hıristiyanlar misyonun diğer insanlara iletilmesi konusunda referanslarını Yeni Ahit'te yer alan İncil metinlerinde geçen Hz.İsa' nın bazı sözlerine dayandırsalar da Hıristiyanlık tarihinde ilk sistematik misyon faaliyetinin Pavlus'la başladığı görülür.[3]

Misyonerlik, günümüze kadar yedi aşama geçirmiştir. Bu yedi aşama şu yedi dönemi oluşturmaktadır:

1. *Havariler Dönemi (M.S. 33-100)*
2. *Kiliselerin Kurulma Dönemi (100-800)*
3. *Ortaçağ Dönemi (800-1500)*
4. *Reform Dönemi (1500-1650)*
5. *Reform Sonrası Dönem (1650-1793)*
6. *Modern Dönem (1793-1965)*
7. *Diyalog Dönemi (1965'ten sonra)*[4]

Misyonerlik faaliyetlerinin tarihî sürecini ele alırken, bu faaliyetleri Katolik ve Protestan misyoner faaliyetleri olarak iki grupta ele almak mümkündür. Ortodokslar daha çok, Rusya ve Yunanistan'ın desteğiyle Rumların yürüttüğü okul faaliyetlerine katılmışlardır.[5]

1.1. Katolik Misyoner Faaliyetleri

Roma Katolik Kilisesi XI. Yüzyılda, İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi ile aralarını nihai olarak ayırdıktan sonra, Doğu Hıristiyanlığı üzerindeki misyon faaliyetlerini planlamaya ve bu bölgedeki Hıristiyanları,

---

[3] Gündüz, Aydın : **a.g.e.** , s.26-27.
[4] Kerimoğlu: **a.g.e.**, s.35; Ayrıca bkz. Abdurrahman KÜÇÜK: **"Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri"** , 4. Baskı, T.D.V. Yay., (Ankara, 2005) , s.37.
[5] Halit ERTUĞRUL: **"Kültürümüzü Etkileyen Okullar"**, 5.Baskı, Nesil Yay., (İstanbul, 2003), s.61.

kendi safına çekme gayretlerine girmiştir. Ancak Doğu'daki askerî ve siyasî karışıklıklar ve özellikle Türklerin ve Arap Müslümanların doğudaki güçleri, ne Roma'ya ne de Bizans'a bu konuda fazla bir şans tanımamıştır. Ancak her şeye rağmen, Batı Kilisesi'nin, Doğu'daki misyon arzusu hiçbir zaman bitmemiş ve sürekli olarak canlı kalmıştır. Bu konuda doğu Hıristiyanlığını kendi safına çekmek, onları parçalamak gibi hedefler için öncelikle Fransisken ve Dominiken Katolik tarikatlarının kurulması, Katolik Hıristiyanlık için yeni bir ümit kaynağı olmuştur.[6]

XIII. yüzyılda , Assisili Aziz Francesco (1181-1226) tarafından kurulan Fransisken[7] ve Aziz Domingo De Guzman tarafından kurulan Dominiken[8] tarikatları, kısa sürede papalık tarafından onaylanmış ve bu yüzyılın en hararetli misyoner grupları haline gelmişlerdir.

Misyonerlik teşkilatının kurucusu olarak bilinen İspanyol Ramon De Lull (1235-1316), Müslümanlara yönelik faaliyetlerde önemli bir isimdir. Kilise tarihinde en önemli misyonerlerden birisi sayılan Lull, "*Saracenler*" olarak adlandırdığı Müslümanların Hıristiyanlaştırılabilmeleri için üç hususun gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Bunlardan ilki, misyonerlerce Müslümanların konuştukları dillerin çok iyi bilinmesidir. Nitekim Lull'un bu görüşleri sonucu XIV. Yüzyıl başlarındaki Viyana Konsülü'nde (1312-1313), Roma, Oxford ve Paris Üniversiteleri gibi eğitim kurumlarında Müslümanların dillerinin araştırılıp öğrenilmesinin önemi vurgulanmıştır. Lull tarafından vurgulanan ikinci husus, İslam'a karşı Hıristiyan öğretilerini savunan eserlerin yazılması, üçüncüsü ise, Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyetlerini yürütecek cesur ve

---

[6] Mehmet AYDIN: "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", (Tebliğ), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, s.99.
[7] bkz. Gündüz: **Misyonerlik**, s.69; T. Günay: **a.g.e.**, s.129-131.
[8] ayrıntılı bilgi için bkz. T. Günay:, **a.g.e.**, s.132-133.

inançlı kişilerin yetiştirilmesidir. Lull, Kuzey Afrika'ya gerçekleştirdiği dördüncü misyon seyahatinde ölmüştür.[9]

Fransisken ve Dominiken Katolik misyoner hareketi, Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önce kendilerine hedef bölge olarak İstanbul, İzmir, Suriye, Kudüs vs. bölgeleri seçmiş, Osmanlı döneminde de gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Katolik Hıristiyanların hamisi olma iddiasında bulunan Fransa, XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde diğer tarikatlardan sonra faaliyete başlayan Cizvit misyonerleri vasıtasıyla Katolik propagandasını en üst seviyeye çıkarmıştır.

1583'te İstanbul'da bulunan Katolik Hıristiyanların talebi üzerine Papa tarafından gönderilen Cizvit misyonerleri, bu tarihten sonra Osmanlı Devleti sınırları içinde geniş bir sahaya yayılmışlardır. İstanbul'a gelen Cizvit misyonerleri, bugün hala varlığını sürdüren Saint Benoit Mektebi'nin temellerini atmışlardır. Bu kilise Cizvitlerden sonra Osmanlı topraklarına ayak basan Kapucin rahiplerine de ev sahipliği yapmıştır.[10]

Daha sonraki yıllarda Fransa'nın yanında Avusturya ve İtalya, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu devirlerde verdiği ve zayıflamaya başladığı devrelerde sık sık karşısına çıkan Kapitülasyonları, kendi anlayışlarına göre yorumlayarak hedeflerine doğru yürümeye başlamışlardır. Bu hedef mevcut Hıristiyan cemaatlerini didiklemek suretiyle kendi politikalarına uygun yeni cemaatler oluşturma gayretidir.[11] Nitekim bu gayretleri sonuç vermiş, önceleri Katoliklerin faaliyetlerinden rahatsız olan ve direnç gösteren Gregoryan Ermeniler içerisinde, bir süre sonra Katolik olanların sayısı artınca, II. Mahmud döneminde Ermeni Katolikliği de bir mezhep olarak kabul edilmiştir.[12]

---

9 Gündüz:, **a.g.e.**, s.69-70; ayrıca bkz. Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.51; Mehmet Aydın: **a.g.t.**, s.100.
10 Nurettin POLVAN, **"Türkiye'de Yabancı Öğretim"** , MEB. Yay. , (İstanbul,1952), s.79-80
11 Mutlu: **a.g.e.**, s.137-138.
12 Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.70.

Osmanlı topraklarında ve özellikle İstanbul'da XIX. yüzyılın sonlarına doğru kurumsallaşan Katolik teşkilatları çok büyük gelişme kaydetmişlerdir. Katolik misyonerliğine ilişkin hususlara, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik Faaliyetleri" başlığı altında da değinilecektir.

1.2. Protestan Misyoner Faaliyetleri

Misyonerlik faaliyetlerinde İngiliz ve Amerikalı Protestan misyonerler birlikte hareket etmişlerdir. XIX. yüzyıl başlarında, dünyanın çeşitli bölgelerinde çok daha erken tarihlerde başlamış olan Katolik misyoner faaliyetlerine rakip olacak yeni Protestan misyoner teşkilatları kurulmaya başlanmış ve zamanla sayıları artmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devletinde faaliyet gösteren ikinci grup misyonerler Protestanlar'dır. XIX. yüzyıl'da Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarına, özellikle Anadolu'ya akın etmelerinden önce İstanbul' da az sayıda Protestan bulunuyordu. Elçiliklerin himayesinde yaşayan ve çoğunluğu ticaretle uğraşan Protestan topluluğun üyeleri Anadolu'ya daha sonra gelecek misyonerlere birçok konuda yardımcı olmuşlar ve doğu kiliseleriyle misyonerler arasında köprü görevi üstlenmişlerdir.[13]

Müslüman ülkelere yönelik Protestan misyonerliği XVIII. yüzyılda başlamış, sonrasında da artarak devam etmiştir. Osmanlı topraklarına ilk örgütlü misyonerlerin gelişi, Moravya Kilisesi misyonerleri ile olmuştur. Bu misyonerler 1740 yılında İstanbul'a gelmişler ve bazı yerel kilise yetkilileriyle görüşmeler yapmışlardır.[14]

Osmanlı Devleti üzerinde etkili çalışmalarıyla bilinen "Amerikan Board", 1810 yılında Boston'da kurulmuştur. Anadolu'ya ilk ayak basan öncü

---

[13] Mustafa Numan MALKOÇ: "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", (Tebliğ), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, (Tartışmalı İlmi Toplantı) , s.163.
[14] Malkoç: **a.g.t.**, s.161.

Protestan misyonerler, Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı Amerikan misyonerlerdir.[15]

1820'de İzmir'e gelen bu öncüler, buradan Kudüs'e hareket etmişlerdir. Bu ünlü misyonerleri American Board'un ünlü sekreteri Rufus Anderson, Eli Smith, William Godell, William Schauffler, Elias Riggs, Cyrus Hamlin, Benjamin Schneider ve Harrison G.O. Dwight'ın gezileri takip etmiştir. Bu keşif gezilerinin ardından Osmanlı Devleti'nde hızlı bir teşkilatlanmaya girişen bu cemiyet, 1870 yılına kadar, devletin hemen her tarafında açtığı okul, kilise, hastane, eczane, yetimhane, misyoner evleri ile tek söz sahibi olmuştur. 1870 yılında kurulan diğer bir Amerikan misyoner teşkilatı "*Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church*" (Presbyterian Board) ile birlikte çalışmaya başlamış ve daha çok, bugün Ortadoğu denilen bölgedeki okulları yönetmeye talip olmuştur.[16]

Osmanlı topraklarında Protestan misyonerlerin yürüttüğü faaliyetler daha çok siyasî olmuştur. Bu faaliyetlerin arkasında Amerika ve İngiltere'nin varlığı söz konusu olduğu için, Protestanların çalışmaları ve gerçekleştirmek istediği gayeleri ele alırken, aynı zamanda bu ülkelerin amaçları da görülmektedir.[17]

Osmanlı Devleti'nin siyasî durumundan kaynaklanan imkânlar ve Katolik misyonerlerin faaliyetlerindeki artışa engel olmak için Protestan misyonerler de çalışmalarını hızlandırmışlardır. Yapılan çalışmalar ilk anda dinî ve mezhebî nitelikli gibi görülmekle birlikte, gerçekte durum İngiltere'nin, Fransa ve Rusya'ya karşı Osmanlı ülkesinde kullanabileceği bir Protestan kitlenin meydana getirilmesi çabasıdır. 1856 Islahat Fermanı'nda yer alan vicdan hürriyeti prensibi, mezhep değiştirme imkânı tanıdığı için, Protestan

---

[15] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.23.
[16] Necmettin TOZLU: **"Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar"** , Akçağ Yay. (Ankara, 1991), s.286.
[17] bkz. Tozlu: **a.g.e.**, s.30-32.

misyonerlerin çalışma tempoları daha da artmıştır. Açılan okullar yoluyla üzerinde en fazla durulan topluluk Ermeniler olmuştur.

İlk dönemlerde özellikle İngiltere'nin himayesinde yürütülen Protestan misyoner çalışmalarının odak noktası, Ortadoğu ve Anadolu olmuştur. 1842 yılında Kudüs'te bir Protestan kilisesi kurulmuş ve hedef olarak Dürziler seçilmiştir. Dürziler, Protestanlaştıkları andan itibaren, misyonerlerin amaçları doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır.

Amerikalılar da, bölge itibariyle çok uzak olmalarına rağmen, Osmanlı Devleti'ne karşı büyük ilgi duymuşlardır. Osmanlı'nın ekonomik durumu, politik ve stratejik konumu bu ilgiye sebep olarak gösterilebilir. Amerikan misyonerleri de derhal azınlıklara el atmışlar özellikle Ermenilerin oturduğu bölgeleri seçmişlerdir. Misyonerler bulundukları bölgelerdeki halka, ekonomik yardım, sağlık ve eğitim hizmetleri sunarak onların itimadını kazanmaya çalışmışlar ve faaliyetlerine "insanî hizmetler" görüntüsü vermek istemişlerdir.[18]

Protestan misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri özellikle XIX. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. İleride "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik Faaliyetleri" başlığı ele alınırken Protestan misyonerlerin faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi verilecektir.

2. ŞARK MESELESİ

Osmanlı Devleti bünyesinde özellikle XIX. Yüzyıl'dan itibaren görülmeye başlayan misyonerlik faaliyetlerinin, "Şark Meselesi" ile çok yakından ilintili olduğu dikkat çekicidir. Misyonerlik faaliyetlerini anlamamızda, "Şark Meselesi" tabirinin ne olduğunu açıklamamız gerekli bir husustur.

---

[18] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.65-66.

"Şark Meseleси" tabiri siyaset adamları ve tarihçiler tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Terim ilk defa 1815 yılında Viyana Kongresinde, Rus delegesi tarafından kullanılmış, daha sonra da çeşitli anlamlarla diplomatlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Şarkiyatçı (Doğu Bilimci) Eduard Driault'a göre "Şark Meselesi" nin anlamı ve mahiyeti, ehl-i İslam ve gayr-i Müslimlerin kavgasıdır.

Fransız şarkiyatçı Albert Sorel de "Şark Meselesi" adlı kitabının önsözünde; "Türkler Avrupa'ya ayak bastığından itibaren bir şark meselesi meydana gelmiş oldu. Rusya ve Avrupa devletleri olur olmaz bu meseleyi kendi menfaatine en uygun şekilde halletme yoluna gitti" demektedir.

Rus tarihçisi Soloviyef ise; "Şark meselesi, Hıristiyan Avrupa milletlerinin Müslüman şark milletlerini iktisadi ve siyasi nüfuz ve hükmü altına almak maksadından meydana gelen tarihî meselelerin hepsidir" şeklinde açıklama getirmektedir.[19]

"Şark Meselesi"ni; sadece bir "din meselesi" değil, İslamiyet'i temsil eden Türk devletleri ile Batı devletlerinin meselesi olduğunu söylemek daha yerinde olacaktır.

Orta Asya'dan gelen Hunlar, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olarak İlkçağ'ı sona erdirip Ortaçağ dönemini başlattılar. Fatih Sultan Mehmed ise; İstanbul'u fethederek Doğu Roma İmparatorluğu'na son vermiş, Ortaçağ dönemi kapanmış, Yeniçağ dönemi başlamıştır. Türkler Batı'ya karşı, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden 1699 Karlofça Anlaşmasına kadar yaklaşık 1300 yıl kesin bir üstünlük sağlamışlardır. Avrupalıların, Hıristiyanlığı kullanarak Doğu Akdeniz

[19] Kerimoğlu: **a.g.e.**, s.39-40; ayrıca bkz. Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.57.

havzasını ve Doğu ticaret yollarını ele geçirmek için düzenlediği 8 Haçlı Seferinde de Türkler üstün gelmişlerdir.[20]

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında açıkça ortaya çıkan Şark Meselesinde, Avrupa'nın maddî, stratejik ve psikolojik sebeplere dayalı kolonist yayılma politikasının da etkisi söz konusudur. Bu politika ise ; sanayi için ham maddeye, üretim için pazarlara, sermaye için ucuz ekmeğe ihtiyaç duyan Avrupa'nın bu ihtiyaçlarını elde etmek için gerekli stratejik mevkileri ele geçirme isteği, bunun sonucunda ulaşacağı büyük Avrupa ve Avrupalılık kültürünün verdiği psikolojik tatmin şeklinde ifade edilmektedir.

Şark Meselesi iki önemli safhaya ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi; 1071-1683 yıllarını kapsayan dönemdir. Bu dönemde Batı için şark meselesi;

a. Türkleri Anadolu'ya sokmamak,
b. Türkleri Anadolu'da durdurmak,
c. Türklerin Rumeli'ye geçişini önlemek,
d. İstanbul'un Türkler tarafından fethini engellemek,
e. Türklerin Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine ilerleyişine engel olmak şeklinde algılanmıştır.

İkinci dönem ise; 1683-1920 yılları arası, Türklerin savunmada, Avrupa'nın taarruzda olduğu dönemdir. Bu dönemde ise Batı için şark meselesi;

a. Balkanlardaki Hıristiyan milletlerini Osmanlı hakimiyetinden kurtarmak için bu milletleri isyana teşvik ederek bağımsızlıklarını temin etmek,
b. Türkleri ve diğer Müslümanları Balkanlardan tamamen atmak,
c. İstanbul'u Türklerin elinden almak,

---

[20] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.58.

d. Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde yaşayan Hıristiyan azınlıklar lehine reformlar yaptırmak, muhtariyet elde etmek, mümkün olursa istiklallerine kavuşturmak, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak şeklinde algılanmıştır.[21]

Bütün bu bilgiler bize göstermektedir ki; Batının Şark Meselesi olarak ortaya koyduğu hususlar ile misyonerlik faaliyetleri arasında yakın bir ilişki vardır. Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak plânlanan ve hayata geçirilen, Şark Meselesi bağlamında değerlendirebileceğimiz misyonerlik faaliyetleri de, Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı devletlerin temsilcilerinin koordinesi altında, özellikle yabancı-azınlık okulları aracılığı ile etnik azınlıklara yönelik olarak uygulanmış ve başarılı olunmuştur.[22]

3. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Yukarıda tarihî sürecine kısaca değindiğimiz ve "Şark Meselesi" terimi ile olan bağlantısına dikkat çektiğimiz misyonerlik faaliyetleri, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde etkili olmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl Anadolu'da faaliyet göstermeleri açısından misyonerler için tam bir altın çağ olmuştur.[23]

XIX. yüzyılda Osmanlı devletinde yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde, özellikle iki ülkenin ön planda yer aldığını görüyoruz: İngiltere ve Amerika. Bu ülkeler bildiğimiz gibi Protestan anlayışı benimsemişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasal ve askeri yönden zayıflamasına paralel olarak Avrupa devletlerine tanınan ayrıcalıklar, bu

---

[21] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.59-60.
[22] Kerimoğlu: **a.g.e.**, s.41.
[23] Ş. Gündüz, M. Aydın: **a.g.e.**, s.38; ayrıca bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.14 ; Kerimoğlu: **a.g.e.**, s.39.

devletler himayesinde çalışan misyoner örgütler için bulunmaz bir fırsat olmuştur. İngiltere ve sonraları Amerika himayesinde Anadolu'ya gelip yerleşen misyoner örgütleri, özellikle Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde açtıkları okulları üs edinerek Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. 1894'te yalnızca Elazığ'da (Harput ve civarında) Protestanların açtığı okul sayısının 83 olduğunu ifade etmemiz bile bu aktivitelerin ulaştığı boyutu anlamak açısından yeterli olacaktır. [24]

Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Protestan misyoner, 1815 yılında Mısır'a gönderilen İngiliz "Church of Missionary Society" adlı teşkilata bağlı bir papazdır.[25]

Anadolu'ya ilk gelen Amerikalı Protestan misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons adında iki misyonerdir. Bu iki misyonerin 15 Ocak 1820'de İzmir'e gelmesi, onları daha sonra başlayacak olan misyonerlik akınının öncüleri yaptı. Bu iki misyonerin ilk yıllardaki çalışmalarının temel amacı; sondaj çalışması yapmak, çevreyi ve halkı tanımaktır.[26]

Misyonerler halkın arasına katılarak sistemli şekilde bilgiler toplayacaklardı. Misyonerlerden toplanması istenen bilgiler:

- Dinsel açıdan halkın durumu nedir?
- Ruhbanın durumu nedir?
- Ülkede eğitim ve öğretime ilişkin durum nedir?
- Halkın moral durumu nasıldır?[27] sorularına cevap niteliğinde olacak bilgilerdir.

Her dönemde misyonerlere benzer talimatlar verilmiş, kendilerinden çeşitli konularda gözlemler yapmaları istenmiştir.

---

[24] Ş. Gündüz, M. Aydın: **a.g.e.**, s.38.
[25] Mutlu: **a.g.e.**, s.237.
[26] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.23.
[27] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.24-25.

1810 yılında kurulan ve 1820 yılından itibaren Anadolu'da örgütlenen "Amerikan Board" adlı kuruluş, Osmanlı topraklarında en etkili misyonerlik faaliyetlerini yürüten kuruluştur. Bu misyonerler ilk olarak Müslüman olmayan topluluklarla ilgilenmişlerdi. Yahudiler, Nasturiler, Asuriler, Ortadoks Ermeniler, Rumlar ve Bulgarlar misyonerlerin temasa geçtikleri topluluklar olmuşlardı. Aynı zamanda yerli kiliselerle iyi ilişkiler içindeydiler.[28]

Misyonerler Anadolu'ya doğru yola çıkarken amaçları dinsizleri Hıristiyan yapmaktı ama Anadolu'da dinsiz olmayınca Müslümanları ve Musevîleri Protestanlaştırma yolunu seçtiler. Ancak bu çabaları sonuç vermedi, ne Musevîlerin ne de Müslümanların üzerinde başarılı olabildiler. Bunun üzerine Ermeniler üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırdılar.[29]

Misyonerlik faaliyetlerinin yeni başladığı zamanlarda eşleriyle birlikte Beyrut'a yerleşen William Goodell ve Isaac Bird, çok hızlı bir şekilde çalışmaya başlamışlar ve bölge dillerini çok iyi çözmüşlerdi. Onları başarılı kılan faktör; bir okul açmaları ve iki Ermeni din adamını Protestanlaştırmaları oldu. Diyanisos Karabet ve Kirkor Vartabet, Amerikalı misyonerlere Ermenice dersleri verirken Protestanlığın cazibesinden kurtulamamışlardı.[30]

7 Mayıs 1830 tarihinde Osmanlı- Amerikan Ticaret ve Dostluk Anlaşması'nın imzalanması ile bu tarihten sonra Amerikan-Osmanlı kültürel ilişkilerinde yeni bir dönem açılmıştır. Amerikalı misyonerler ilk defa 1820'lerde ayak bastıkları topraklarda artık daha sağlam adımlar atmaya ve keşif gezileri sırasında karşılaştıkları Ermeniler üzerinde, meydana getirecekleri Protestan cemaati'nin plânlarını yapmaya başlamışlardı.

1831' de Beyrut'tan İstanbul'a gelen William Goodell, 1832 tarihinde Rum kızları için kendi evinde bir gündüz okulu açmıştır. Goodell'in ardından, Osmanlı Devleti'nde bir çok okulun açılmasını organize edecek

[28] Malkoç: **a.g.t.**, s.164.
[29] Uğur YILDIRIM: **"Türkiye'de Misyonerlik"**, Otopsi Yay., (İstanbul, 2005), s.34.
[30] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.28.

olan Benjamin Schneider 1834'de önce Bursa'ya, oradan da İstanbul'a gelmiştir. Amerika'lı misyonerler, 1834'te Beyoğlu'nda Ermeni çocuklar için bir erkek okulu açmışlardır. Bu okula yalnızca Ermeni çocukların değil, diğer milletlere (Katolik, Rum ve Yahudi) mensup öğrencilerin de devam ettiğini görüyoruz. Yapılan şikayet üzerine birkaç yıl okul sonra kapatılmış,bu okulun yerine 1840 yılında Cyrus Hamlin tarafından İstanbul Bebek'te bir ilahiyat okulu açılmıştır. Bu okul da Patrikhane'nin baskıları nedeniyle bir yıl sonra kapatılmış, 1842 yılında yeniden eğitime başlamıştır. Bu okulun ardından William Goodell, 1845'te İstanbul'da başka bir kız okulu tesis etmiştir.[31]

İstanbul'daki Protestan cemaat, 1850 yılında İngiltere'nin baskıları sonucu, Abdülmecid tarafından "millet" yani "yasal dinî cemaat" olarak tanındı. Protestanların millet olarak tanınması, tamamen İngiliz diplomatların desteğiyle olmuştur.

Önceleri İncil'i öğreterek yayan Protestanlar 1860'lardan sonra eğitim kurumlarına önem vermişler ve birçok bölgede okullar açmışlardır.[32] Amerikan misyoner eğitiminin dinsel kanadını İlahiyat Okulları, laik kanadını ise kolejler temsil etmektedir. Artan ihtiyaca bağlı olarak, Anadolu'da oluşturulan her üç misyonda birer ilahiyat okulu örgütlendi. İlahiyat okullarının eğitim kalitesinin yükseltilmesi için çalışmalar yapılmış, 1870'lerden başlayarak yatılı okullardan, 1880'lerin ortalarından itibaren ise kolejlerden deyim yerindeyse "hazır" öğrenci alınmak suretiyle ilahiyat eğitimi güçlendirilmiştir.[33]

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında; hastahane, yetimhane, okul, eczane, vs. faaliyetleri yürüten, isimleri tespit edilebilen 23 İngiliz misyoner cemiyeti mevcuttur. Bu cemiyetlerden,"*London Church Missionary Society"* ve *"Church of Scotland Jewish Mission"* adlı cemiyetler Osmanlı

---

[31] Mutlu: **a.g.e.**, s.295-296.
[32] Malkoç: **a.g.t.**, s.168-169.
[33] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.135-136.

topraklarında erken tarihte faaliyete başlamışlar ve en etkili faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Islahat Fermanının ilan edildiği 1856 yılında 10 civarında olan İngiliz okullarının sayısı,1869 yılına kadar 30 rakamına ulaşmıştır. Abdülmecid'ten sonra tahta geçen Sultan Abdülaziz devrinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. maddesinin uygulamaya konulmuş olması çok fazla bir şey değiştirmemiş ve II. Abdülhamid'in tahta oturduğu 1876 tarihine kadar bu sayı yaklaşık 50'yi bulmuştur. II. Abdülhamid devrinde ise okul sayısı, İngiliz okullarının resmen tanındığı 15 Ocak 1903 tarihine kadar 95 rakamına ulaşmıştır.[34]

1894 tarihinde II. Abdülhamid'in isteğiyle dönemin Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa'nın hazırladığı rapora göre, 392 Protestan okulunun Amerikan-İngiliz ve Ermeni okullarından oluştuğu görülmektedir. Okulların bulunduğu en önemli yerler; Adana, Aydın, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Ankara, Trabzon, Van, Musul, Halep, Beyrut, Konya, Elazığ Ve İstanbul'dur. Hatta bu okullar Anadolu'nun en ücra yerlerine, özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştır. Okulların hemen hepsinin kuruluşunda, Amerikan Board örgütü öncülük etmiş ve çok fazla para yardımında bulunmuştur. Bazı okulları da zengin Ermeniler veya Ermeni Cemaati kendi maddî imkanlarıyla kurmuştur.[35]

XIX. yüzyılda başlayan modern manadaki misyonerlik faaliyetlerinin de etkisiyle, Katolik Fransız faaliyetleri, Fransa'da Fransız İhtilali sonrası dinî tarikatların geçirmiş oldukları sarsıntıya rağmen hızından hiçbir şey kaybetmemiştir. Fransız konsolosların da desteğini alan bu misyonerler, Kapitülasyonlarda "serbesti-i ayin" şeklinde belirtilen hükmü, sanki okulları da kapsıyormuş gibi maksatlarına hizmet edecek şekilde yorumlamışlar ve 1869 tarihine kadar okul sayısını 76 rakamına ulaştırmışlardır. 1869 tarihli düzenlemeden Fransız okullarının pek

---

[34] Mutlu: **a.g.e.**, s.237-239.
[35] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.123.

etkilenmedikleri, okul sayılarının 1876'da 93, 1905 tarihinde 198 rakamına ulaşmasından anlaşılmaktadır. Yabancı okullar hakkında hassasiyeti ile bilinen II. Abdülhamid devrinde bu okulların sayısının 250 rakamına ulaşması, alınan tedbirlere rağmen bu okulların kontrol altına alınamadığının en açık delilidir.[36]

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yürütülen misyonerlik faaliyetlerini genel olarak incelediğimizde, Katolik Fransız ve Protestan İngiliz, Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin ön planda yer aldığını görüyoruz. Özellikle Amerikan misyonerlerinin plânlı ve sistemli olarak yürüttüğü çalışmalarla, XIX. yüzyıl'da Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik çalışmalarına damgasını vurduğunu söyleyebiliriz.

Amerikalı misyonerler , 1860 yılında Harput'ta yapılan yıllık toplantıda, Anadolu'daki tüm faaliyetlerin üç misyon çerçevesinde yürütülmesini kararlaştırdı. Yüzyılın sonuna kadar değişmeyecek olan bu bölünmeye göre; kabaca Trabzon'dan Mersin'e çekilecek bir doğrunun batısında kalan bölge "Batı Türkiye Misyonu" nu oluşturuyordu. Sivas'ın güneyinden Mersin'e, Mersin'den de Halep'e çekilen doğrular içinde kalan üçgen alanda ise " Merkezi Türkiye Misyonu" yer alıyordu. Bu iki misyonun Doğusunda kalan alanlar ise "Doğu Türkiye Misyonu" ile kapsanıyordu.[37]

Şimdi, misyoner örgütlenmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nde oluşturulan bu misyonlar hakkında kısaca bilgi verelim :

3.1. Batı Türkiye Misyonu

Merkezi İstanbul olan Batı Türkiye Misyonu, çeşitli istasyonlara ayrılmıştı. 1831'de İstanbul, 1834'de İzmir, 1835'de Trabzon, 1848'de Bursa, 1852'de Sivas-Merzifon, 1854'de Kayseri misyoner istasyonları kurulmuştu.

---

[36] bkz. Mutlu: **a.g.e.**, s.140-142.
[37] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.71-72.

Ayrıca bir ara İzmit'te ayrı bir istasyon örgütlenmesi göze çarpsa da daha sonra bu düşünceden vazgeçilmiştir. Batı Türkiye Misyonu'nun en önemli iki istasyonu İstanbul ve Merzifon'dur. İstanbul'un önemi bütün misyonerlik ihtiyaçlarının buradan karşılanması ve gerekli düzenlemelerin buradan yönetilmesi olmuştur. Merzifon'un önemi ise tüm eğitim kurumları ile her türlü çalışmayı yapmalarından kaynaklanmıştır.[38]

3.2. Merkezî Türkiye Misyonu

Merkezi Antep şehri olan Merkezî (Orta) Türkiye Misyonu, Torosların güneyinden Fırat nehri vadisine kadar olan bölgeyi kapsıyordu, özellikle Maraş ve Antep illerine ağırlık veriliyordu. Belirtilen bu yerlerin dışında Halep, Antakya, Tarsus ve Urfa'yı da kapsayan bu misyonda, ilkokuldan yüksek okula kadar bütün eğitim kurumlarının olması, İstanbul'dan sonraki ikinci matbaanın bazı nedenlerden dolayı burada kurulması ve en büyük Protestan cemaatin bu bölge sınırları içerisinde olması, Merkezî Türkiye Misyonu'nu önemli bir hale getiriyordu.

1880 yılında Antep'te faaliyete geçirilen yeni bir matbaada ilk yıl beş yüz bin sayfayı aşkın, ikinci yılında ise bir milyon sayfayı aşkın kitap basıldı. İlk basılan kitaplar, İngilizce-Ermenice Okuma Kitabı (1200 adet), İngilizce Gramer (3000 adet), Kürtçe İlahi Kitabı (660 adet), Ermenice Okuma Kitabı (5000 adet) ve Ermenice Aritmetik Kitabı (3000 adet) olmuştur.

Ayrıca, ihtiyaç içinde olanlar için bir tür kendine yardım ilkesine göre çalışan atölyeler açılmıştı. "Merkezî Türkiye Misyonu"'nda Antep ve Maraş'ta bulunan yetimhanelerde, 1900 yılında sırasıyla 132 ve 420 yetim çocuk barınıyordu.Antep'teki kendine yardım atölyesinde, yerel tığ ve iğne işleri yaptırılıp satılıyor ve gelir sağlanıyordu. 1900 yılında bir Amerikalı bir de

[38] bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.110-111.

yerli çalışanın gözetiminde sürdürülen bu faaliyette çoğu yetim 250 kişi çalışıyordu.[39]

3.3. Doğu Türkiye Misyonu

Merkezi Harput olan Doğu Türkiye Misyonu; “Amerikan Board” örgütünün yalnızca Türkiye’de değil, dünya ölçeğinde en ünlü istasyonlarından biridir. Harput, Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis’ten başlıca Rus ve İran sınırına kadar olan bütün Doğu Anadolu topraklarını içine alıyordu. 1900 yılında bu beş istasyona bağlı 97 uç istasyon bulunuyordu. Tüm bu kurumlarda 36'sı Amerikalı, 266'sı yerli 302 görevlinin gözetimi altında faaliyetler sürüyordu. Yine misyonerlerin yönetimdeki yetimhanelerde 2000 çocuk kalıyordu ki bunların yaklaşık 1100'ü Harput'tadır. Erzurum ve Van’daki iki hastane ve bölgedeki beş dispanserle, sağlık hizmetleri de yoğun bir şekilde sürdürülüyordu. Müslüman ahaliye İncil ve okul yoluyla ulaşmanın olanaksızlığı, buna karşın doktor ve hastane kanalıyla bu olanağın bir hayli fazla oluşuna, yörenin her türlü sağlık hizmet ve olanağından yoksun oluşu da eklenince Amerikalı misyonerlerin bu yörede sağlık işine neden önem verdikleri anlaşılır.[40]

4. OSMANLI DEVLETİNDE AZINLIK VE YABANCI OKULLARI

Osmanlı coğrafyasında gayr-i Müslim toplulukların eğitim faaliyetleri ele alınırken genelde, azınlık okulları ve yabancı okullar şeklinde iki başlık altında incelenir. Biz de konuyu ele alırken azınlık okulları hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, meseleyi genel olarak “yabancı okullar” başlığı altında ele alacağız. Esasında Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösteren azınlık

---

[39] bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.114-117.
[40] bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.117-118.

ve yabancı okulları birbirini tamamlayan, destekleyen ve koordine içinde faaliyetlerini yürüten kurumlar olmuşlardır.[41]

4.1. Azınlık Okulları

Azınlık okulları, Osmanlı toplumunda yaşayan azınlıkların kendi cemaatlerine bağlı olarak açmış oldukları okullardır. Rum, Ermeni ve Yahudiler bu kapsamda değerlendirilen toplumlardır.

Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı'nın din ve vicdan hürriyeti geleneğine uyarak, gayr-i Müslimlere geniş haklar vermiş ve kendi dinlerinde eğitim-öğretim yapabilmelerine de imkan tanımıştır. Bunu yapmasının temelinde; Osmanlı'nın din ve vicdan hürriyeti geleneği olduğu kadar, Türk toplumunda yaşayan azınlıkların Avrupa ile bağlarını kesmek ve onları kontrol altına almak düşüncesi de yatmaktadır. Çünkü, azınlıklara bağımsız kiliselerini kurabilme izni vermesinin ve kendi toplumlarının içişlerini kendilerinin tanzim etmesinin temel esprisi budur. İşte azınlık okulları verilen bu imtiyazlardan sonra açılmaya başlanmıştır.

Azınlık okullarının ilki, 1454 yılında açılan Fener Rum okuludur. Bundan sonra azınlık okulları, Osmanlı'nın birçok bölgesine dağılarak sayılarını artırmışlardır.[42]

Misyonerlik faaliyetleriyle birlikte azınlık okulları ve yabancı okullar, faaliyetlerini iç içe sürdürmüşler, yabancı devletlerin azınlık okullarını kendi himaye ve güdümlerine alma çabası sonuç vermiş, yabancı devletler azınlık okullarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmışlardır.[43] Bu açıdan bakıldığında, azınlık okulları ile yabancı okulları birlikte değerlendirmenin bizi daha sağlıklı neticeye götüreceğini söyleyebiliriz.

---

[41] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.129.
[42] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.98-99.
[43] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.152.

4.2. Yabancı Okullar

Misyonerlerin amaçlarına ulaşmak için en çok kullandıkları araçlar arasında okullar önde gelmektedir. Onlara göre eğitim ve öğretim yoluyla öğrencileri Hıristiyanlaştırmak esas gayedir. Henry H.Jessup isimli misyoner bu konuyu şu sözleriyle açıklamaktadır: "*Misyonerliğin başarısı için temel şart okullardır. Haddizatında bu da gaye olmayıp vasıtadır. Şu da bir hakikattir ki misyonerlerin yahut İncilin başka yollarla sokulmaya imkân bulamadığı bir çok yerlere İnci,l okul vasıtası ile sokulabilmiştir*" [44]

Yabancı okullar konusunu misyonerlik faaliyetlerinden ayırmak mümkün değildir. Bu okullar misyonerliğin faaliyet sahalarından biri ve en önemlisidir. Osmanlı Devleti topraklarında, varlıkları Ortaçağ'a kadar uzanan yabancı okullar, XIX. yy. 'ın ilk çeyreğinde başlayan ve hızlı bir şekilde gelişen modern misyoner hareketleri ile Osmanlı yöneticileri açısından bir olgu haline gelmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile cemaatlerin kazandığı yeni haklar misyonerler tarafından da sonuna kadar kullanılmıştır. Misyonerliğin en önemli silahlarından biri olan okullar, başlangıçta dinsel kaygılarla açılırken, sonraları dünyevîleşerek sömürgeci devletlerin nüfuz etme aracı haline gelmiştir. [45]

Şüphesiz misyonerliğin başlangıçtaki amacı hedef alınan bölgelerdeki kitlelere iyi bir dini eğitim vermekti. Bu amaçla ilk gelen papazlar hemen İncil'i anlatmaya başladılar. İlerleyen süreçte İncil'i Türkçe'ye ve Osmanlı Devleti'nde hedef aldıkları toplumların dillerine çevirmeye başladılar. Öncelikli hedef olan Ermeni nüfus bölgeleri ilk ve en önemli hedefti. Tüm bu faaliyetler "Amerikan Board" tarafından yollanan misyonerlerce plânlanıyor ve yürütülüyordu. "Amerikan Board" un bu derece etkili olmasının şüphesiz ki en büyük payı maddî desteklemelerinden kaynaklanmıyordu. Zaten "Amerikan Board" un stratejisi buna uygundu. Başlangıçta yardım ediyor,

---

[44] Halidi, Ferruh: **a.g.e.**, s.79.
[45] Mutlu: **a.g.e.**, s.373.

giderlerini karşılıyor, yönetimini üstleniyordu. Ama zamanla başka örgütlerin, kişilerin, fonların devreye girmesi, eğitimin bir kısmın paralı bir hal alması, bazı yan gelirlerin elde edilmesi “Amerikan Board”u rahatlatıyordu. Okulların açılmasından yaklaşık 50 yıl sonra yerel yöneticilere devredilmesi plânlanmıştı.

Her ne kadar gelen ilk misyonerler kutsal kitabı tanıtmak için okullar açtılarsa da bu zamanla yerini laik okullara veya kolejlere bırakmak zorunda kalmıştır. Bu konuda “Amerikan Board” genel sekreteri ile Robert Kolej kurucusu Hamlin defalarca ters düşmüş ve sonunda Hamlin’in haklı çıktığı görülmüştür.[46] Bundan sonra misyoner okulları sadece ilahiyat okulları olarak değil aynı zamanda çağın gerektirdiği bütün alanlarda 8–10 yıl arasında değişen eğitim programları uygulayacaklardı. Öyle ki paralı olduğu halde dahi, halk bu okulların açılması için baskı uygulayacaktı.

Zaman içinde ilkokullar, ortaokullar, yatılı kız ve erkek okulları, kolejler ve ilahiyat okulları ülkenin her yanında faaliyet göstermişlerdir.

4.3. Osmanlı Devleti’nde Yabancı Okul Açan Devletler

Osmanlı Devleti’nde birçok ülke, eğitim kurumları açmıştır. Şimdi bu ülkeler hakkında kısaca bilgi verelim:

İtalyan okulları : İtalya’nın 1870’de Roma’yı içine alarak birliğini kurması ve Avrupa’da bir güç haline gelmesinden sonra, Akdeniz, Avrupa ve Osmanlı coğrafyasında, diğer büyük devletlerle birlikte yerini almıştır. Trablusgarp, İzmir, Trabzon vs. bölgelerde çok kısa zamanda 30’un üstünde okul, çok sayıda kilise ve sağlık kuruluşları açmıştır.[47] İtalyan okulları

---

[46] bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.60.
[47] Mutlu: **a.g.e.**, s.49.

içinde bugün de varlığını sürdüren okullar mevcut olup, en tanınmış olanları; İtalyan Lisesi, İtalyan Ticaret Lisesi ve Giustiniani Okulu'dur.[48]

Rus Okulları : Ruslar**,** Ortodoks misyonerleri kanalıyla siyasi etkilerini ve eğitim faaliyetlerini Osmanlı topraklarına taşımaya çalışmışlardır. Ruslar'ın Osmanlı'daki eğitim faaliyetleri daha çok İstanbul, Suriye ve çevresinde etkili olmuştur.[49] Osmanlı-Rus ilişkilerinde dönüm noktası, Küçük Kaynarca olmuştur. Bu anlaşma ile Rusya, Fransa'nın Osmanlı coğrafyasında bulunan Katolikleri himaye etme iddiasına benzer bir şekilde, Ortodoks dünyasının hamiliğine soyunmuştur. Islahat Fermanının ilanından sonra, siyasi alanda mağlup olan Rusya Ortodokslarla ilgili dini ve kültürel politikalarından vazgeçmemiş ve özellikle Filistin bölgesinde hızlı bir faaliyet içine girmiştir.[50]

Alman Okulları : 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Osmanlı devleti ile kurtarıcı olarak görülen Almanya arasında ilişkiler geliştirilmiş, Almanlar gerekli gördüğü bölgelerde yoğun bir şekilde okul, hastane, yetimhane ve kiliseler açmaya başlamıştır. Alman propaganda uzmanlarının kültürel faaliyet sahası olarak seçtikleri İstanbul, Edirne, Selanik, Kosava, İzmir, Aydın, Van, Bursa, Mamuratulaziz, Maraş, Beyrut, Kudüs, Halep, Bağdat ve Malatya gibi şehirler daha sonraki yıllarda ekonomik olarak da faaliyet gösterdikleri bölgelerdir.[51]

Fransız okulları : Fransa, Osmanlı devletinde bulunan Katolikleri himaye konusunda diğer Katolik devletlere (İtalya, Avusturya ve Rusya) göre, Kapitülasyonlar vasıtasıyla sağladığı avantajı en iyi kullanan devletlerden biri olmuştur. Fransa Kapitülasyonları en iyi şekilde kullanmış, 1869 tarihine gelinceye kadar okul sayısını 76' ya ulaştırmıştır. Islahat Fermanı'nın getirdiği yenilikler Fransız misyonerlerin daha da rahat hareket

---

48 Ertuğrul: **a.g.e.**, s.193.
49 Ertuğrul: **a.g.e.**, s.195.
50 Mutlu: **a.g.e.**, s.77-78.
51 Mutlu: **a.g.e.**, s.95-97; ayrıca bkz. Ertuğrul: **a.g.e.**, s.193-194.

etmelerine neden olmuştur. 1905 yılında Osmanlı topraklarındaki Fransız okullarının sayısı 198' i bulmuştur.[52]

İngiliz Okulları : XVI. Yüzyılda başlayan Osmanlı-İngiliz münasebetleri zamanla çeşitli sahalarda geliştirilmiştir. Osmanlı coğrafyasına yayılan misyoner cemiyetleri İngiliz konsolosluklarından büyük yardımlar görmüşler, ilk okullarını Rumlar eliyle1733 tarihinde inşa etmişlerdir. 1876 yılına kadar açılan okul sayısı 50' yi bulmuş, yabancı okulları sıkı bir denetim altına almayı amaçlayan II. Abdulhamid döneminde okulların sayısında patlama olmuş, 1903 tarihine kadar bu sayı 95'i bulmuştur. İngiliz misyoner okulları; Van, Hakkari, Musul, Beyrut, Suriye, Kudüs, Lübnan, İstanbul, İzmir, Kayseri, Halep, Bağdat, Trablusgarb ve Rumeli'de faaliyetlerini yürütmüşlerdir.[53]

İngilizlerin okul açma politikası paralelinde, daha çok Ortadoğu üzerinde durduğu görülmektedir. Bu bölgeye ağırlık vermesinin iki nedeni olmuştur. Birincisi; Arap milliyetçiliğini alevlendirerek Arap toplumunu Osmanlı'ya karşı kışkırtıp bu şekilde Osmanlı'yı bölmek ve Arap toplumunu kendi yanına çekmek, ikincisi de; Ortadoğu petrollerini ele geçirmektir.[54]

Amerikan Okulları : XIX. yüzyıl başlarında **,** dünyanın çeşitli bölgelerinde çok daha erken tarihlerde başlamış olan Katolik misyoner faaliyetlerine rakip olabilecek yeni Protestan misyoner teşkilatları kurulmaya başlanmış ve zamanla sayıları artmıştır. Osmanlı Devleti'ni en fazla etkileyen misyoner teşkilatı "Amerikan Board" ile 1870 yılında kurulan diğer bir Amerikan misyoner teşkilatı olan "Presbyterian Board" (BFMPC) ile birlikte çalışmışlardır. 1905 yılı itibariyle Osmanlı coğrafyasında bulunan Amerikan okullarının sayısı 161 olmuştur.[55]

---

[52] Mutlu: **a.g.e.**, s.140-142.
[53] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mutlu: **a.g.e.**, s.235-264.
[54] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.187.
[55] Mutlu: **a.g.e.**, s.326 ; (Bu konuyla ilgili olarak Kocabaşoğlu ,1900 yılında 400'ü aşkın okul bulunduğunu ifade etmektedir. bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.167.)

Osmanlı Devleti içerisinde faaliyet gösteren okullar içerisinde en yaygın ve en başarılı olan Amerikan okullarının gelişimi, Osmanlı Devleti'nde Protestan cemaatinin oluşumu ve gelişimi ile paralel olmuştur. Misyoner teşkilatlarının en önemlisi olan "Amerikan Board", Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerinin neredeyse tamamını Anadolu, Rumeli ve Suriye'ye yaymıştır.

Amerikan misyonerler özellikle Ermeni toplumunun eğitimiyle ilgilenmişler, Ermenilerin bir bölümünü Protestan yapmışlardır. Böylelikle Amerika ile maddî ve dinî bağları olan bir Ermeni toplumu doğmuştur.[56]

4.4. Osmanlı Devleti'nde Açılan Belli Başlı Yabancı Okullar

Batılı devletler Osmanlı Devleti'nde çok fazla sayıda okul açmıştır. Biz burada, bu okullar içerisinde Osmanlı'ya olan etkilerini de dikkate alarak önemli gördüğümüz bazı okullar hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

4.4.1. İstanbul Robert Kolej-1863

Yabancı okullar içinde Türkiye'ye verdiği zararlar itibariyle üzerinde en çok durulan okul Robert Kolej olmuştur.[57] Robert Kolej, İstanbul Bebek'te küçük bir evde eğitim ve öğretime başlamıştır. Bu işi başlatan ise Amerika'da kuyumculuk yapan ve daha sonra misyoner olmayı seçen Cyrus Hamlin adında bir misyonerdir. Bu okula ilerde Robert Kolej denmesinin nedeni ise Rothschild ailesinden New York'lu iş adamlarından Christopher Rinlender Robert'in bu okula çok büyük miktarda yardım yapmasından kaynaklanmıştır. Robert, 1878'de ölene dek kolejin bütün harcamalarını üzerine almış ve servetini beşte birinin koleje verilmesini vasiyet etmiştir.

[56] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.157.
[57] Süleyman KOCABAŞ: **" Misyonerlik ve Misyonerler"**, Vatan Yay., (İstanbul, 2002), s.139.

Öldüğünde koleje kalan dört yüz bin dolarla okula yeni ve mükemmel binalar yapılmış, bu iyiliklerinden dolayı sonra da okula Robert Kolej adı verilmiştir. Robert Kolej öğrencileri ileriki tarihlerde Bulgaristan'ın siyasal yaşamında aktif rol oynamışlar, hatta ilk 5 Bulgar başbakanı bu okuldan mezun olmuştur.[58]

4.4.2. Merkezî Türkiye Koleji: Antep – 1876

Merkezi Türkiye Misyonu'na bağlı olarak açılan Merkezî Türkiye Koleji 1878 Ekim'inde küçük bir binada eğitime başladı ve 15 Ocak 1878'de Osmanlı Devleti okulu bir idadiye olarak tescil etti. Okulda öğretilen dersler dünya edebiyatı, retorik, ekonomi politik, dünya tarihi, uygarlık tarihi, kimya, analitik kimya, minereloji, fiziki coğrafya, ahlak felsefesi, muhasebe, anatomi, fizyoloji, geometri, cebir, Osmanlı tarihi, Amerikan tarihi, Türkçe, yüksek cebir, doğa tarihi, vokal müzik, Ermeni dili ve edebiyatı, Ermenice ve İngilizce güzel yazı yazma sanatıydı. Okulda başlangıçta üç bölümden oluşuyordu; Hazırlık Bölümü, Bilimler Bölümü ve Tıp Bölümü.[59]

1892 yılında itibaren yörede başlayan olaylardan okul da nasibini almış, okulun bazı öğrencileri ve öğretmenleri bu olaylarda fişlenmişlerdi ve yörede nifak yuvası gözüyle bakılmıştır. Tüm bu nedenlere bir de ekonomik sıkıntılar etkilenince okul 1915 yılında faaliyetlerine son verdi ve kendini feshetti. Her ne kadar 1921 yılında yeniden açıldı ise de 1924 yılında Halep'e taşınmıştır.[60]

---

[58] bkz. Güngör: **a.g.e.**, s.36-51; Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.114-120.
[59] Tozlu: **a.g.e.**, s.108-110.
[60] bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.142-148.

4.4.3. Fırat Koleji: Harput – 1878

Kuruluş hazırlıkları 1874 yılına kadar giden bu okulun özgün adı Ermenistan Koleji'ydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin baskıları sonucunda 16 Şubat 1888'den itibaren adı Fırat Koleji olarak değiştirildi.

Kolej, ilkokuldan yüksekokula kadar tüm öğretim kademelerini içerdiği gibi, hem kız hem de erkeklere açık bir misyoner okulu olması yönünden ayrı bir özellik taşıyordu. Nitekim, ilkten yükseğe, okulun tüm bölümleri 1891-1892 ders yılından itibaren Osmanlı yönetimince resmen tanındı. Harput Maarif Müdürü, Kolej diploması alan bir öğrenciyi, sözgelimi öğretmen olarak istihdam etmek için ayrıca bir sınava sokmaya gerek görmüyordu. Mezunların büyük bir bölümü, çevredeki okullarda öğretmen olarak görev yapıyorlardı. Kolejin öğrenim dili Ermenice'ydi ama bu okulda çok iyi derecede İngilizce ve Türkçe dilleri de öğretilmekte idi. Okul 1915 yılındaki olaylar nedeniyle okul müdürünün sınır dışı edilmesi ile beraber kapatılmıştır.[61]

4.4.4 Anadolu Koleji: Merzifon – 1886

İstanbul Hasköy'de bulunan yatılı okul, 1865 yılında Merzifon'a taşınmıştır. Bunun en büyük nedeni, gözlerden uzak ve hedef kitleye daha yakın olması sebebiyle, misyonerlik faaliyetleri için daha emin ve verimli olması düşüncesidir.[62] Anadolu Koleji; 8 Eylül 1886'da eğitime başlamış, Osmanlı Devleti'nce bir "Amerikan Mektebi" olarak resmen kabul edilmesi 1899 yılını bulmuştur.[63]

Anadolu Koleji'nin en büyük özelliği hem azınlıklara hem de Müslüman-Türk öğrencilere açık olmasıydı. Kuruluşundan iki yıl sonra

---

[61] bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.149-153; Tozlu: **a.g.e.**, s.83-88.
[62] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.95
[63] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.153.

hazırlık sınıfları dahil okuyan öğrenci sayısı 130'du. Kolejin 10.000 cildi aşkın bir kütüphanesi ve 7.000'den fazla türü içeren bir botanik müzesi vardı. Okulun Müslüman öğretim elemanlarından Zeki Ketani'nin öldürülmesi sonucu okul karışmış, yönetim suçlanmıştır. Olaylar dinmeyince okul kapatılmış ve Selanik'te aynı isimle eğitim vermeye devam etmiştir.[64]

Bu okullar dışında burada isim olarak,1882'de Maraş'ta kurulan Merkezi Kız Koleji, 1888'de Tarsus'da kurulan Aziz Pavlus Enstitüsü, 1890'da İstanbul'da kurulan İstanbul Kız Koleji ve 1903'de İzmir'de kurulan Uluslararası Koleji zikredebiliriz..[65]

"Azınlık ve yabancı okulları" konusu çok geniş değerlendirilmesi gereken başlı başına bir konu niteliğindedir. Bu bölümde konuyla ilgili kısa ve genel bilgiler vermeye çalıştık. İkinci bölümde; misyonerlik faaliyetlerinde yabancı okullarının öneminden ve misyonerlik çalışmalarında oynadığı rolden daha ayrıntılı olarak bahsedeceğiz.

4.5. Yabancı Okulların ve Misyonerlerin Maddî Kaynakları

Anadolu'daki misyoner faaliyetleri ve misyoner okulları, açıldıktan belli bir süreye kadar doğrudan ABD merkezli "Amerikan Board" (ABCFM) misyoner örgütü tarafından desteklenmiştir. Bilhassa okulların açılması sırasında ABD'nin çeşitli eyaletlerinde yürütülen kampanyalarda çok yüksek miktarlarda bağışlar toplanmış ve bunlar Anadolu'daki çalışmalar için harcanmıştır. Bazen okulların kurulmalarında özel kişi ve fonların da büyük desteği olmuştur. Buna en güzel örnek; Robert Kolej'e adı verilen Christopher Rinlender Robert'tir. Öldüğünde okula bıraktığı 400.000 dolar maddî kaynak, okula yeni binalar yapılmasını sağlamıştır. Zamanla okullardaki sistemlerin ve matbaa sistemin oturması sonucu yerli halk da bu kaynakları belli oranda

---

[64] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.153-158.

[65] Bu okullar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.158-164; diğer bazı okullar hakkında bilgi için bkz. Tozlu: **a.g.e.**, s.138-146.

desteklemişlerdir. Bu destek okulların başarıları ile orantılı olarak artmıştır. Bunlara ilave olarak bazı yan misyoner kuruluşların da bu maddi kaynaklarda payları bulunmaktadır. *"Woman's Board of Missions"* (WBM) ve *"Woman's Board of Missions of the Interior"* (WBMI) gibi kadın misyoner örgütleri de zamanla bazı okulları bilhassa kız kolejlerini desteklemişlerdir.[66] Yerli Protestan cemaatler de okullara maddî desteklerde bulunmuş, okullara kayıt olan öğrencilerden belli oranda harçlar alınmış, çeşitli aktiviteler okullara gelir getirmiştir. "Amerikan Board"un Osmanlı Devletinde 1819-1914 arasında yaptığı toplam harcama 13.345.785 dolar tutarındadır.[67]

5. ÖNEMLİ MİSYONER TEŞKİLATLARI

Hıristiyan misyonerliği için; sıradan, basit bir din propagandası olmaktan ziyade, Hıristiyan geleneğinden kaynaklanan muayyen metotları kullanarak, Hıristiyan dinî değerlerinin yayılması ve diğer insanların Hıristiyanlaştırılması maksadıyla yapılan sistematik faaliyetlerdir diyebiliriz. Bu sistematik faaliyetlerin yürütülmesinde, misyonerlik teşkilatlarının çok önemli katkıları olmuştur. Özellikle Amerika ve İngiltere'nin, misyonerlik faaliyetleri için kurmuş olduğu bir çok kurum ve teşkilat vardır. Biz burada misyonerlik çalışmalarında ön plâna çıkmış olan bazı misyoner kuruluşları hakkında bilgi vereceğiz.

"Amerikan Board" (*American Board of Commissioners for Foreing Missions*): ABD'deki Protestan misyoner örgütlerinin en kıdemlisi ve de en büyüklerinden birisidir. XIX. asırda dünyanın en güçlü Protestan misyonerlik teşkilatı olmuştur. XIX. ve XX. Asırlarda Anadolu başta olmak üzere, Osmanlı Devleti topraklarında en çok faaliyet gösteren misyonerlik

[66] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.95.
[67] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.106.

kuruluşudur. Bu kuruluşa bağlı misyonerler ilk olarak Müslüman olmayan, Yahudiler, Nasturiler, Asuriler, Ortodoks Ermeniler, Rumlar ve Bulgarlar ile temasa geçmişlerdi.[68]

Amerikan Board, Calvinci geleneği temsil eden, XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılda İngiltere ve Amerika'nın doğusunda filizlenen *Puritan* akımın belli başlı üç temsilcilerden Congregationalistler'ce 1810 yılında Boston'da kurulmuştur. Tüm Protestan misyoner örgütleri içinde, gelir ve misyoner sayısı yönünden ABD'de %30-35'lik bir paya sahiptir. Amerikan misyoner örgütleri içinde aslan payını alan örgütlerden birisi (her zaman ilk üçe girmek üzere) "Amerikan Board"' tur. "Amerikan Board"' un, yapısı ve işleyişi iyi belirlenmiş katı bir örgütsel sistemi vardır. Bu sisteme zaman zaman ABD içinde bile itirazlar olmuş, Amerikan Board, "Anayasal yönetim içinde bir tür usule aykırı yönetim yaratmakla" suçlanmıştır. "Amerikan Board"' un "devlet içinde devlet" olduğu iddiası abartılmış bir iddia olabilir ama ticaret ve politikayla iç içe olduğu bir gerçektir.

"Amerikan Board" kuruluşundan sonra, Anadolu'daki ilk merkezini 1820 yılında İzmir'de kurmuştur. Bundan sonra 1823'te Beyrut'ta, 1831 yılında İstanbul, 1835'de Trabzon ve dört yıl sonra 1839'da da Erzurum'da misyoner merkezlerini kurmuştur. Bunları 1847'de Antep, 1851'de Sivas, 1852 yılında Adana ve Merzifon izlemiştir. 1853 yılına gelindiğinde Diyarbakır'da da açarak merkezlerini giderek çoğaltan "Amerikan Board", 1854 yılında Maraş, Kayseri ve Urfa' da, 1855'te Harput'ta, 1859'da Tarsus'ta,1872'de Van'da merkezler açmış ve bunları diğerleri izlemiştir.

Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinde "Amerikan Board", 1870 yılına kadar tek başına çalışmış, bu yıldan itibaren ise, *Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church*'le (Presbyterian Board) birlikte

[68] Malkoç : **a.g.t.** , s.164.

çalışmıştır.[69] 1960 yılında, "*United Church Board for World Ministries"* ile birleşerek bu kuruluşun ismini almıştır.[70]

Y.M.C.A.(***Young Men's Christian Association*****- Hıristiyan Genç Erkekler Cemiyeti) :** İlk olarak İngiltere'de gençliği sefahat aleminden kurtarmak için teşekkül ettirilir. Daha sonraları önemli ölçüde teşkilatlanarak İslam ülkelerinde de şubeler açmış ve faaliyetlerine başlamıştır. "Amerikan Board"'un yanında XIX. yüzyılın ikinci yarısında misyonerlik çalışmalarına başlayan ve XX. Yüzyılda bu çalışmalarına devam eden Y.M.C.A'nın İstanbul Beyoğlu ve Çarşıkapı'da iki yeri bulunuyordu.

Gençleri cezbetmek için her devirde beğenilen ve arzu edilen hususlara el atmışlardır. Bir yandan futbol, tenis ve çeşitli sporlar yoluyla bedeni geliştirecek faaliyetlere yer verirken, diğer yandan da kitap okumak, dersler almak ve benzeri çalışmalarla da fikrî eksersizlere yer vermişlerdir.[71]

Y.M.C.A'dan sonra Y.W.C.A.(*Young Women's Christian Association*- Hıristiyan Genç Kadınlar Cemiyeti) kurulmuştur. Cemiyet, Fındıklı'da bulunan "Amerikan Lisan ve Sanat Kursu" adıyla çalışmalarına devam etmiştir. Bu iki misyoner kuruluşu savaş yıllarında zor durumda olanlar arasında çalışmış, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kimsesiz ve fakir çocuklarla ilgilenmişlerdir.[72]

Bu cemiyetler dışında burada sadece önemli bir kaçının ismini vermekle yetineceğimiz; *The Turkish Missions Aid Society* (Türk Misyonerleri Yardım Cemiyeti *)*[73], *London Church Missionary Society*, *Church of Scotland Jewish Mission*[74] gibi pek çok misyoner kuruluş vardır[75].

---

[69] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.15-16.
[70] Kerimoğlu: **a.g.e.**, s.37.
[71] Tozlu: **a.g.e.**, s.67-68 ; ayrıca bkz. Güngör: **a.g.e.**, s.57-60 ; N. Günay: **a.g.e.**, s.209-210.
[72] Malkoç: **a.g.t.**, s.170.
[73] Tozlu: **a.g.e.**, s.69.
[74] Mutlu: **a.g.e.**, s.238.
[75] Misyoner cemiyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mutlu: **a.g.e.**, s.237-238, s.286-287

İKİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN, OSMANLI DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞ SÜRECİNİ HIZLANDIRMADAKİ ROLÜ

1. MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİ KOLAYLAŞTIRAN ETKENLER

Osmanlı Devleti, farklı etnik köken ve dini inanca sahip unsurları yüzyıllarca bünyesinde bir arada barındıran bir devletti. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde üç önemli topluluk ile karşılaşmıştı. Bunlar Ortadoks Kilisesi, Ermeni Gregoryen Kilisesi ve Yahudilerdi. "Zımmi" denilen bu topluluklar hiçbir şekilde etnik kökenleriyle anılmayıp, dinî ve mezhebî anlamda "millet" olarak nitelendiriliyorlardı. Bu anlayış sebebiyle Türk, Rum, Bulgar, Arap olarak değil; Müslüman, Katolik, Protestan, Gregoryen, Ortodoks ya da Yahudi olarak adlandırılıyorlardı.[1]

Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan bütün Hıristiyanlara sadece dinî ve ticarî alanlarda serbestlik tanımakla kalmamış, eğitim-öğretim, sağlık ve yardım kuruluşları açısından da hürriyet sağlamıştır.

Misyonerlik faaliyetlerini kolaylaştıran faktörlerin başında, Osmanlı Devlet yapısı içerisinde, azınlık ve yabancılara her alanda sağlanan serbestlik ve özgürlüğün geldiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında Kapitülasyonlar, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı da misyonerlerin

---

[1] Gülnihal BOZKURT: **"Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)"**, T.T.K. Yay., (Ankara,1989), s.1.

işlerinin kolaylaşmasını sağlamış, onların daha rahat bir ortamda çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Şimdi, bu hususların neler olduğunu açıklayalım.

1.1. Kapitülasyonlar:

Kapitülasyon; bir devletin diğer devlete karşılıklı veya karşılıksız olarak ticari, adli ve siyasi sahalarda tanıdığı hukuki hak ve imtiyazlar anlamına gelmektedir.[2] Genel anlamda kapitülasyon; Osmanlı toprakları üzerinde sürekli veya geçici olarak yaşamakta olan yabancı devlet vatandaşlarından, özellikle Müslüman olmayanlara bağışlanmış imtiyazlara ve bunlara ilişkin hakların tümüne denilmektedir.

Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde 1535 'ten itibaren değişik tarihlerde Osmanlı Devleti tebaası için bir lütuf olarak tek taraflı verilen imtiyazlardı. Bu imtiyazlar giderek devletin duraklama ve gerileme devirlerinde bir hak gibi ileri sürülerek "imtiyazat-ı ecnebiye" durumuna getirildi. Önceleri Fransız'lara tanınan bu haklar, diğer Avrupa ülkelerine de yaygınlaştırıldı. Kapitülasyonların yabancılara tanıdığı ekonomik üstünlük yanında, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran bir diğer yönü ise yabancıların Osmanlı içişlerine karışma fırsatını doğurmasıdır.[3] Bunun en açık örneği yabancıların, ülkedeki Hıristiyan azınlıkla ilgilenerek onlardan yararlanmaya çalışmalarıdır. Fransızlar Katolikler'in, Ruslar Ortodokslar'ın, İngiliz ve Amerikalılar ise Protestanların koruyuculuğunu üstlenerek Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeni, Kürt, Arap vb. unsurlarla ilgilenmiş ve görünürde onların haklarını arama bahanesiyle okul, hastane, dispanser, yetimhane gibi kurumlarını da açmayı ihmal etmemişlerdir.[4]

---

[2] Mithat SERTOĞLU: **" Osmanlı Tarih Lugatı"** , Enderun Kitabevi Yay. , (İstanbul, 1986), s.175.
[3] Tozlu: **a.g.e.**, s.25.
[4] Kapitülasyonlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. T. Günay: **a.g.e.**, s.158-168.

Osmanlı Devleti tarafından başlangıçta, iktisadî amaçlarla tanınan bu imtiyazlar, sonradan dini, siyasi ve sosyal bir anlam kazanarak eğitim ve öğretim alanında da rahatça kullanılmıştır.[5] Kapitülasyonların sağladığı bu imkanlardan en çok misyonerlerin yararlandığı görülmektedir.

1.2. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) :

3 Kasım 1839 yılında Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından, Padişah Abdülmecid, nazırlar, üst düzey sivil ve askeri erkan, ulema, Ermeni ve Rum Patrikleri, hahambaşı ve yabancı devlet elçilerinin hazır bulunduğu bir ortamda ilan edilen "Gülhane Hatt-ı Hümayunu", diğer adıyla Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin başlangıcı ve Tanzimat devrinin de ilk aşamasını teşkil eder. Bu ilk devir, 1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilanına kadar devam etmiştir. Tanzimat'ın ilanından, 1876 Birinci Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen dönem "Tanzimat Dönemi" olarak adlandırılmaktadır.

Batılı devletlerin siyasi – idari alandaki tavsiye ve taleplerinin amacı Osmanlı Devleti'nin bütün uyrukları arasında tam bir eşitliğin sağlanması yönündedir. Gerek Mısır sorunu, gerekse imparatorlukta yaşayan Ortodoksların mağduriyetini ileri sürerek nüfuzunu artırmaya çalışan Rusya'yı engelleyebilme amaçlarıyla, İngiltere ve diğer Batılı devlet taleplerine oldukça sıcak bakılmıştır. Bu alanda özellikle Hıristiyan unsurların korunması yönünde gelişmelere tanık olunmaktadır. 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 tarihli Islahat Fermanı başta olmak üzere Tanzimat Dönemi uygulamaları bir açıdan, bu bağlamda ortaya çıkmışlardır.

Mustafa Reşit Paşa, II.Mahmud öldüğünde İngiltere'de bulunuyordu. Abdülmecid tahta çıktığında İstanbul'a gelerek Tanzimat

[5] Ayten SEZER: **"Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)"**, T.T.K. Yay., (Ankara, 1999), s.6-7.

hazırlıklarına başladı. Abdülmecid'in Dışişleri Bakanı olan Mustafa Reşit Paşa, Batı uygarlığına hayran bir devlet adamıydı. Elçilik yaptığı Paris ve Londra'da bu ülkelerin yönetim sistemlerini inceleyip yakından tanıma imkanı bulmuştu. Mustafa Reşit Paşa, devlet yönetiminin her din ve mezhepten tebaa'nın hak ve hürriyetlerini güvenceye alacak ve kanun hakimiyetini tesis edecek şekilde yeniden düzenlenmesini istiyordu. Bu düzenlemeleri öngören bir ferman yayınlaması halinde, Batılı ülkelerin Hıristiyan tebaanın haklarını bahane ederek, Osmanlı'nın içişlerine karışmayacağına, düzenin yeniden sağlanacağına ve böylece çöküşün durdurulacağına inanıyordu".[6]

Şekli bakımından ferman niteliğinde olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, o dönemin bozuklularının nedenlerini sayarak işe başlamakta ve devamında temel amacın mülk ve milleti ihya etmek olduğunu bildirmektedir. Devlet idaresinde yeni bir düzene gidileceğini göstermekte ve padişahın sınırsız hakimiyetini sınırlamaktadır. Padişah'ın tek yanlı iradesinin ürünü olan bu belge, bizzat kendisinin kanunlara uyacağını taahhüt etmektedir. Eşitlik sorunu da önemli bir konu olarak ele alınmakta ve din, dil, mezhep farkı olmaksızın herkesin yasalar önünde eşit olduğu beyan edilmektedir. Belgede ifade edilenlerin güvencesi ise, padişahın bu esaslara uyacağını bildirip yemin etmesinden ibarettir. Ayrı bir teminat ve denetim müessesesi öngörülmemiştir. Padişah, Ferman'ın sonuna doğru bu esasların bütün ülke halkı için ilan edildiğini belirtmiş ve bu gelişmenin yabancı elçiliklere de duyurulmasını istemiştir.

Osmanlı Devleti'nde siyasi hakları içermeyen bir statüde bulunan Hıristiyanlar, Tanzimat'la hukuksal eşitliğe erişmiştir. Tanzimat, Müslüman ve Müslüman olmayan bütün tebaanın statü açısından eşitliği ilkesini getirmiştir.[7]

---

[6] Şükrü KARATEPE: "Tanzimat Reformları ve Çelişkileri", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., (Ankara, 2002), s.722.
[7] Bayram SEVİNÇ: **" Hıristiyan Olan Türkler ve Türk Misyonerler"**, İz Yay., (İstanbul, 2006), s.43.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla, din, mezhep farkı gözetilmeksizin yasalar önünde herkes eşit sayılacaktı. Can, ırz ve mal güvenliği sağlanacaktı. Ulaşım, haberleşme, ticaret, padişahın güvencesi altında selametle yapılacaktı.[8]

Tanzimat Fermanı, Müslümanlar ile diğer milletlerin eşitliği ilkesini getirmekle, din esasına dayalı "millet sistemi" yerine kozmopolit bir kavram olan "Osmanlılık" fikrini ikame etmiş ve böylece hakim millet anlayışını değiştirmiştir. Bütün devlet makamları ve rütbeler, gayr-i Müslimlere de açılmıştır.[9]

Hantal işleyen kurumlara işlerlik kazandırmak ve yeni kurumlar ikame ederek devlet mekanizmasını ve sosyal hayatı daha fonksiyonel ve, daha sistemli hale getirmeyi amaçlayan Sultan Abdülmecid, bu fermanda tanzim edilmesi gereken işleri beş ana bölüme ayırmıştı. Ana düşünce olarak özellikle Müslim ve gayr-ı Müslim tebaa arasındaki idari, hukuki ve askeri alanlardaki muamelatta eşitsizliğin söz konusu olduğu ve kanun önünde herkesin eşit olduğu vurgulanmıştı.[10]

Böyle bir açıklamanın bütün Avrupa devletlerinin elçi ve temsilcilerinin önünde yapılmasındaki amaç; onların gayr-ı Müslim tebaa üzerindeki baskılarını azaltıp değişim faaliyetinde onların desteğini almaktı. Ancak beklendiği gibi olmamış, Avrupalı büyük devletler, fermanda beyan edilen maddelerin biran evvel hayata geçirilmesi ve gayr-ı Müslim tebaanın devlet içindeki rollerinin netleşmesi için baskılarını arttırmışlardır.

Tanzimat, Osmanlı Devletinde Sultan Üçüncü Ahmed'ten itibaren başlamış olan ıslahat hareketleri içinde bir merhale teşkil eder. Fakat

---

8 Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.51.

9 Bilal ERYILMAZ: **"Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi"**, 2. Baskı, Risale Yay. , (İstanbul, 1996), s.223.

10 Enver Ziya KARAL: **" Osmanlı Tarihi"**, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, T.T.K. Yay., C.V., (Ankara,1983), s.170.

bu merhale, kendilerinden öncekilere nispetle çok farklı bir özellik taşır. O zamana kadar, daha ziyade askerî sahada ıslahat yapılırken, bu dönemde devletin yaşamış olduğu olumsuzlukların sebepleri, Osmanlı toplumunun düzeninde görülmüş ve bu düzenin temellerinin ıslahı düşünülmüştür. Bunun için Tanzimat Fermanı bir nevi vatandaş hakları beyannamesi olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu beyanname, bir halk hareketi neticesinde halktan gelmeyip yukarıdan aşağıya, yani idare edenlerden gelmiştir.[11] Bu husus, Tanzimat'ın zayıf taraflarından birini teşkil etmektedir. Bunun içindir ki halk tarafından kolaylıkla benimsenmemiştir. Bu da, alınan tedbirlerin, dış baskılarla alınan emr-i vâki olduğunun en açık delilidir.

Tanzimat Fermanı ile önemli haklara kavuşan azınlıklar, daha fazla hak için yabancı devletlere Osmanlı üzerinde baskı yaptırmaya başlamışlardır. Ruslar Ortodoksların, Fransızlar Katoliklerin, İngilizler de Protestanların haklarını korumak için harekete geçmişlerdir. Bu durum ise sık sık yabancıların Osmanlı'ya müdahalesine vesile olmuştur.[12]

Tanzimat reformlarının Müslüman ve gayr-i Müslim tebaa arasındaki çatlağı derinleştirdiği ve her iki topluluğunda hoşnutsuzluğunu artırdığı açıktır. Gayr-i Müslimler, Osmanlı Devleti dışında daha iyi olabileceklerini düşünmeye başladılar ve yabancı güçlerin onların davalarını desteklemeye hazır olması bu rüyayı gerçekleştirilebilir kıldı. Islahatçıların niyetlerinin tersine "iyi hükümet" amaçlı önlemler kimi açılardan ters tepki verdi. Çünkü eyaletlere bir ölçüde özerklik vermek, II. Mahmud'un merkezîleştirme çabalarını boşa çıkarmış ve gayr-i Müslimlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde farklı bir gelecek umutlarını güçlendirmişti. Yunanistan örneği böylesi umutların gerçekleşebileceğini gösteriyordu.[13]

---

[11] Caroline FINKEL: **"Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı(Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923)"** , Timaş Yay., Çev: Zülal KILIÇ, (İstanbul, 2007), s.397.
[12] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.78.
[13] Fınkel: **a.g.e.**, s.417.

Tanzimat, hiç kuşkusuz, misyonerlerce iyi karşılandı. Tanzimat'ın okunduğu günlerde İstanbul'da olan misyoner Dwight, 1850 yılında yayımlanan anılarında Tanzimat' şöyle değerlendirir: "Tanzimat, bir aldatmaca ya da kâğıt üstünde kalan bir taahhüt değildir. Çok önemli etkileri olmuştur."

Misyonerler Tanzimat'la ilgili sadece yorum yapmakla kalmamışlar, nimetlerinden yararlanmanın yollarını da aramışlardır. İlk iş olarak, bir tür halkla ilişkiler bürosu ve kitap deposu olarak kullandıkları yerlerini Pera'dan (Beyoğlu) kentin göbeğine taşıdılar. Artık yeni bir dönem başlıyordu. Bu döneme misyonerlerin "yerleşme dönemi" diyebiliriz.[14]

1.3. Islahat Fermanı (28 Şubat 1856)

Tanzimat fermanı yeterli bulunmayarak, gayr-i Müslimlere daha fazla hakların verilmesi için 1856'da yayınlanan fermandır. Tanzimat Fermanı gibi, Osmanlı Devleti'nde yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin program ve prensiplerini içine alır. Bu ferman esas olarak Tanzimat hükümlerini tekrarlayan, onları açıklayan ve genişleten bir fermandır.[15]

Tanzimat Fermanı, yabancıların Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasına neden olacak bir siyasi kapı açınca, Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin reformlar konusunda samimi olmadığına dair suçlamalar başlatmışlardır. Osmanlı Devleti de bu suçlamaların bir iç kargaşaya yol açmaması ve ilişkilerin iyi yürümesi için Tanzimat Fermanı'nda açıkça belirtilmemiş olan Hıristiyan ve Müslüman tebaanın din, mezhep ve siyasi haklar açısından eşit olduğunun ifade edildiği bir reform projesi hazırlayarak Islahat Fermanı adıyla ilan etmiştir.[16]

---

[14] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, s.54.
[15] **"Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi"**, Türkiye Gazetesi Yay., C.III, (İstanbul, t.y.), s.186.
[16] Bayram KODAMAN : **"Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi"**, Ötüken Neş., (İstanbul, 1980), s.40.

Islahat Fermanı, Kırım Harbinin son yıllarında hazırlanarak Paris Anlaşmasının imzalanmasından önce, 28 Şubat 1856'da Bâb-ı Âlî'de bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı ve cemaat ileri gelenleri önünde okunarak ilân edildi ve Paris Antlaşmasını hazırlayan devletlere bildirildi.[17] Kitaplarda Islahat Fermanının "dış baskı" sonucu çıkarıldığının yazılması âdettir. Kırım Harbinde, İngiltere, Fransa ve Avusturya, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı desteklemişti. 1856 Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ailesine katılmasının şartı olarak Avrupa Devletleri birtakım şartlar ileri sürdüler.[18] Bu şartlar Islahat Fermanının esasları olarak Ali Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırıldı. Islahat Fermanı, Paris Konferansı'na katılan devletlere, Paris antlaşmasının bir maddesinde işaret edilmek için gönderilmişti. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde bir yabancı müdahalesine yol açmıştır.[19]

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanından daha kapsamlıdır. Islahat Fermanının ana hedefi, Müslümanlar ile gayr-i Müslimler arasında her yönden tam bir eşitlik sağlamaktı. Din, vergi, askerlik, yargılama, eğitim, memurluk ve temsil alanında o zamana kadar olan farklar kaldırılıyordu. Din bakımından ayrımcılık kaldırılıyor; dini dolayısıyla kimsenin aşağılanmaması öngörülüyor; din değiştirme hakkı kabul ediliyor; İslâm dininden çıkmanın ölüm cezasıyla cezalandırılması usûlüne son veriliyordu. Vergi bakımından olan eşitsizlikler de kaldırılıyordu. Keza askerlik bakımından da eşitlik sağlanıyordu. Tanzimat'a kadar Hıristiyan tebaa askere alınmazdı. Islahat Fermanı gayr-i Müslimlerin de askerlik hizmeti yapmaları prensibini açıkça kabul etmiştir. Ancak askerlik hizmetini yapmak istemeyenler için ise "bedel-i nakdi (bedelli askerlik)" formülü bulunmuştur. Bu bir derece cizyenin devamı demekti; ama böylece artık Müslümanların da bedel-i nakdi vererek askere

---

[17] **"Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi"**, s.187.
[18] Hasan TUNÇ: **"Anayasa Hukukuna Giriş"**, Nobel Yay., (Ankara, 1999), s.12.
[19] **"Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi"**, s.189.

gitmeme hakları tanınmış oluyordu. Mahkemelerde gayr-i Müslimler aleyhine olan eşitsizlikler kaldırılmıştır. Gayri-Müslimlerin, Rumlar hariç, devlet memurluğuna girme hakları yoktu. Islahat Fermanı bu eşitsizliği de gidermiştir. Gerek askerlik, gerek memurluk, bunları hazırlayan okullarla ilgili olduğundan Gayr-i Müslimlerin de askerî ve mülkî okullara girebilmesi esası kabul edilmiştir.

Islahat Fermanının hukukî biçimi de Tanzimat Fermanınınki gibidir; yani bir misak değil, "ferman" niteliğindedir.

Osmanlı Devleti'nde, Islahat Fermanıyla tebaaya o dönem Avrupa ülkelerinde tanınan temel hak ve hürriyetlerinin önemli bir kısmının tanındığını görmekteyiz.

Islahat Fermanı, bütün Osmanlı tebaasının hukuk yönünden eşitliği prensibini ihtiva ettiğinden, bu fermandan en çok azınlıkların memnun olması tabii bir sonuçtur. Ancak vatandaşlık duygusundan yoksun gayr-i Müslim halk ise, askerlik yükümlülüğü altına girdiği için rahatsız olmuştur.[20]

İngiltere, Fransa ve Avusturya elçilerinin ağır baskısı altında hazırlanan Islahat Fermanı'nın bir de eğitim boyutu vardır. Bu fermanla bütün cemaatler, Maarif Meclisinin nezaret ve denetiminde sanayi eğitimi ve genel eğitim verecek okulları açmaya yetkili kılınmıştır. Fermandaki maarifle ilgili hükümler, daha çok gayr-i Müslim unsurlara kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı, Türk okullarına giriş serbestliği vermiştir. Çünkü bu hükümlerin kabulünden sonra Osmanlı Devleti, kültür, eğitim ve siyasi açıdan hızlı bir parçalanmaya doğru gitmiştir. Islahat Fermanı'nın kendilerine tanımış olduğu kültür, eğitim ve öğretim haklarından yararlanan, gayr-i Müslim cemaatler, Avrupalıların da yardımıyla, geniş çapta eğitim faaliyetine başlayarak

---

[20] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.79.

memleketin her tarafında okullar açmaya koyulmuşlardır.[21] Ancak hareket eğitim ve kültürü yükseltmekten ziyade Osmanlı birliğine zarar vermiştir.

Avrupalı Devletlerin de etkisiyle ilan edilen Islahat Fermanı, gayr-i Müslim tebaaya olduğu gibi yabancılara da geniş bir hareket sahası kazandırmıştır. Islahat Fermanı'nın ilan edildiği 1856 yılında 10 civarında bulunan İngiliz okullarının sayısının, 1869 yılında 30 rakamına ulaşmasını bu hususta bir örnek olarak verebiliriz.[22]

Batılı devletlerin Osmanlı devleti'nin yapmış olduğu ıslahatları desteklemelerindeki amaç; azınlıklara daha geniş haklar verilmesini sağlamak ve bu sayede azınlıkları kullanarak Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecini hızlandırarak, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerine kavuşmaktır.

1856 Fermanı'nın bir sonucu da, misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde daha aktif hale gelmeleridir. Kendi okullarını açma hakkı, batı kiliselerinin gerek Katolik gerekse Protestan temsilcilerinin elinde tehlikeli bir silah haline geldi ve yalnızca Müslümanlar değil, Ortodokslar arasında da kaygı meydana getirdi.[23]

Oluşan her türlü ortamı kendi lehine çevirme konusunda son derece becerikli olan misyonerler, Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla Osmanlı coğrafyasında bulunan azınlıklara verilen daha geniş hakları da fırsat bilmişler, devletin aleyhine yürütmüş oldukları misyonerlik faaliyetlerini daha rahat bir ortamda sürdürme imkanını bulmuşlardır. Yüzyıllardır sorunsuz ve güven ortamı içerisinde Osmanlı topraklarında yaşamını sürdüren azınlıklar, misyonerlerin faaliyetleriyle devlet aleyhine kışkırtılmış, milliyetçilik fikirleri körüklenerek azınlıkların Osmanlı Devleti bünyesinden koparılması

---

[21] Kodaman: **a.g.e.**, s.41.
[22] Mutlu: **a.g.e.**, s.238.
[23] Fınkel: **a.g.e.**, s.408-409.

amaçlanmış ve başarılmıştır. Gene azınlıklara tanınan haklar kullanılarak, azınlıkları eğitme bahanesiyle Osmanlı topraklarında hızla misyoner okulları açılmış, bu okullar zamanla, azınlıkların devlet aleyhine kışkırtıldığı ve misyonerler eliyle teşkilatlandırıldığı birer üst haline getirilmiştir. Yapılan çalışmalarla azınlıklar birer birer devlet aleyhine ayaklanarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Temelde Osmanlı Devleti'nin menfaatini gözetme ve devletin devamını sağlama açısından faydalı olacağı kanaatiyle hayata geçirilen uygulamalar, devletin eski gücünü kaybetmesi ve zayıflaması neticesinde Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Kapitülasyonlar ile başlayan imtiyazlar silsilesi, Birinci Meşrutiyet'e kadar sürmüş, ekonomik ve sosyal alanlarda yabancılara ve azınlıklara tanınan imtiyazları fırsat bilen devletler, bu durumu siyasi alana çekerek, Osmanlı'nın içişlerine karışmaya başlamışlardır. Bu durum Osmanlı'nın dağılmasında önemli bir sebep olmuştur.

1.4. Osmanlı Devleti'nde Var olan Hoşgörü ve Serbestlik

Türk devlet geleneği , "adalet mülkün temelidir" esasını, sosyal adalet prensibini, din ve vicdan hürriyetini değişmez bir töre ve kanunların tarafsızlıkla tatbiki şeklinde anlayarak, bu anlayışı kendine düstur edinmiştir.[24]

Osmanlı yöneticileri hakimiyetleri altında bulunan hiçbir etnik azınlığa tahakküm etmeyerek kendi inançları doğrultusunda yaşamalarını temin etmiştir. Zira bu tutum İslam'ın temel ilkelerinden biriydi. Osmanlı devleti, topraklarında yaşayan gayr-i Müslimler hususunda da, *"şer'-i şerif"* dedikleri hukukun çizdiği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Osmanlı

---

[24] İsmet BİNARK , **" Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim"** , A.T.O. Yay., 3. Baskı, (Ankara, 2005) , s.1.

Devleti'nde *"şer'-i şerif"* denilen İslam Hukukuna göre, Müslümanlarla sulh yapan ve Müslüman bir devletin hakimiyetini kabul eden gayr-i Müslimlere *"zimmî"* adı verilmektedir. Renk, dil ve ırk farkı gözetilmeksizin hepsine aynı şekilde İslam Hukuku çerçevesinde muamele yapılıyordu.[25]

Osmanlı Devleti'nde İslam Hukuku , insan haklarının korunması için gerekli zemini zaten sağlıyordu. Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, aile kurma hakkı, miras hakkı gibi haklar hukuk sistemi içerisinde mevcut olan haklardı. İslam dininin hayat telakkisi insan merkezlidir. İslam, insanı dünya-ahiret bütünlüğü içinde ele almaktadır. İnsan haklarına saygılı olmak dini ve aynı zamanda ahlaki bir kaidedir. Allah'ın emrini yüceltme ve O'nun bütün yarattıklarına karşı saygılı olma ve şefkatli davranma İslam'ın evrensel prensibidir.

Şüphesiz, Osmanlı Devleti'ni asırlar boyunca hükümran kılan ve onu çağdaş devletler arasında seçkin ve hâkim kılan sır, Türk ve Müslüman olmayan azınlıkları ve toplulukları; onların örf, âdet ve inançları üzerinde baskı yapmadan adil bir şekilde idare etmesindedir.

"Türk – İslam devlet geleneğinin en önemli unsurlarından biri olan adalet ve hoşgörü sayesinde Osmanlı Devleti, tarihte hiçbir devlete nasip olmayacak bir şekilde halklarını barış ve refah içinde yaşatmıştır. Siyaset gereği endoktrinasyon (sosyalleştirme) metot ve usullerine başvurmadan, azınlıkları asimile etmeden bunu asırlarca sürdürmüştür."[26]

Osmanlı tarihinde, adalet, hoşgörü ve inanç hürriyetine ilişkin pek çok örnek bulmak mümkündür. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılan Bosna Hersek' de Osmanlının adil ve hoşgörülü idaresi sayesinde bu bölge insanları hiçbir

---

[25] Ahmet AKGÜNDÜZ , Said ÖZTÜRK: **"Bilinmeyen Osmanlı"** , OSAV Yay., (İstanbul-1999), s.358.
[26] Binark: **a.g.e.**, s.6-7.

baskı altında kalmadan İslam dinini seçmişler, Osmanlı Devleti'ne ve onun temsil ettiği ideallere bağlı kalmışlardır. Fatih Sultan Mehmed, Bosna'yı fethettiği zaman bölge halkına dini hürriyet tanımış, mal ve can güvenliği sağlamıştır. Buradaki Latin halkına dini hürriyet tanımış, mal ve can güvenliği sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in buradaki Latin papazlarına gönderdiği bir fermanda bölge halkına tanınan mal ve can güvenliği, dini serbestiyet ve sağlanan hürriyet ortamı açıkça ifade edilmektedir:

" Ben ki Sultan Mehmed Han'ım. Cümle avâm ve havâssa ma'lûm ola ki, işbu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna ruhbânlarına mezîd-i inâyetim zuhûra gelip buyurdum ki, mezbûrlara ve kiliselerine kimse mâni' ve müzâhim olmayıp ihtiyâtsız memleketimde duralar. Ve kaçup gidenler dahi emn ü emânda olalar.

Gelüp bizim hâssa memleketimizde havfsiz sâkin olup kiliselerine mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezirlerimden ve kullarımdan ve reâyalarımdan ve cemî-i memleketim halkımdan kimse mezbûrelere dahi ve ta'arruz edip incitmeyeler, kendülere ve cânlarına ve mâllarına ve kiliselerine ve dahi yabandan hâssa memleketimize âdem gelirler ise yemîn-i mugallaza ederim ki yeri, göğü yaratan Perverdigâr hakkıçün ve ulu Peygamberimiz hakkıçün ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkıçün ve kuşandığım kılıç hakkıçün bu yazılanlara hiçbir ferd muhâlefet etmeye. Mâdâm ki bunlar benim emrime mutî ve münkâd olalar. Şöyle bilesiz."[27]

Fatih Sultan Mehmed'in fermanında, temel hak ve hürriyetler güvence altına alınarak, şefkatli ve âdil bir idare sayesinde Balkanlarda asırlardır devam eden Balkan feodal beylerin zulüm ve baskıları sona ermiştir.

---

[27] Akgündüz, Öztürk: **a.g.e.**, s.358.

Fatih Sultan Mehmed, Rumeli'deki fetihlerini genişleterek Sırbistan sınırlarına geldiği zaman, iki ateş arasında kalan Sırplar, Macaristan ile Osmanlı Devleti'nden birisini tercih etmek mecburiyetinde kalmışlardır. O dönemde Sırplar Ortodoks, Macarlar ise Katolik idiler ve Romalılar ile Latinler arasında anlaşmazlık bulunduğu gibi, bunlar da birbirlerini hiç sevmezlerdi. Macaristan Kralı Jan Hunyad, Sırbistan'ı ele geçirmek istiyordu. Sırbistan Kralı George Brankoviç, kendisini Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye teşvik eden Macaristan Kralı'na bir heyet gönderir ve sorar:

"Macarlar Türklere galip gelirse, Sırplıların mezhepleri olan Ortodoks' luk hakkında ne gibi müsaadelerde bulunacaksınız?"

Jan Hunyad'ın cevabı, insana ve onun hak ve hürriyetlerine olan saygılarının derecesini yansıtması açısından çok ilgi çekicidir:

"Sırbistan'ın her tarafına Katolik kiliseleri tesis edeceğim. Ortodoks kiliselerini yıkacağım."

Sırbistan Kralı, aynı soruyu sormak üzere bir heyeti de Fatih Sultan Mehmed'e göndermiş ve aldığı cevap şu olmuştur:

"Her caminin yanında bir kilise inşâ edilecek."

Bu cevabı olan Sırbistan Kralı, Hıristiyan olan Macaristan'a değil, Müslüman olan Osmanlı Devleti'ne itaat etmiştir.[28] Osmanlı tarihinde konuyla ilgili daha pek çok örnek bulmak mümkündür.

Osmanlı Devleti; sahip olduğu devlet anlayışın ve devletin üzerine bina edildiği değerlerin tabii neticesi olarak bünyesinde bulunan azınlıklara hoşgörüyle yaklaşmış , hiçbir zaman onlara baskı yapmamıştır. Bu

---

[28] Akgündüz, Öztürk: **a.g.e.**, s.359.

devlet anlayışı, Osmanlı coğrafyasında farklı unsurların uzun süre birlikte rahatça yaşamalarını sağlamış, ancak bu iyi niyet ve hoşgörü, hedefe ulaşmak için her fırsatı sonuna kadar kullanan, metodun doğruluğu ve ahlakîliğinden ziyade sadece sonuç elde etmeyi düşünen misyonerler tarafından zaaf olarak algılanmış ve devletin aleyhine kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde lehine gibi görünen birtakım unsurlar, devletin zayıflamasıyla birlikte devletin aleyhine sonuçların ortaya çıkmasına zemin hazırlamışlardır. Kapitülasyonlar, Tanzimat ve Islahat Fermanı, zaten plânlı ve programlı bir şekilde faaliyetlerini sürdüren misyonerlerin işini kolaylaştırmış, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını artırması neticesinde elde edilen tavizler misyonerler tarafından sonuna kadar kullanılmıştır. Gizliden gizliye yürütülen, azınlıkların kendi dinlerini öğrenme çalışmaları şeklinde son derece masum gerekçelerle başlayan misyonerlik faaliyetleri giderek azınlıkların devlet aleyhine kışkırtılıp devletten koparılmaya çalışıldığı, devletin altının oyulduğu faaliyetlere dönüşmüştür. Osmanlı Devleti ortaya çıkan bu tablodan büyük zarar görmüştür.[29]

2. MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN AZINLIKLARA ETKİLERİ

Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerini kolaylaştıran etkenlere değindikten sonra, misyonerlerin azınlıklar üzerindeki çalışmalarından ve bu çalışmalar neticesinde elde ettiği sonuçlardan bahsetmemiz gerekmektedir.

[29] bkz. Cilacı: **a.g.e.**, s.102.

Sosyolojik olarak “azınlık” kavramı; içinde yaşadığı toplumun genel yapısından, ırk, dil , din, kültür ve millet olarak ayrılan ve genel nüfusa oranla daha küçük olan toplulukları ifade etmektedir.[30]

Osmanlı Devleti’nde azınlık anlayışı; bir nüfus veya bir insan ayrımı olmayıp, azınlıkların kimliklerini ve onların tanınmalarını ifade etmektedir. Bu sebeple azınlıkların tespitinde fert sayısı veya toplulukların birbirine oranı diye bir kural mevcut olmamıştır. Bundan dolayı azınlıklar kendilerine “Osmanlı” denilmesini istemişlerdir. Azınlıklar İslam Hukukunun kendilerine tanıdığı haklar çerçevesinde cemaat işlerinde, kamu düzenini ilgilendiren konularda, aile, miras ve benzeri hususlarda çok geniş haklara sahip olmuşlardır.

OSMANLI TOPLUM YAPISI		
Müslümanlar	**Gayr-i Müslimler**	
1. Türkler	1. Azınlıklar	2. Yabancılar
2. Araplar	a. Rumlar	a. Hıristiyan Misyonerler
3. Arnavutlar	b. Ermeniler	b. Çeşitli nedenlerle gelen yabancılar
4. Acemler	c. Yahudiler	
5. Çerkesler	d. Yerli Hıristiyanlar	
6. Boşnaklar	- Nasturiler	
7. Kürtler	- Melkitler	
	- Yakubi Suryaniler	
	- Mandailer v.s.	

Tablo 1: Osmanlı Devleti’nde Yaşayan Toplumlar [31]

[30] S. Erdem KIZILÇELİK: **“Sosyoloji Terimleri Sözlüğü”**, Atilla Kitabevi, (Ankara,1994) , s.46.
[31] Ertuğrul: **a.g.e.** , s.45.

Osmanlı Devleti'nde milliyet esasına dayalı azınlıkların büyük çoğunluğunu Rum, Ermeni ve Yahudi toplumları teşkil etmiştir. Bunun yanında Nasturiler, Melkitler, Yakubi Süryaniler, Mandailer, Samiriler gibi küçük gruplar da mevcuttur.

Önceleri müstakil veya birleşik birer devlet durumunda iken, çeşitli nedenlerle Osmanlı idaresini kabul etmiş olan Bulgarlar, Sırplar, Romenler, Slavlar ve Gürcüler gibi bazı milletler ise, birer azınlık değil, Osmanlı yönetimi altında müstakil bir toplum olarak kabul edilmişlerdir.[32]

Osmanlı Devleti'nde, misyonerlik faaliyetlerinden en fazla etkilenen azınlıkların başında Ermeniler gelmektedir. "Misyonerlik Çalışmalarının Azınlıklara Etkileri"ni ele alırken özellikle Ermeniler üzerindeki etkilerine değinmemiz gerekmektedir.

2.1. Misyonerlik Faaliyetlerinin Ermeniler Üzerindeki Etkileri

Osmanlı Devleti idaresinde, Osmanlı kültür, hayat tarzı ve idaresini benimseyerek kısa zamanda Türklerin güvenine layık olup, "millet-i sâdıka", diye adlandırılan Ermeniler, tarihlerinde en istikrarlı ve huzurlu yılları Osmanlı Devleti idaresinde yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in oğlu Orhan Gazi, Bursa'yı fethederek burayı başkent yaptıktan sonra, daha önce Kilikya bölgesinden Karaman'a ve oradan Kütahya'ya göç eden Ermeni halkını ve dinî liderlerini Bursa'ya getirmiştir.[33]

---

32 Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.83.
33 Yusuf HALAÇOĞLU: **"Ermeni Tehciri"**, 9. Baskı, Babıali Kültür Yay., (İstanbul, 2006), s.16.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra, Bursa'daki dinî lider Hovakim (Joachim) 1461'de İstanbul'a getirilmiş ve fermân-ı hümâyûnla burada bir Ermeni Patrikhanesi kurulmuştur.[34]

Ermeni Ortodoks Kilisesi Ruhanî Lideri Hovakim'e İstanbul'da patrikhane kurma yetkisini bağışlayan Fatih Sultan Mehmed, ona "Bütün Türkiye Ermenilerinin Patriği" unvanını da vermiştir. Ermeniler, "Gregoryen" olarak teşkilatlanmışlar ve dinî liderlerinin idaresine bırakılmışlardır.[35]

Ermenler Osmanlı Devleti içinde normal ve hiçbir şekilde şikayet konusu teşkil etmeyen bir hayat sürmekte idiler. Patrikliğin ve kalabalık bir Ermeni toplumunun yerleşmesinden sonra İstanbul zamanla dini ve milli hayatlarının merkezi haline gelmiş, XIX. asrın başlarında şehrin Ermeni nüfusu 150000' e yaklaşarak, dünyadaki en kalabalık Ermeni toplumu olmuştur.[36]

Ermeniler Doğu Anadolu'da köy ve kasabalarda genellikle çiftçilik, mahalli endüstri ve küçük çapta ticaretle meşgul olmuşlar; şehirlerde ise iç ve dış ticaret, sarraflık, bankerlik, mültezimlik gibi işler yapmışlar ve Türklerden daha müreffeh bir hayat sürmüşlerdir.

Ermeniler, Müslümanlara verilen her türlü haktan yararlandıkları gibi, bazı ayrıcalıklara da sahip olmuşlardır; mesela askere alınmamışlardır. Askere alınmamaları ise, Ermeni ailelerinin dağılmamalarını, dolayısıyla iş ve güç sahibi olarak refaha kavuşmalarını sağlamıştır.

Ermeniler, Osmanlı kültür, hayat tarzı ve idaresini benimseyerek, diğer azınlıklara nazaran Türklerle en fazla kaynaşan topluluk hüviyetini kazanmışlardır. Ermenilere din, kültür, eğitim ve hayır işlerini

---

34 İlber ORTAYLI: **" Osmanlı Barışı"**, 3. Baskı, Timaş Yay., (İstanbul, 2007), s.15.

35 Kamuran GÜRÜN: **"Ermeni Dosyası"**, Remzi Kitabevi, 8. Baskı, (İstanbul,2006), s.83 ; Binark : **a.g.e.**, s.15.

36 Gürün: **a.g.e.**, s.83.

düzenleyebilmeleri ve gerekli malî kaynaklara kavuşabilmeleri için vakıf kurma imkanı da tanımış, bunun yanı sıra Osmanlı Devleti zaman zaman Patrikhanenin bütçe açıklarını kapatmış, Ermeni kurumlarına malî destek sağlamıştır.

Anadolu'da bulunan Ermenilerin büyük çoğunluğunun Türkçe'den başka dil bilmemesi, örf ve âdetler bakımından Türkler'e benzer olmasını; Türk kültürünün etkisinden kaynaklandığını düşünenler olduğu gibi, Türk soyundan gelmiş oldukları, Hıristiyanlaşmış Türkler oldukları görüşünü ortaya atanlar da vardır.[37]

Türk kültürüne yakınlıkları sebebiyle, 1821 Rum İsyanı'ndan sonra her çeşit devlet memurluklarına tayin edilmişler; II. Mahmut döneminde sadakatlerinin bir ifadesi olarak kalpaklarına "tuğra" takılmasına müsaade edilmiştir.

Ermeniler 1839'da Tanzimat Fermanı'nı takiben Saray'da ve Hariciye Nezareti'nde yüksek dereceli memuriyetlere alınmışlar; 1856'da Islahat Fermanı'ndan sonra da birinci sınıf hizmetlere, vali, müfettiş, elçi ve hatta nazırlık gibi görevlere getirilmişlerdir.

Osmanlı tarihi, Ermeniler'den 29 paşa, 22 nazır, 33 mebus, 7 büyükelçi, 11 başkonsolos , 11 üniversite hocası, 41 yüksek dereceli devlet memuru kaydetmektedir. Ermeni nazırlar arasında Dışişleri, Maliye, Ticaret ve Posta nazırları gibi devlet hizmetinde son derece önemli makamlarda bulunanlar olmuştur.[38]

Türklerin Ermenilere karşı olan müsamahasını ve Ermenilerin Osmanlı Devleti içindeki durumunu, A. Küçük'ün, İstanbul Ermeni Patrikliği yapmış olan Ormanian'ın kitabından yapmış olduğu alıntıda vermiş olduğu

---

[37] Abdurrahman KÜÇÜK: **"Ermeni Kilisesi ve Türkler"**, Andaç Yay. , (Ankara, 2003) , s.119.
[38] Binark: **a.g.e.** , s.16.

bilgilerden de anlayabiliriz. Burada özetle şöyle denilmektedir: "Türkler, kendi idareleri altında bulunan halkların durumlarında hiçbir değişikliğe gitmiyordu, Kur'an'ın emirlerini empoze ile yetiniyordu. Kur'an ise Müslümanlardan, mağlup olanlardan haraç ödemek şartıyla kendi mülklerine sahip olarak yaşamlarını sürdürmelerini istiyordu. Bu müsait ortamdan istifade eden Hıristiyanlar, en iyi şekilde teşkilatlanıyor ve Türk idaresine itaat ederek hepsi özel hayatını yaşıyordu.[39]

Peki ne oldu da Osmanlı topraklarında müreffeh bir hayat süren, bu kadar geniş haklara sahip olan Ermeniler ile Osmanlı Devleti'nin arası açıldı? Ermenileri, devlete isyana sürükleyen ve yıllarca beraber yaşadıkları insanlarla aralarında büyük bir düşmanlığı doğuran süreç nasıl başladı ve nasıl gelişti? "Ermeni Meselesi" olarak gündemde sürekli canlı tutulmaya çalışılan problemlerin asıl kaynağı neydi? Bu sorular ışığında "Millet-i Sâdıka" olarak nitelendirilen Ermenileri, devlete karşı ayaklanmaya götüren süreci iyi tahlil etmemiz gerekmektedir.

Batılı devletlerin Osmanlı idaresi altındaki topluluklara yönelik sömürge politikaları sonucu ortaya çıkan dinî, etnik, siyasî ve ekonomik meseleler bu barış dönemine son vermiştir. Önce batılı devletlerin ve daha sonra da Amerika'nın, Osmanlı idaresindeki Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri, bu toplumu yüzyıllardan beri birlikte yaşadığı Müslüman - Türk toplumuna karşı isyana yöneltmiştir.

Misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde yapmış oldukları faaliyetlerde, Hıristiyan halka din eğitimi verme amacı görüntüsünün altında Osmanlı topraklarının ele geçirilmesi gibi bir gizli niyet yatmaktadır. "London Times" gazetesi editörü, 17 Ocak 1880 tarihinde Amerikalı misyoner Tillman Trowbridge'ye gönderdiği mektupta; "Küçük Asya ve Suriye, Hıristiyan devletlerin vesayeti altında, fiili yönetim olmasa bile gerçek denetimi şimdi bu

---

[39] Küçük: **"Ermeni Kilisesi ve Türkler"**, s.93.

ülkeleri kötü yönetenlerin elinden alınmadan hiçbir zaman ıslah edilemez" diyerek misyonerlerin gerçek hedeflerinin ne olduğunu ortaya koyuyordu.[40]

Ermeniler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Çarlık Rusya'sı ve İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'nin içten parçalanması yolunda kullanılmaya başlamışlardır. Bu dönemde Osmanlının Orta Doğu'daki jeopolitik ve stratejik önemini bilen emperyalist büyük devletler (Rusya, İngiltere ve Fransa), bölgedeki siyasi menfaatleri için Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Ermeni, Kürt, Kafkas ve benzeri halkların koruyucusu olarak ortaya çıkıp, şark politikalarını tayin etmişlerdir.[41]

Batılı devletlerin ve Amerika'nın amacı, Osmanlı'ya yönelik sömürü politikalarının son halkasını oluşturan Ermenileri, yüzlerce yıl birlikte yaşadığı Türklere karşı kullanarak, Anadolu'da çağın gereği nüfuz bölgeleri kurmaktı. Batılıların Osmanlı tebaası olan toplumlara uygulamış olduğu politikanın kısa zamanda başarılı olmasında, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyon adı altında vermiş olduğu ticarî imtiyazların rolü büyük olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin daha sonraki dönemlerde yapmış olduğu ıslahât ve bilhassa Tanzimât Fermanı onları bu emellerine biraz daha yaklaştırmıştır. Tanzimat'ı takiben, 1876 ve 1908 meşrutiyet hareketleri ile 1878 Berlin Antlaşması batılıların Osmanlı'ya müdahalesini daha da kolaylaştırmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülen Ermeni isyanları ilk bakışta Türk - Ermeni ilişkilerinin sonucu gibi görünürse de dönemin kaynakları incelendiği zaman durumun tamamen farklı olduğu anlaşılmaktadır. Sorunun temelinde, batılıların "şark meselesi" adı ile anılan milletlerarası bir emperyalist stratejinin, güçler dengesi politikasının yattığı bilinmelidir.[42]

---

[40] Kocabaşoğlu: **a.g.e.**, S.89-90.
[41] Binark: **a.g.e.**, s.21.
[42] Bayram KODAMAN: "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebebleri" , **Türk Kültürü**, sayı 219, (Mart- Nisan, 1981), s.240-249; bkz. Halaçoğlu: **a.g.e.**, s.25.

Sıcak sulara inmek, Akdeniz ve Orta Doğu'da hakim güç olma arzusunu, Anadolu topraklarını parçalamakla gerçekleştireceğine inanan Rusya, bu gaye ile Ermenilerin çokluk halinde yaşadığı Erzurum-İskenderun hattını ele geçirmeye teşebbüs etmiştir. Böylece Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni Kilisesi ile teması ve Ermeni çetelerini silah, mühimmat ve para ile desteklemesi başlamıştır.[43]

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne, özellikle Ermenilere ilgi duyması, Rusya'nın İngiliz çıkarlarını tehdit eder vaziyette güneye sarkması ve güçlü bir Karadeniz şehri olmasıyla ilgilidir. 1870'li yıllarda değişen Avrupa'nın siyasi yapısı, İngiltere'yi de değiştirmiş ve İngilizler 1877-1878 Osmanlı- Rus harbi sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarından sonra, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmaktan vazgeçerek, onu parçalamak ve bu topraklar üzerinde kendisine bağlı devletler kurma politikasını benimsemişlerdir.[44]

1870 yılında Almanya'ya yenildiği için siyasi nüfûzunu kaybeden ve diğer devletleri etkileme rolünden mahrum kalan Fransa, 1878 Berlin Kongresi'nde Almanya ile ihtilafa düşen Rusya ile yakınlaşmaya başlamış, İngiltere ile birlikte Osmanlı Devleti'nin parçalanması yolunda birlikte gayret sarfetme yoluna gitmiştir. Anadolu'nun işgaliyle bu topraklarda kendi siyasi nüfûzunu arttırmaya çalışan Fransa, özellikle Mondros Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Anadolu'nun işgali sırasında Ermenilerle münasebetlerini geliştirmiş ve Fransız işgal kuvvetleri, Ermeni çeteleriyle Türk topraklarının işgaline girişmiş ve milletlerarası görüşmelerde Ermenileri desteklemiştir.[45]

Ermeni isyanlarının ortaya çıkışında, gelişmesinde etkili olan birçok sebep vardır. Bunlar arasında;

---

[43] Binark: **a.g.e.**, s.23-24.
[44] Gürün: **a.g.e.**, s.110.
[45] Binark: **a.g.e.**, s.24-25.

1. Batılı devletler ve Rusya'nın siyasî emelleri

2. Ermeni kilisesi ve bilhassa din adamlarının görevleri ile bağdaşmayan faaliyetleri,

3. Osmanlı devletinden ayrılmak isteyen diğer Hıristiyan unsurların Ermenilere örnek olması,

4. Fransız ihtilâlinin tesirleri

5. Osmanlı devlet idaresinde görülen zaaflar,

6. Misyoner teşkilâtlarının faaliyetleri zikredilebilir.

Yukarıda sıralanan sebepler sonucu ortaya çıkarılan Ermeni isyanları, batılıların Osmanlı Devleti'ne çok yönlü müdahalesi için bahane teşkil etmiştir. Uygulanmış olan bu politikada okullaşma büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, sömürgeci devletlerin açmış olduğu misyoner okulları, Ermeni isyanlarının teorisinin hazırlanması, eylemcilerin yetiştirilmesi ve korunması görevini üstlenmiştir. Böylece misyoner okulları, Ermenileri, tebaası olduğu ve yüzyıllardan beri birlikte yaşadığı Osmanlı devletine karşı yabancılaştırırken onları batıya ve bilhassa Amerika'ya yakınlaştırmıştır.

XIX. yüzyılda özellikle Amerikan misyonerlerinin Protestan propaganda ve faaliyeti Ermeni cemaatini bölmüş, iç çatışmaya sev etmiş ve bu dağılmanın getirdiği kargaşa arasında Ermeni cemaat üyeleri uluscu akımlara itilmiştir.[46]

Protestan misyonerler bir yandan Amerika'nın desteği diğer yandan da 1856 yılında ilân edilen Islahât Fermanı'ndan istifade ederek çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu çalışmalarının yoğunluk merkezi okullar olmuştur. Zira açılan misyoner okullarında Ermenice eğitim yapılıyor, Ermeni tarihi ve kültürü ders olarak veriliyordu. Okullardan üstün başarıyla mezun

---

[46] Ortaylı: **a.g.e.**, s.32.

olanlar ile varlıklı Ermeni âilelerinin çocukları Avrupa ve Amerika'ya gönderiliyordu. Eğitimlerini bu merkezlerde tamamlayanlar, dönüşlerinde genellikle misyoner okullarında öğretmenlik yapıyorlardı. Bu yolla bir yandan misyoner okulları batının kültürel yayılmacılığına alet oluyorlar, diğer yandan da geleceğin isyancılarını yetiştiriyorlardı.

İngiliz arşivlerinde bulunan Amerikalı misyonerlerle ilgili bir belgede; "misyonerlerin Ermenileri Müslümanlara karşı hazırladıkları ve onlara dinamit yapmayı öğrettikleri, Ermenileri her fırsatta Müslümanlara karşı kullandıkları" ifade edilmektedir.[47]

Misyonerlerin Ermenilere yönelik faaliyetleri**;**

a. Okullaşma,
b. Siyasî maksatlı örgütlerin kurulması ve teşvik edilmesi,
c. Silahlı ayaklanmaların başlatılması
d. Bir dış müdahaleyi gerektiren eylemler düzenleme ve gerçekleştirme şeklinde plânlanmıştır.[48]

Okullaşmayla başlayıp, isyanlarla devam eden hadiselerde misyonerler maddî ve manevî alanda her türlü desteği verdikleri gibi zaman zaman kendileri de bu olaylara iştirak etmişlerdir. Dışarıdan aldıkları bu desteklerden cesaret alan Ermeni çeteleri akıllarına gelen her türlü yolu denemişler, cinayetlerin en bayağısını işlemekten çekinmemişlerdir. Ermeni isyanları bu gelişme çizgisinde incelendiği zaman isyanların temelinin misyoner okullarında atılmış olduğu ve bir dış müdahaleye sebep olabilmek için akıllarına gelen her türlü yolu denedikleri görülür. Bu yüzden misyoner okulları, isyanların teori ve eylem merkezleri olmuştur. Misyonerler aracılığıyla açılan, Amerika ve Avrupa'daki devletlerin bilhassa başkentlerinde faaliyet gösteren Ermeni cemiyetleri bir müddet sonra Anadolu şehirlerinde de şubelerini açmışlardır. Bu cemiyetlerin görevi,

---

[47] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.87.
[48] T. Günay: **a.g.e.**, s.195.

bulundukları yerlerde Müslüman - Türk halkını tahrik ve tehdit ederek olayların çıkmasını sağlamaktı. Maksatlı olarak çıkartılan bu olaylar mahalli Ermeni basını aracılığıyla Avrupa ve Amerika'daki gazetelere aktarılmakta ve Anadolu'daki Ermeni olayları kendi değerlendirmeleri doğrultusunda dış basına aktarılmaktaydı. Böylece yabancıların gözünde masum Müslüman halk suçlu, isyancı Ermeniler de masum olarak tanınmış oluyordu.[49]

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Osmanlı aleyhinde faaliyetlerde bulunan bütün Ermenileri aynı kategoride değerlendirmemek gerekir. Ermeni yazar Dabağyan, bu hususta şöyle bir ayırım yapmaktadır: "Ermeni Meselesi" ni ele alırken Kafkas Ermenisi ile Osmanlı Ermenisini ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Şayet her ikisi de bir bütün olarak görülüp, bu şekilde değerlendirilecek olursa, bu tamamen yanlış olacağı için sıhhatli bir değerlendirme olmaz. Kafkas Ermenisi, asırların birikimi ile Rusya'nın menfaatlerini nasıl esas alırsa, Osmanlı Ermenisi de kesinlikle Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini esas alır.[50] Ancak, dış güçlerin kışkırtmaları ve özellikle Amerikan misyonerlerin etkisiyle Anadolu'daki Ermeniler arasında da Osmanlı Devleti'ne baş kaldıran ve komitacılar arasında yer alan Ermenilerin olduğu ifade edilmektedir.[51]

2.1.1. Ermeni Komiteleri ve İsyanlar

Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını izleyen dönemde Ermeni sorunu iki yönde gelişmiştir. Bunlardan ilki, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskı müdahaleleridir. Sorunun ikinci yönü ise, Anadolu, Suriye ve Rumeli 'de yaşayan Ermenilerin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Doğu Anadolu ve Kilikya' da yeraltında örgütlenmeleri ve silahlanmalarıdır.

İlk kışkırtmalar Rusya 'dan gelmeye başlamış, Rusların bu

[49] Halaçoğlu: **a.g.e.**, s.57-58.
[50] Levon Panos DABAĞYAN: **"Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han"** , IQ Kültür Sanat Yay., 3.Baskı, (İstanbul, 2005), s.287-288.
[51] Dabağyan: **a.g.e.**, s.467-468.

tutumu İngiliz ve Fransızları Ermenilerle daha çok ilgilenmeye sevketmiştir. Doğu Anadolu'daki İngiliz Konsoloslukları'nın sayısı hızla artmış, ayrıca bölgeye çok sayıda Protestan misyonerler gönderilmiştir.

Bu kışkırtmalar sonucunda Doğu Anadolu' da 1880' den itibaren çeşitli Ermeni komiteleri kurulmaya başlamıştır. Ancak; yerel düzeyde kalan bu komitelerin varlıkları, Osmanlı yönetiminden şikayeti olmayan, barış ve refah içinde yaşamlarını sürdüren Ermeni halkının büyük çoğunluğunun ilgisini çekmekte başarılı olamadığından kısa bir süre sonra sona ermiştir.

Osmanlı Ermenilerini içeride kurulan komiteler yoluyla devlete karşı harekete geçirmek mümkün olmayınca, bu kez Rus Ermenilerine Osmanlı toprakları dışında komiteler kurdurulması yoluna gidilmiştir. Böylece 1887 'de Cenevre 'de sosyalist eğilimli, ılımlı militan Hınçak, 1890 'da ise Tiflis'te terör, isyan, mücadele ve bağımsızlık yanlısı Taşnak Komiteleri ortaya çıkmıştır. Bu komitelere Anadolu topraklarının ve Osmanlı Ermenilerinin “kurtarılması" hedef ve amaç olarak gösterilmiştir.[52]

İstanbul'da örgütlenen ve Avrupa devletlerinin dikkatlerini Ermeni meselesine çekerek Osmanlı Ermenilerini kışkırtmayı hedefleyen Hınçakların başlattığı ayaklanma girişimlerini, aralarında siyasi mücadele başlayan Taşnakların ayaklanma girişimleri izlemiştir. Bu ayaklanma girişimlerinin ortak özellikleri, Osmanlı Ülkesine dışarıdan gelen komitelerce planlanmış ve yönlendirilmiş olmaları, örgütlenme faaliyetlerinde Anadolu’ya yayılan misyonerlerin büyük katkısının olmasıdır.[53]

İlk isyan 1890 'daki Erzurum isyanıdır. Bunu yine aynı yıl meydana gelen Kumkapı gösterisi, 1892-93 'te Kayseri, Yozgat, Çorum ve Merzifon olayları, 1894 'te Sasun isyanı, 1895 'te Babıali gösterisi ve Zeytun

---

[52] Binark: **a.g.e.**, s.35.
[53] Hınçak ve Taşnak Komiteleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gürün: **a.g.e.** , s.188-194.

isyanı, 1896'da Van isyanı ve Osmanlı Bankası 'nın işgali, 1903 'te ikinci Sasun isyanı, 1905 'te Padişah Abdülhamid'e suikast girişimi, 1909' da Adana isyanı izlemiştir.[54]

İsyanların Osmanlı kuvvetlerince bastırılması, dünya kamuoyuna "Müslümanlar Hıristiyanları katlediyor" mesajıyla yansıtılmış ve Ermeni sorunu giderek daha geniş çapta bir uluslararası sorun niteliğine büründürülmüştür. Nitekim, döneme ait İngiliz ve Rus diplomatik temsilciliklerinin raporları, Ermeni ihtilalcilerin hedefinin karışıklıklar çıkararak Osmanlı Devleti'nin karşılık vermesini ve böylece yabancı ülkelerin duruma müdahalesini sağlamak olduğunu kaydetmektedir.

Büyük devletlerin diplomatik ve konsolosluk temsilcilikleri Anadolu'nun her köşesine dağılmış Hıristiyan misyonerler ile birlikte Ermeni propagandasının Batı kamuoyuna iletilmesinde ve benimsetilmesinde büyük rol oynamışlardır. Buna, Batı basınının bu yoldaki yayınları da eklenince, Hıristiyan kamuoyu Ermenilerin gerçeklerle ilgisi bulunmayan haber ve mesajlarını benimsemeye başlamışlardır.

Bu politikaya karşı Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset ise; olayları yakından takip ederek, Müslüman ve gayr-ı Müslim tebaasına zarar verilmesini önlemek, Ermenilerin çıkardıkları isyanları bastırmak ve bu olayların suçlularını tabii olarak cezalandırmak, olayların gerçek faillerinin Ermeniler olduğunu Batılı devletlere anlatmak ve Avrupa'nın diplomatik müdahalelerini önleyecek gerekli tedbirleri almak olmuştur.[55]

Ermeni komitelerinin bütün bu faaliyetlerinin arkasında, Batılı büyük devletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı müdahaleye zorlamak maksadının yattığı belgelerle sabittir.[56]

---

[54] Bu isyanlar hakkında geniş bilgi için bkz. Gürün: **a.g.e.**, s.203-242 ; Binark: **a.g.e.**, s.37-42.
[55] Binark: **a.g.e.** , s.37.
[56] Binark: **a.g.e.** , s.43.

Ermenilerin Türklere yaptıkları zulüm ve katliamların en çok işlendiği yıllar 1906-1918 yılları arasıdır. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin sırası ile, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşı dönemlerine rastlamaktadır. Bu dönemde Ermeniler, önce Doğu Anadolu'nun büyük kısmını işgal etmiş olan Ruslarla işbirliği yapmışlar ve Rus işgali altında bulunan yörelerde bulunan halka zulüm ve katliam gerçekleştirmişlerdir.

Taşnak ve Hınçak Komitesinin tâlimatları doğrultusunda Ermeniler, I. Dünya Savaşında Rusya'nın safında yer almışlardır. Doğu Anadolu'nun işgal edilmesinde Rus kuvvetleriyle birlik olmuşlar, Türk şehir ve kasabalarına saldırmışlar, Rus işgalini kolaylaştırmışlardır.[57]

Ermenî isyanlarının önlenmesi ve Ermenilerin isyan çıkaramaz duruma getirilmeleri için tehcir (göç ettirme) kararı alınmıştır. Bu kararla Ruslar'la işbirliği yapan ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Ermenilerin birbirlerinden uzak yerlere yerleştirilmeleri, böylelikle isyan edemez duruma getirilmeleri hedeflenmişti. Bu olay dünya kamuoyuna yanlış yansıtılmış, bugün de maksatlı olarak gündeme getirilen, asılsız "Ermeni Soykırımı" iddiaları ortaya atılmıştır.[58]

2.1.2. Ermeni Meselesinin Değerlendirilmesi

Tarih boyunca Ermeniler, Türkler dışında, hangi milletin hakimiyetine girmişlerse hep zulüm ve işkence görmüşlerdir. Onlara hakim olan İranlılar, Mecusîliği din olarak benimsedikleri dönemde, onları Mecusî; Latinler, Katolik; Bizanslılar, Ortodoks yaparak kendi içlerinde eritmek istemiş; Ruslar da, her türlü hak ve hürriyetten mahrum ederek, dil ve

---

[57] Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gürün:**a.g.e.**, s.278-299; Binark : **a.g.e.**, s.59-63.
[58] Ermenilere yönelik uygulanan tehcir(göç ettirme) hakkında geniş bilgi için bkz.Halaçoğlu: **a.g.e.**, s.65-110; Gürün: **a.g.e.**, s.304-329; Binark: **a.g.e.**, s.64-78.

dinlerine baskı yaparak Ermenileri kullanmıştır. Türkler ise hakimiyeti altındaki Ermeniler tarih boyunca hep müsamaha göstermiş, dillerine, dinî inançlarına, örf ve âdetlerine dokunmamış, Ermenileri kendilerinden ayrı görmemiştir. Buna karşılık Ermenilerin bir kısmı ise; devletin zayıf anlarında, kritik durumlarında, ayaklanarak ve düşmanlarla işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne ihanet etmiştir.[59]

"Ermeni Meselesi"nin ve ayaklanmalarının, misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerine başladıktan, okullar açtıktan sonra ortaya çıktığını düşündüğümüzde, misyonerliğin Ermenilerin ayaklanmasında doğrudan rol oynadığı kanaatine ulaşırız.

Osmanlı Devleti'ni karalamak ve Türkiye'yi dış politikada köşeye sıkıştırmak amacıyla kullanılan ve yıllardır gündemde tutulan "Ermeni Meselesi" hakkında Dabağyan'ın şu ifadeleri konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır:

" Ermeni Meselesi", "Ermeniler'in Meselesi" değildir ve de hiçbir zaman olmamıştır. Bu uğursuz hareket, Güçlü Devletler'in, Osmanlı Devleti'ne karşı kurmuş oldukları pek iğrenç bir tezgâhın ürünüdür. Takip edilen esas fikir yapısı ise; Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nu içten parçalayabilmek esasına tabidir."[60]

2.2. Robert Koleji ve Bulgar Ayaklanmasındaki Rolü

Misyonerlik faaliyetlerinin Bulgar azınlıklara olan etkisinden bahsedeceğimiz bu bölümde konu başlığına özellikle "Robert Koleji'ni dahil ettik. Çünkü Kolej'in Bulgar milletini var eden, ona hayat veren bir kurum olduğunu ciddi ve dikkatli bütün batılı düşünürler itiraf etmektedirler. Pears ;

---

[59] Küçük: "**Ermeni Kilisesi ve Türkler**", s.125-126.
[60] Dabağyan: **a.g.e.**, s.290.

“Tarihte Robert Koleji’nin Bulgaristan’ın hayatını etkilediği kadar, başka hiçbir enstitü tanımıyorum ki, bir başka milletin hayatını bu derece etkilemiş olsun” demektedir.[61]

Robert Koleji’nin kurucusu ve müdürü Cyrus Hamlin’dir. Çok iyi yetişmiş bir misyoner olan Hamlin, Bulgar milliyetçiliğine sağladığı katkıların yanı sıra, Kırım Savaşı’nda İngilizlere ekmek sağlaması, İngiliz ordusuna elbise dağıtması, İstanbul’daki Rus esirlere yiyecek vermesi, Florance Nightingale’nin çabalarıyla ünlenmiş hastaneyi çalıştırması, İstanbul’da 13 kiliseyi inşa ettirmesi ve Roosevelt’e Osmanlı karasularında savaş gemileri ile saldırgan bir politika izlemesini tavsiye etmesi gibi faaliyetleriyle tanınmaktadır.[62]

Yabancı okullar içinde Osmanlı Devleti’ne verdiği zararlar itibariyle üzerinde en çok durulan okul Robert Koleji olmuştur. Amerikan eğitim sistemini esas alarak kurulan bu okul, azınlık çocuklarına önem vermesiyle tanınmıştır.

Robert Koleji, özellikle azınlık ve yabancı çocuklarını alıp, kendi ideal ve gayelerine uygun olarak büyük bir azim, irade ve disiplin içinde yetiştirmiştir. Kolej; Bulgar, Yunan, Ermeni, Rum ve Yahudi çocuklarını eğiterek, Osmanlı birliğinin bozulmasında etkili olan Bulgar, Yunan ve Ermeni bağımsızlık hareketlerini destekleyen ve bu hareketleri organize eden liderleri yetiştirmiştir.[63]

Robert Koleji'nin Bulgaristan'daki gelişmelerle başlıca iki yönden ilgisi olduğu söylenebilir. Bir kere bu okul, kuruluşundan itibaren bir elit Bulgar gençlik grubunun öğretim ve eğitimine katkıda bulunmuştur.

---

[61] Tozlu: **a.g.e.**, s.227.
[62] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.171.
[63] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.273.

İkincisi, belirli dönemlerde Bulgaristan'a ilişkin her türlü gelişmeyi Batı dünyasına aktaran bir tür istihbarat ve enformasyon merkezi görevi yapmıştır.

Kuruluşunun ilk kırk yılında (1863-1903) Robert Koleji 195 Bulgar gencini mezun etmiştir ki, bu aynı sürede okulda eğitim gören en büyük ulusal grubu oluşturmaktaydı. Bulgar gençlerinin Robert Koleji'ne yoğun ilgi göstermelerinde Methodist misyoner Albert Long'un büyük etkisi olmuştur . Aynı zamanda okulda doğa bilimleri dersi okutan Dr. Long, I858 yılından itibaren Bulgaristan ve Makedonya'da yoğun faaliyet göstermiştir. Önceleri Bulgar gençlerinin Robert Koleji'ne kanalize edilmesini sağlayan Dr. Long daha sonraki yıllarda da Dr. Washburn'la birlikte olayların Avrupa ve Amerikan kamuoyuna yansıtılmasında baş rolü oynamıştır. Robert Koleji'nin kurucusu ve ilk müdürü Cyrus Hamlin'in damadı olan George Washburn, kayınpederinden sonra okulun yönetimini üstlenmiş ve bu görevi sırasında Bulgaristan'ın bağımsızlık davasına hizmet etmeyi önde gelen görevlerinden birisi saymıştır.

Robert Koleji'nde öğrenim görmüş Bulgar gençlerinin sonraki yıllarda önemli siyasal ve yönetsel görevlere geldikleri dikkat çekmektedir. 1871 yılı mezunları bu konuda çarpıcı bir örnektir. Söz konusu yıl verilen altı mezundan beşi Bulgar uyrukludur. Geşov, Panaretov, Stoilov, Slaveikov ve Tapçileştov adlı öğrenciler ileriki yıllarda Bulgaristan'a belediye başkanı, parlamento üyesi büyükelçi, bakan ve başbakan olarak hizmet etmişlerdir. Söz gelimi bunlardan Stefon Panerotov, bir süre Robert Koleji öğretim kadrosunda da yer aldıktan sonra, Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca ülkesini Washington nezdinde temsil etmiştir.[64]

Robert Koleji'nin Bulgaristan olaylarındaki ikinci ve belki de daha kalıcı etkisi, üstlenmiş olduğu istihbarat merkezi işlevi nedeniyle olmuştur. 1870 yılında ayrı bir kiliseye kavuşan Bulgar milliyetçileri giderek

---

[64] Tozlu: **a.g.e.**, s.237.

siyasal mücadelenin dozunu artırmışlardır. Daha önce de değinildiği gibi, Bulgar bağımsızlık modeli, çeşitli silahlı kalkışmalarla Osmanlı Devleti'nin tepkisini davet ederek olayları tırmandırmak ve büyük devletlerin müdahalesiyle bağımsızlığı kazanmak stratejisine dayandığı için, Bulgaristan'da olup bitenlerden "medeni dünya"nın haberli kılınması büyük bir önem taşıyordu. İşte bu önemli işin üstesinden gelinmesinde Robert Koleji çok önemli bir rol oynamıştır.[65]

Bulgar isyanı, Yunan ayaklanması, ve Ermeni isyanlarında en önemli rolü azınlık ve yabancı okullarında okuyarak, ihtilal ruhu almış olan öğrenciler üstlenmiştir. Hatta diyebiliriz ki, Osmanlı devletinin parçalanmasında bu yabancı ve azınlık okullarında yetişen lider kadronun büyük payı olmuştur. Mezun olan bu öğrenciler, istihbarattan silahlı çete kurmaya ve Hıristiyanlık propagandasına kadar birçok eylemi planlayıp uygulamışlardır.[66]

3. EĞİTİM KURUMLARININ MİSYONERLİK FAALİYETLERİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

Yabancı ve azınlık okullarının, Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerine sebep olarak gösterilen "kendi toplumlarının eğitilmesi, kendi kültür ve inançlarının yaşatılması, bilim ve teknolojik gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne transferi, kurumların mensubu olduğu devlet ile Osmanlı Devleti arasında bir bağ oluşturmak"[67] gibi olumlu sayılabilecek hususlar yanında, Osmanlı toplumuna büyük zararları olmuştur.

---

[65] Robert Koleji'nin Bulgar ayaklanmasındaki etkileri için bkz. Uygur KOCABAŞOĞLU : **" XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri"**, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu (31 Ekim- 3 Kasım 1989), T.T.K. Yay. , (Ankara, 1994), s.539-551.

[66] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.273.

[67] Samiha Ayverdi: **"Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız"**, M.E.B. Yay., (İstanbul, 1976), s.41.

Misyonerlerin açmış oldukları okullar, Batılı devletlerin emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en güçlü silah olmuş ve Osmanlı Devleti'ni yıkma yolunda en verimli şekilde kullanılmıştır. Bu devletler, köylere kadar yayılan okulları ile bu bölgelerde nüfuz sahibi oldukları gibi, bu okullarda gerçekleştirilen Müslüman Türk düşmanlığı fikrinin benimsetilmesi ile yıllarca bir arada yaşamış, kültürel yönden bir çok değer geliştirmiş toplulukları birbirine düşman yapmış, Osmanlı toprakları, bağımsızlık mücadelelerinin verildiği kamplar diyarına dönüştürülmüştür.[68]

Özellikle Amerikan, İngiliz ve Fransız misyonerler, açmış olduğu okullar vasıtasıyla, Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek fikri yapıyı oluşturmak için çalışmışlardır.

Misyonerlik faaliyetlerinin nihâi hedefi şu şekilde ifade edilmiştir; "Türkleri egemen konumdan çıkarmak." Amerikalı misyonerlere göre Türkler egemen konumdan çıkarılmadıkça ve Hıristiyan azınlıklar özgürlüklerine kavuşturulmadıkça Osmanlı Devleti için kurtuluş ümidi yoktur. Önde gelen Amerikalı misyonerlerden biri olan Tillman C. Trwbridge, 1858 yılında kaleme aldığı "Ermenistan'da Bir Turdan Notlar" adlı eserinde; "Türklerin gerek insan olarak kendileri, gerekse tüm toplumsal kurumları ilkeldir. Bunun bir nedeni ırksal ise bir nedeni de dinseldir. Türkler Hıristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları Batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur. Kurtuluşun yolu ise, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan halkları bir bir Protestanlaştırmak ve özgürleştirmektir.[69] Amerikalı misyonerlerin izlediği politika, bu cümlelerle ifade ediliyordu. Bu politikanın uygulanmasında da en büyük rolü azınlık ve yabancı okulları üstlenmiştir.

Yabancı ve Azınlık okullarının amaçlarını genel olarak şöyle sıralamamız mümkündür:

---

[68] Küçükoğlu: **a.g.e.**, s.91.
[69] Kocabaşoğlu: **"Anadolu'daki Amerika"** , s.53-54.

a) Faaliyet gösterdikleri bölge halkı arasında Hıristiyanlık inancını yaymak.
b) Mensubu bulundukları yabancı ülkelerin, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin takipçisi olmak ve Osmanlı'yı bölmek.
c) Avrupa ve Amerika sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammadde için, yer altı ve yerüstü zenginliklerini araştırmak ve bu yerlerde faaliyet göstermek.
d) Her türlü siyasi ve iktisadî hareketleri desteklemek ve muhtemel bir karışıklığa zemin hazırlamak.
e) Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek fikrî yapıyı okullar kanalıyla oluşturmak.
f) Azınlık ve yabancı okullarında okuyan öğrencileri, amaçları doğrultusunda yetiştirip bir "seçkinler grubu" oluşturmak.[70]

Önemli üç misyoner okulu, üç önemli misyonu üstlenmiştir; Robert Koleji, Bulgar ayrılıkçılığının bütün liderlerinin yetiştirildiği okuldur. Harput'taki Fırat Koleji, Ermeni ayrılıkçılığın liderlerini yetiştirmiştir. Merzifon Amerikan Koleji ise, Pontus bozgunculuğunun esas merkezi durumundadır.[71]

Rum okullarının faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde, bir Yunan devletinin kurulmasına aracı olduğu ve bunun gerçekleşmesinde büyük rol oynadığı görülmektedir. Bütün bu çalışmalar, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin desteğiyle, 1830'da Yunan devletinin kuruluşunu hazırlamıştır. 1830'lardan sonra ise, Yunan devletinin desteği ile Rum eğitim-öğretim kurumları sayıca çoğalmaya başlamıştır.[72]

Misyonerler tarafından açılan ve finansmanları karşılanan azınlık ve yabancı okullarının yıkıcı faaliyetleri, Millî Mücadele döneminde de artarak devam etmiştir. Açıkça işgal güçlerine destek vermişler ve yerli

---

[70] Küçükoğlu: **a.g.e.** , s.112.
[71] Sevgi ERENEROL: " Misyonerlerin Türkiye'deki Çalışmaları" , **Aydınlık Dergisi**, 9 Aralık 2001, s.16.
[72] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.229.

azınlık gruplarıyla da bu kuvvetlerin yanında yer almışlardır. Yabancı okullarda çalışanlar, bölgedeki işgal güçlerine her türlü yardımı yaparken, okul binaları ve tesisleri de onların emrine verilmiştir. Azınlık ve Yabancı okullara yerleşen işgal güçleri, ülkeyi terk ederken en son bu okullardan çekilmişlerdir.[73]

Amerikan misyonerleri, özellikle Ermeni okullarını kullanarak, Milli Mücadele Dönemi'nde Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun en çarpıcı örneği Tarsus'daki Amerikan Koleji'dir. Okul, Milli Mücadele Dönemi'nde cephanelik haline getirilmiştir. 1914'lerde öğrenciler tamamen silahlandırılmıştır. Nitekim Tarsus, Fransız kuvvetlerince işgal edildiğinde, işgal kuvvetleri komutanlık merkezlerini Kolej'in tam karşısına kurmuşlardır. Bu durum, Kolej'in işgal süresince Fransız kuvvetlerine danışmanlık yapması anlamına geliyordu.[74]

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve stratejik durumu ele alındığında, hangi bölgeler stratejik açıdan önemli ise, orada bir misyonerlik faaliyetinin başladığı ve azınlık unsurlarla koordineli olarak okulların açıldığı görülmektedir. Yıkıcı ve bölücü faaliyetler, azınlık ve yabancı okullarında plânlanıp yürütülmüş, öğretmenler, din adamları, papazlar ve misyonerler bu konu da en etkili rolü oynamıştır. Bu nedenle Osmanlı ; Bulgaristan, Yunanistan, Filistin, Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve Suriye'yi kaybetmiştir. Amerika ve İngiltere'nin bir piyonu haline gelen Ermeniler ise, bu okullarda aldıkları ihtilalci fikirlerle Osmanlı ve cumhuriyet döneminin önemli problemlerinden birisi olmuştur.[75]

Atatürk, misyoner okulları için; "Bunlar mektep değil, memleketimizde düşmanın işgali altındaki kaleler'dir" ifadesini kullanmıştır.[76]

[73] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.228.
[74] Tozlu: **a.g.e.** , s.230.
[75] Ertuğrul: **a.g.e.**, s.232.
[76] M.K. ATATÜRK: **"Nutuk"**, C.II, Devlet Kitapları, (İstanbul, 1952) , s.557.

Yabancı ve Azınlık okullarının Osmanlı Devleti üzerindeki menfî etkilerini ortaya koyan pek çok örnek bulmamız mümkündür. Bütün bu bilgiler bize gösteriyor ki; misyonerlik faaliyetlerinde kullanılan en önemli araç okullar olmuştur. Batılı devletler ve Amerika, Osmanlı topraklarındaki emellerini gerçekleştirmek ve Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkları kendi hedefleri doğrultusunda kullanmak amacıyla Yabancı ve Azınlık okullarından azamî ölçüde istifade etmişlerdir.

4. MİSYONERLİK FAALİYETLERİNE KARŞI TEDBİR ALMA GİRİŞİMLERİ

Misyonerler, Osmanlı Devleti'nde yapmış olduğu faaliyetlerle, devletin parçalanması ve yıkılması sürecini hızlandırmışlardır. Özellikle okullar, misyonerlerin amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları en önemli vasıtalar olmuştur. O zaman akla şu sorular gelmektedir; "Osmanlı Devleti, bu zararlı faaliyetleri niçin engellemedi? Misyonerlerin devlet aleyhine kullandıkları okullar, niçin denetim altına alınamadı? Bu başlık altında bu sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti, çeşitli nedenlerle Osmanlı topraklarına gelerek iskân eden yabancılara, geçici bir süre hayatlarını devam ettirebilmeleri için, bazı hak ve imtiyazlar tanımıştır. Ancak tanınan bu hak ve imtiyazlar, daha sonra resmî bir hakka dönüştürülmüştür. Başka bir ifadeyle, yabancı devlet mensupları, Osmanlı topraklarında ticaretini yaparken, kendi dillerinde âyin yapabilme, kendi gelenek ve görenekleri doğrultusunda hayatlarını devam ettirme izni almışlar, daha sonra bu izni bir hak şeklinde okul açmaya kadar götürmüşlerdir. Kendilerine tanınan hakları fırsat bilen yabancılar, verilen bu imtiyazlarla küçük ibadet mekânlarını, kilise ve elçilik okulları haline getirmişlerdir.[77]

---

[77] Küçükoğlu : **a.g.e.**, s.102.

Misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran sebeplerden birisi de daha önce bahsetmiş olduğumuz, Osmanlı Devleti'nde mevcut olan "serbestlik, din ve vicdan özgürlüğü"dür. Osmanlı'nın bu iyi niyeti ve bünyesinde yaşayan azınlıklara tanıdığı serbestlik, kendi inançlarını ve kültürlerini yaşama hakkı, misyonerler tarafından kötüye kullanılmış, devlet bu durumdan zarar görmeye başlamış, bütünlüğünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Misyonerler, Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim konusunda herhangi bir düzenlemenin bulunmayışını da göz önüne alarak olabildiğince çoğalmışlar, eğitim amacının ötesinde bir dağılımla, Osmanlı Devleti'nin her tarafına yerleşmişlerdir. İstedikleri yere, istedikleri nitelikte ve sayıda okulları rahatlıkla açmışlar ve bunları diledikleri gibi yönetip, amaçlarına uygun şekilde teşkilâtlandırmışlardır.

Bu durumda Osmanlı Devleti belli dönemlerde, devletten izinsiz olarak açılan bu kurumları denetlemek, misyonerlerin zararlı faaliyetlerini önlemek maksadıyla tedbir almaya çalışmıştır. Ancak burada şunu ifade etmeliyiz ki, bu tedbirler, misyonerliği engelleme ve yabancı kurumları kontrol altına alma anlamında , tam manasıyla istenilen neticeyi vermemiştir.[78]

4.1. Gümrük Nizamnamesi (1868)

1868 yılında yayımlanan Gümrük Nizamnamesi, yabancı okullar için bir denetim ihtiyacının duyulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu nizamname ile kiliselerin, kilise okullarının, azınlık ve yabancı okullarının, Hıristiyan hastanelerinin ve gayr-i Müslim cemaat dernek ve yardım

---

[78] Tozlu: **a.g.e.**, s.312-313.

kurumlarının gümrükten geçen sandıklarının denetime tabiî olacağı hususu getirilmiştir.[79]

Nizamnamenin altıncı maddesi dinî mecmualar, kilise ve manastır nizamları ve ruhban okulları ile din eğitimi veren okullar için Avrupa'dan gelecek her türlü kitabın gümrük vergisinden muaf olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı sınırlarına kontrol edilmeden gelen kitapların, ülkeye ve İslam'a zararlı kısımlar içerdiği düşünülmüş olmalı ki, 1895 tarihli duyuruda gümrüğe gelecek her kitabın bir kopyasının inceleneceği bildirilmiştir. Fakat bu duyuruyu çıkarları açısından zararlı bulan yabancı devletler, ortak menfaatleri açısından itiraz etmek için bir araya gelmekte gecikmemişler, hemen hepsi itirazlarını belirtmek amacıyla Osmanlı hükümetine birer nota göndermişlerdir.[80]

Osmanlı Devleti'nin vergi muafiyeti konusunda başlangıçta olmasa bile daha sonraları ince bir politika güttüğünü görmekteyiz. Bu politikanın esası, mevcudiyeti resmen tanınmış müesseselerin sahip oldukları arazi ve emlaklerden vergi aranılmaz iken, mevcudiyeti kabul edilmemiş ruhsatsız müesseselerden yüklü miktarda vergi talebinde bulunarak, bu müesseseleri resmiyete davet etmek şeklindedir.[81]

4.2. Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi (1869)

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanında düzenleme niteliğinde ilk yaklaşım, Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra 1845 yılında Meclis-i Maarif-i Umumî'nin kurulmasıdır. Bu meclisin kurulmasındaki amaç;

---

79 T. Günay: **a.g.e.**, s.178.
80 İlknur Polat HAYDAROĞLU: **" Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar"** , Ocak Yay., (Ankara, 1993), s.21.
81 Mutlu: **a.g.e.**, s.24.

memleketin eğitimle ilgili meselelerini müzakere ederek gerekli reformları yapmaktı. Osmanlı Devleti'nde eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ilk kuruluş olan Meclis-i Maarif-i Umumî ile tüm eğitim-öğretim kurumlarının yeniden sınıflandırılması ve oluşturulması bir düzene oturtulmuştur.[82]

Azınlık ve yabancıların hukukî durumlarını ve eğitim faaliyetlerini düzenleyen çalışmalar içerisinde Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin ayrı bir yeri vardır. 1869 yılında ilan edilen Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi yalnızca azınlık ve yabancıların eğitim faaliyetleriyle ilgili hükümler getirmemiş, aynı zamanda Türk eğitim sistemi açısından da oldukça kapsamlı düzenlemeleri ihtiva etmiştir. Bu nizamname, hem eğitim, hem de yönetim açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. 1869 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin eğitim ve kültürle ilgili konuları bu nizamname'de yer alan hükümler çerçevesinde yürütülmeye çalışılmıştır.

Çıkarılan nizamname'nin işlerliğini sağlamak ve genel denetim vazifesini yerine getirmek üzere, İstanbul'da Büyük Maarif Meclisi kurulması kararlaştırılmıştır. Büyük Maarif Meclisi "Daire-i İlmiye" ve "Daire-i İdare" olmak üzere iki ayrı alt birimden oluşmaktadır. Büyük Maarif Meclisi üyeleri arasında Osmanlı Devleti'nde mevcut olan dinî toplulukların liderleri de olacaktır. Bu organ "Meclis-i Kebir-i Maarif" adıyla Osmanlı'nın son dönemine kadar varlığını sürdürmüş ve Osmanlı eğitimi üzerinde büyük ağırlığı olmuştur. Ancak, üyeleri arasındaki azınlıkların dinî liderleri, hiçbir zaman boş durmamışlar ve Osmanlı eğitimini baltalamak için ellerinden geleni yapmışlardır.[83]

1 Eylül 1869 tarihinde çıkarılan Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi, hem yerli hem de yabancı okullar ile ilgili yeni düzenlemeler getirmiştir. Özellikle yabancı okulların açılışını bir düzene kavuşturmayı hedefleyen 129. madde önem arz etmektedir. Bu madde ile XIX. yüzyılın ilk

---

[82] Haydaroğlu: **a.g.e.**, s.18.
[83] Ertuğrul: **a.g.e.** , s.97.

çeyreğinde başlayıp gittikçe de hızını artıran, modern misyoner faaliyetlerinin ayrılmaz bir unsuru olan yabancı okullar ve yerli gayr-i Müslimler tarafından açılan özel okullar kontrol altına alınmak istenmiştir.

Önceki dönemlerde, gayr-i Müslimler tarafından kilise ve okul açılması, tamir edilmesi ferman ve fetva alma kıskacında iken, bu nizamnamenin neşrinden önce ilan edilen 1856 tarihli Islahat Fermanı ile *"ahalisinin tamamı bir mezhepte bulunan şehir, kasaba ve köylerde icrâ-yı ayine mahsus binalar, mektepler, hastahaneler vs. mahallerin eski halleri üzere tamirlerine engel olunmaması, bu tip mahallerin yeniden inşası halinde patrik veya cemaat reisleri tarafından tasvîbi ile resmî ruhsat alınması"*[84] yönünde uygulama başlatılmıştır. Fermanın ilanında ortaya çıkan Avrupa müdahalesine rağmen, fermanda yabancı ve özel okullar ile ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır. Ayrıca Islahat Fermanı ile her milletin belli şartlar dahilinde okul açmaya izinli olduğu ve bu konuda kontrolün Maarif Meclisi'ne ait olduğu ilan edilmiştir.

Özel okulları kontrol altına almayı amaçlayan 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi içerik bakımından üç ana şart ortaya koymaktadır. Bunlar :

- Özel okullar; cemaatler, Osmanlı tebaası şahıslar veya yabancılar tarafından ücretli-ücretsiz olarak tesis edilen okullar şeklinde tarif edilmiş ve bu okulların masraflarının müessesleri tarafından ya da bağlı oldukları vakıflarca karşılanması hükmü getirilmiştir.

- Osmanlı Devleti'nde bu tip okulların tesisi için öncelikle öğretmenlerin elinde, Maarif Nezareti tarafından veyahut Mahallî Maarif İdaresi'nden verilen diplomanın bulunması,

[84] Mutlu: **a.g.e.**, s.25.

ikinci olarak bu okullarda adaba ve politikaya aykırı ders okutturulmaması için, ders cetveli ve kitapların Maarif Nezareti veya Mahallî Maarif İdaresi'nden tasdik edilmesi şart koşulmuştur.

- Ruhsat verme yetkisi Vilâyet Maarif İdaresi, Vilâyet Valisi, İstanbul'da ise Maarif Nezareti'ne verilmiştir.

Yukarıda bahsedilen şartlar yerine getirilmedikçe, özel okul açılmasına ve devamına ruhsat verilmeyeceği, aksi davranışlarda okulların kapatılacağı bu madde ile kayıt altına alınmıştır. Açılan bu özel okullarda istihdam edilecek öğretmenlerin ellerindeki diplomalarını maarif idaresine tasdik ettirmeleri şart koşulmuştur.[85]

II. Abdülhamid Devri'nde yabancı okullara karşı yürütülmeye çalışılan sıkı takip politikasına rağmen, bu okulların sayıları o kadar artmıştı ki padişah 129. maddeye yeni bir şekil verdirmek ihtiyacını duymuştur. İlk teşebbüste başarılı olunmaması üzerine 30 Aralık1891 tarihli irade ve maarif müdürlerinin görevlerine dair talimatın bir maddesiyle 129. maddeye istinaden açılacak okullara irade alma mecburiyeti getirilmiştir. II. Abdülhamid, hususi okulların faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı 27 Mayıs 1902 tarihli iradesinde ortaya koymaktadır. II. Abdülhamid; yabancı devletlerin Afrika ve Çin'de yaptıkları gibi Osmanlı topraklarında meydana getirdikleri okullar vasıtasıyla, hissettirmeden Müslümanları Hıristiyanlığa davetle "serbesti-i mezhep" esasına büyük zararlar verdiklerini, oysa durumun vahametini Osmanlı devlet adamları tarafından yeterince anlaşılamadığı, anlaşılmış olsa "en serbest fikirli" geçinenlerin bile bu duruma tahammül edemeyeceklerini, "bir milletin bekâsı din ve lisânın muhafazası ile kâim" olacağını belirttikten sonra, bu mahzurları ortadan kaldıracak bir nizamname hazırlanmasını istemiştir. II. Abdülhamid'in zaman zaman devrin

---

[85] Mutlu: **a.g.e.**, s.26.

devlet adamlarından bu konulardaki görüşlerini birer rapor ile bildirmelerini istediği bilinmektedir.[86]

Kaynaklarda, yabancı okulların ancak 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasıyla devlet denetimi altına alınabildiği belirtilmekte ise de, özellikle Amerikan Protestan okullarının ve misyonerlerinin bu tarihten sonra da, Birinci Dünya savaşının ağır şartlarına rağmen, devlet aleyhine zararlı faaliyetleri sürdürdüğü görülmektedir. Yabancı okullar üzerinde devlet kontrolü, Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar bir netice vermemiş, ancak 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması bu okulların denetimini sağlayabilmiştir.[87]

---

[86] Mutlu: **a.g.e.**, s.32.
[87] Haydaroğlu: **a.g.e.**, s.82.

SONUÇ

Bu çalışmamızda; Tanzimat'tan Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemi esas alarak, misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına olan etkilerini ele aldık.

XVI. yüzyıldan itibaren Katolik misyonerler vasıtasıyla Osmanlı topraklarında görülmeye başlayan misyonerlik faaliyetleri, XIX. yüzyılda, Protestan misyonerlerin de faaliyetlerine başlamasıyla birlikte had safhaya ulaşmıştır.

Değişik etnik köken ve dini inanca sahip unsurların bir arada yaşadığı, geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti, misyonerlik faaliyetleri için uygun bir zemine sahipti. Zira, azınlıklara tanınan geniş haklar ve yabancılara verilen kapitülasyonlar misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran faktörlerdi. Jeopolitik konum itibariyle de dünyanın önemli bir bölgesinde yer almasından dolayı Osmanlı toprakları en fazla göz dikilen yerler arasındaydı. Osmanlının; tarihî, siyasî, ekonomik ve kültürel zenginliklerinden yararlanmak, dolayısıyla bu toprakları ele geçirmek isteyen Batılı büyük devletler, misyonerlik faaliyetlerine büyük destekler vererek onlardan yararlanmaya çalışmışlardır.

Misyonerler, çalışmalarında gayelerine ulaşabilmek için her türlü vasıtaya başvurmayı meşrû görürler. Bir teşkilat hangi bölgede çalışma yapacaksa, misyonerliği o bölgeye göre yetiştirilmiş elemanlar yürütür. Misyonerler gerektiğinde, her kılık ve renge girerler. Bu açıdan misyonerlik

faaliyetlerinin sürdürüldüğü ülkenin sırlarını en ince detaylarına varıncaya kadar incelemek için, öğretmen, doktor, mühendis vb. görevlerde çalışırlar. Misyonerlerin kullanmış olduğu yöntemler, muhataba ve çevre şartlarına göre değişen bir yapıya sahiptir.

XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başları misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun ve en parlak dönemidir. Bunun nedeni kapitalizmin emperyalizme dönüşmesi ve misyonerlerin de bu durumdan yararlanmasıdır. İşte bu yüzdendir ki Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerini incelenirken olayın dinî yönü kadar siyasî, kültürel, ticari ve ekonomik boyutunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Misyonerlik; dîni bir kurum olarak tanımlansa da, çok uzun zamandan beri sömürgeciliğin uygulama alanlarından biri olarak algılanmıştır. Kuruluşundan itibaren Katolik ve Protestan misyoner örgütleri hiçbir dönemde sadece dinî amaçlı müesseseler olmamıştır. Dinlerini ve mezheplerini yaymaya ve kutsal yerleri bulmaya yönelik olarak başlayan misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin gerilemesine paralel olarak XIX. yüzyıldan itibaren sömürgeci Batılı büyük devletlerin emperyalist politikalarına hizmet eder hale gelmiştir. Bu yönü ile Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerler, Batılı ülkelerin Osmanlı ile olan "Şark Meselesi"ni halletmelerinde araç olarak kullanılmışlardır.

Temelini, Osmanlı'yı yıkarak mirasını paylaşmak zihniyetinin oluşturduğu "şark meselesi"nde batılıların takip ettikleri politikalardan birisi de içerdeki Hıristiyan azınlıkları Osmanlı Devleti'nden koparmaktı. Bunun için en fazla misyonerlik faaliyetlerinden yararlanıldı. XIX. yüzyıla gelindiğinde sömürgeciliğin de gelişmesiyle Osmanlı toprakları Batılı ülkelerin çıkar mücadelelerine sahne oldu. Bu dönemde Anadolu, Boğazlar, Ortadoğu, Petrol Bölgesi, Akdeniz çevresi ve Makedonya gibi dünyanın jeopolitik ve jeostratejik bakımdan önemli bölgelerine sahip olan Osmanlı Devleti, batılı

devletlerin göz diktikleri bir alandı. Bundan dolayı bölge daha çok İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya arasında görülen çıkar mücadelelerine sahne oluyordu. Bölgedeki nüfuzunu arttırmak isteyen ülkeler, misyonerlik faaliyetleri ile kendilerine yandaş gruplar oluşturmak istiyorlardı.

Değişik tarihlerde Osmanlı ülkesine gelen misyonerler yaptıkları çalışmalar sonrasında Müslüman ve Yahudiler arasında fazla etkili olamadıklarını anlayınca bütün mesâilerini ülkedeki Hıristiyan azınlıklar üzerinde yoğunlaştırdılar. Onları bir yandan kendi mezheplerine kazandırmaya çalışırlarken diğer yandan da verdikleri eğitimle, millî duygularını uyandırarak Osmanlı'dan koparmak için uğraştılar. Başlangıçta Rum, Ermeni ve Yahudiler üzerinde oynanan oyunlar daha sonra Bulgar, Arap, Kürt ve Nasturi gibi diğer unsurlara yönelik olarak devam etti.

Osmanlı Devleti'nde, gayr-i Müslim azınlıkların milliyetçilik hareketlerinde Protestan misyonerlerin önemli tesirleri olmuştur. Gittikleri yerlerde bulunan azınlıkların dillerini öğrenmişler, evvela o dillerin gramerini tespit etmişler, o dillerde neşriyat yapmışlar, İncil'i onların dillerine çevirmişler, onların dillerinde ve İngilizce eğitim veren okullar açmışlar, okullarında o toplulukların liderlerini yetiştirmişler, o toplulukları dünyaya tanıtmışlardır. Bu topluluklar içerisinde Ermeniler ve Bulgarlar en önde gelenleri olarak göze çarpmaktadır.

XIX. yüzyılda patlak veren ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasına yol açan ayaklanmalarda, misyonerlik faaliyetleri ile bu faaliyetlerin tabii bir sonucu olarak kurulan çeşitli seviyelerdeki okul ve kolejlerin payı büyük olmuştur. Diyebiliriz ki; misyonerlik faaliyetlerinin en önemli aracı, en etkili silahı "azınlık ve yabancı okulları"dır. Özellikle Amerika, İngiliz ve Fransız misyonerleri Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek fikrî yapıyı bilhassa okullar yoluyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Misyonerler, bu okullardaki eğitim faaliyetleri ile azınlıklar üzerinde etkili olurlarken, yabancı

okullara devam eden Müslüman Türk unsurları da dinlerinden uzaklaştırma, kültürlerinden koparma ve çoğunlukla Batı hayranı insanlar olarak yetiştirmede etkin rol oynamışlardır. Bu şekilde yabancı ve azınlık okulları, Batılı devletlerin sömürü emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en güçlü silah olmuş, bu okullar Osmanlı Devleti'ni yıkma sürecinde en etkili şekilde kullanılmışlardır.

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile azınlıklara tanınan siyasi ve hukuki hakların genişletilmesinden yararlanan misyonerler, faaliyetlerini arttırmışlardır. Çeşitli dini teşkilatlar hem dinini yaymak hem de Osmanlı'daki gayr-i Müslim azınlıkları devlete karşı kullanmak için akın akın Türkiye'ye gelerek yüzlerce okul, hastane ve yetimhane açmışlardır.

Okulların yanı sıra; hastaneler, basın-yayın, misyoner faaliyetin diğer iki önemli alanıdır. XIX. asrın sonunda Osmanlı Devleti'nde 600 milyon sayfa baskı işi yapılmış olması azımsanacak bir faaliyet değildir. 1920 yılında, İstanbul'da yayınlanan 32 gazeteden sadece 6'sı Türkçe'dir. Diğerlerinin 2'si Arapça, 7'si Rumca, 9'u Ermenice, 7'si Fransızca ve 1 tanesi de Bulgarca'dır.

I. Dünya savaşı sonrasında Batılı sömürgeci devletler tarafından işgal edilmeye çalışılan Osmanlı toprakları ile misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölgeler karşılaştırıldığında, bunların arasında tam bir paralellik görülmesi, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir husustur. Bu tabloyu tesadüfle açıklamamız mümkün değildir. Kanaatimizce bu durum; misyonerlerin yapmış oldukları plânlı ve sistematik çalışmalarının bir ürünüdür. Misyonerler, Osmanlı Devleti'nde yapmış oldukları uzun süreli çalışmalarla işgal güçlerine uygun ortamı ve alt yapıyı sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti, misyonerlik faaliyetlerine karşı özellikle II. Abdülhamid döneminde tedbir almaya çalışmıştır. Özellikle yabancı okullar ile

ilgili düzenlemeler yapılmış, bu kurumların denetim altına alınması amaçlanmıştır. Ancak bu tedbirler, Batılı devletlerin tepkisi ve baskısı sebebiyle tam anlamıyla uygulanamamış ve istenilen neticeyi vermemiştir.

Sonuç olarak; Her din mensubunun kendi inancını ve düşüncesini başka insanlara anlatması ve anlattığı insanın da kendisi gibi inanmasını arzu etmesi doğal bir durumdur. Ancak Hıristiyan misyonerlerin, tarihî süreç içerisinde böyle masum bir anlayışla hareket etmedikleri âşikârdır. Misyonerlerin tek amacının Hıristiyanlığı yaymak olmadığı, misyonerliği ; Batılı devletler ve Amerika'nın siyasi ve ekonomik çıkarları için, en önemlisi de sömürgeciliğin bir aracı olarak kullandıkları ortadadır. XIX. yüzyılda ve XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarında misyonerlik adına yapılan faaliyetler ve ortaya çıkan sonuç, bu kanaatimizin doğru olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Elde etmiş olduğumuz veriler neticesinde diyebiliriz ki; misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına etki eden en önemli faktörlerden birisi olmuştur.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet, ÖZTÜRK Said; **Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul, OSAV. Yay., 1999.

ALICI, Mustafa; **Müslüman- Hıristiyan Diyalogu**, İstanbul, İz Yay., 2005.

AYDIN Mehmet; "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", (Tebliğ), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, Editör: Ömer Faruk HARMAN, İstanbul, Ensar Neş., , 2005.

AYKIT, Dursun Ali; **Misyon ve İnciller**, İstanbul, Kesit Yay., 2006

AYVERDİ, Samiha; **Milli Kültür Meselemiz ve Maarif Davamız**, İstanbul, M.E.B. Yay., 1976.

AYVERDİ, Samiha; **Misyonerlik Karşısında Türkiye**, 2. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neş., 2001.

BİNARK, İsmet; **Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim**, 3. Baskı, Ankara, A.T.O. Yay., 2005.

BOZKURT, Gülnihal; **Alman-İngiliz Belgelerin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Ankara, T.T.K. Yay., 1989.

--- **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C. XVI., İstanbul, Milliyet Gazetecilik A. Ş. Yay., 1986.

CİLACI, Osman; **Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik**, 6. Baskı, Ankara, D.İ.B. Yay., 2005.

DABAĞYAN, Levon Panos; **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, 3. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2005.

DEMİRCİ, Kürşat; “Misyonerlik Metotlarındaki Değişimler”, (Tebliğ), **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**, Editör: Ömer Faruk HARMAN, İstanbul, Ensar Neş., 2005.

DOĞAN, Mehmet; **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, Gerçek Hayat Yay., 2001.

ERDEM, Mustafa; Misyonerlik ve Kırgızistan’da Misyoner Faaliyetler, **Dini Araştırmalar**, C.I., Nisan 1999, s.13.

ERENEROL, Sevgi; Misyonerlerin Türkiye’deki Çalışmaları, **Aydınlık Dergisi**, 9 Aralık 2001, s. 16.

EROĞLU, Ahmet Hikmet; “Türkiye’de Ortodoks Misyonerliği”, (Tebliğ), **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**, Editör: Ömer Faruk HARMAN, İstanbul, Ensar Neş., 2005.

ERTUĞRUL, Halit; **Kültürümüzü Etkileyen Okullar**, 5. Baskı, İstanbul, Nesil Yay., 2003.

ERYILMAZ, Bilal; **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 2. Baskı, İstanbul, Risale Yay., 1996.

FINKEL, Caroline; **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (Osmanlı İmparatorluğu’nun Öyküsü)**, Çev: Zülal KILIÇ, İstanbul, Timaş Yay., 2007.

GÜNAY, Nasuh; **Günümüz Türkiye’sinde Misyonerlik Faaliyetleri**, Isparta, Fakülte Kitabevi Yay., 2005.

GÜNAY, Tuncer; **Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi**, Ankara, Berikan Yay., 2002.

GÜNDÜZ, Şinasi; “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”, (Tebliğ), **Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri**, Editör: Ömer Faruk HARMAN, İstanbul, Ensar Neş., 2005.

GÜNDÜZ, Şinasi; **Misyonerlik**, 2. Baskı, Ankara, T.D.V. Yay., 2006.

GÜNDÜZ, Şinasi, AYDIN, Mahmut; **Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye’ye Yönelik Faaliyetleri**, İstanbul, Kaknüs Yay., 2002.

GÜNGÖR, Erol; **Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul, Ötüken Neş., 1999.

GÜRÜN, Kamuran; **Ermeni Dosyası**, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.

HALAÇOĞLU, Yusuf; **Ermeni Tehciri**, 9. Baskı, İstanbul, Babıali Kültür Yay., 2006.

HALİDİ, Mustafa, FERRUH, Phil Ömer; İ**slam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm,** trc: Osman, ŞEKERCİ, y.y., Kalem Yay., 1968.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara, Ocak Yay., 1993.

--- **İncil**; İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2002.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, C.V., Ankara, T.T.K. Yay., 1983.

KARAMAN, Hayreddin; **Dinlerarası Diyalog Nedir?**, İstanbul, Ufuk Kitapları, Da Yay., 2005.

KARATEPE, Şükrü; Tanzimat Reformları ve Çelişkileri, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.

KERİMOĞLU, Barış; **Zehirli Sarmaşık Misyonerler**, İstanbul, Ulus Yay., 2004.

KIZILÇELİK, S. Erdem; **Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Atilla Kitabevi, 1994.

KODAMAN, Bayram; **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, İstanbul, Ötüken Neş., 1980.

KODAMAN, Bayram; Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri, **Türk Kültürü**, sayı 219, Mart-Nisan 1981, s.240-249.

KOCABAŞ, Süleyman; **Misyonerlik ve Misyonerler**, İstanbul, Vatan Yay., 2002.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; **Anadolu'daki Amerika (Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2000.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; **XIX. Yüzyıda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri**, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyum (31 Ekim-3 Kasım 1989), Ankara, T.T.K. Yay., 1994.

----- **Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali**, Haz: Heyet, Ankara, T.D.V. Yay., 2003.

KUZGUN, Şaban; Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerliğinin Doğuşu, Kayseri, **Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, No,1, 1983, s. 59.

KÜÇÜK, Abdurrahman; **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Ankara, AndaçYay., 2003.

KÜÇÜK, Abdurrahman; "Misyonerlik ve Türkiye", **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, 4. Baskı, T.D.V. Yay., 2005.

KÜÇÜK, Abdurrahman; "Genel Olarak Misyonerlik", (Müzakere), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, Editör: Ömer Faruk HARMAN, İstanbul, Ensar Neş., 2005.

KÜÇÜK, Abdurrahman; "Misyonerlik Nedir? Misyonerlik İle Tebliğ Arasındaki Fark" (Tebliğ), **Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik,** (Sempozyum), Yayına Hazırlayan:Asife ÜNAL, Ankara, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., 2005.

KÜÇÜKOĞLU, Bayram; **Türk Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri (Dünü, Bugünü ve Yarını)**, 2. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2005.

MALKOÇ, Mustafa Numan; "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", (Tebliğ), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, Editör: Ömer Faruk HARMAN, İstanbul, Ensar Neş., 2005.

MUTLU, Şamil; **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul, Gökkubbe Yay., 2005.

ORTAYLI, İlber; **Osmanlı Barışı**, 3. Baskı, İstanbul, Timaş Yay., 2007.

--- **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, C.III., İstanbul, Türkiye Gazetesi Yay., t.y.

POLVAN, Nurettin; **Türkiye'de Yabancı Öğretim**, İstanbul, M.E.B. Yay., 1952.

SERTOĞLU, Mithat; **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul, Enderun Kitabevi Yay., 1986.

SEVİNÇ, Bayram; **Hıristiyan Olan Türkler ve Türk Misyonerleri**, İstanbul, İz Yay., 2006.

SEZER, Ayten; **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara, T.T.K. Yay., 1999.

ŞİŞMAN, Adnan; Misyonerlik Faaliyetleri ve Uşak'ta Montanizm'e Dair Çalışmalar, Afyon, **Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, C.III., Sayı:2, Aralık, 2001, s. 1-6.

TAŞPINAR, İsmail; "Misyonerlik Metotlarındaki Değişimler", (Müzakere), **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, Editör: Ömer Faruk HARMAN, İstanbul, Ensar Neş., 2005.

TOZLU, Necmettin; **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara, Akçağ Yay., 1991.

TUNÇ, Hasan; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ankara, Nobel Yay., 1999.

TURAN, Süleyman; **Misyonerliğin Kurucusu Pavlus**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2006.

YILDIRIM, Uğur; **Türkiye'de Misyonerlik**, İstanbul, Otopsi Yay., 2005.

ÖZET

"İncil'i öğretme, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırma faaliyetleri" olarak ele alınan misyonerlik konusu bugün de gündemdeki yerini koruyan bir husustur. Bu çalışma; misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına olan etkilerini ele alan bir araştırmadır.

Osmanlı Devleti'nin Batı ülkeleri karşısında zayıflamaya başlaması ve Batılı emperyalist güçlerin Osmanlı'ya karşı üstünlüğü ele geçirmesine paralel olarak misyonerlik faaliyetleri artmış, özellikle XIX. yüzyılda zirveye çıkmış, misyonerler bu dönem için "altın çağ" ifadesini kullanmışlardır.

Misyonerler bu dönemde özellikle, Ermeni, Rum, Bulgar, Süryani ve Nasturi gibi azınlıkları hedef kitle olarak seçmişlerdir. Osmanlı topraklarında yüzyıllardır barış içinde yaşayan azınlıklar, misyonerlerin yapmış olduğu çalışmalarla, birer birer bağımsızlık mücadelesine girmişler, devletin parçalanmasında etkili olmuşlardır.

Misyonerlerin çalışmalarında en fazla öne çıkan unsur, "yabancı okullar"dır. Misyonerleri en fazla destekleyen ülkelerin başında gelen Amerika ve İngiltere ile birlikte Rusya, Fransa gibi devletler Osmanlı topraklarında açmış oldukları okullarla, azınlıklar üzerinde büyük bir tesir oluşturmuşlardır. Misyonerlerin çalışmaları neticesinde Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Yunanistan, Filistin, Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve Suriye'yi kaybetmiştir. "Millet-i Sadıka" olarak adlandırılan Ermeniler, misyonerlik çalışmalarının etkisiyle devlete karşı ayaklanmışlardır.

Misyonerlik faaliyetleri, dinî amaçlı çalışmalar olmaktan öte, Osmanlı Devleti'nin aleyhine, Batılı ülkelerin lehine siyasî, coğrafî, sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışmalar neticesinde Osmanlı Devleti'nin, millet bütünlüğü kaybolmuş, yıkılma süreci hızlanmıştır.

Misyonerlik faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti zaman zaman tedbir alma girişimlerinde bulunmuş, düzenlemeler yapmış, ancak bu tedbirler tam manasıyla istenilen sonucu vermemiştir.

ABSTRACT

The missionary is the subject that handled as “teaching the Bible, bringing the people who are not christian in christianity” is also an actual issue today. This study, goes about the effects of the missionary activities in decadence of the Ottoman Empire.

Weakening of the Ottomans against the western countries and in parallel to the superiority of western imperialist powers against to the Ottomans, the missionary activities were increased, especially in the 19th century was at the top and the missioners called this century as “golden age”.

Missioners, in this period, had chosen the minority nations as their target population especially such as Armenians, Greek (Turkish Citizenship), Bulgarian, Syriani (who uses Syrian language), and Nestorians. The minorities who lived in Ottoman land in peace for centuries, by the activities of the missioners, had campaigned for their independence one by one and they had been very effective in the Ottoman Empire’s disintegration.

“Foreign Schools” are the most prominent fact in the missionary activities. The countries who supported the missioners mostly such as America, Great Britain, Russia and France by opening foreign schools in Ottoman country had made the biggest effect on the minorities. As a result of the missionary activities, the Ottoman Empire lost Bulgaria, Greece, Palestine, Iraq, Egypt, Saudi Arabia, Yemen and Syria. The Armenians who had been called as “Loyal Nation” revolted against the Ottoman government with the effect of the missionary activities.

Missionary activities, were not only religios activities but also resulted against the Ottomans and on the contrary, on the side of western countries resulted as politically, geographically, socially, economically and culturally. Furthermore, as a result The Ottomans lost totality of their nation and process of the Ottoman decay gained speed.

Against the missionary activities The Ottomans had attempted to take precautions, had made some arrangements but these precautions hadn’t resulted as they expected.